

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

- I. მხდალი (მოთხრობა ე. გარშინისა) თარგმ. ა. ფარსეფისა 5
- II. ასული ფარაონისა (ისტორიული რომანი) გეორგი ებერსისა, ნაწილი პირველი. 36
- III. ძარ თული ფული, წეილი მ. ჯანაშვილისა 80
- IV. თეატრის მნიშვნელობა თეატრი ძველად და ახლა. — საზგადო მნიშვნელობა თეატრისა. — სათეატრო თხზულებანი, მათი წარმოდგენა და მოქმედება კაცის გონებაზე. — თეატრი სამსჯაროა, მასწავლებელი და აღმზრდელი. — ისტორია ქართულის თეატრისა. — რამდენიმე სიტყვა სცენიკურ ხელოვნებაზედ გ. ყიფიანისა. 104
- V. მოთხი ჯერ დაუბეჭდელი ლექსი თ. ბრიგოლო რბელიანისა 134
- VI პოლუმნი და მისი ღვაწლი. წერილი გ. წყაღ. ტუბფისა 136
- VII ბოგოს ქირიმე (მეურმის სიმუქა) ლექსი თ. რაფ. ერისთავისა. 163
- VIII პოლხიდაში (მგზავრის შენიშვნები) არტურ ლეიტენსა (თარგმ. პოლშუჩიდაშ) 164

ივერია

საპოლიტიკო და სალიბერატურო
ქუჩა

წელიწადი მეცხრე

№ IV

თბილისი

ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე
1885

8509

Дозволено цензурою. Тифлисъ 20 Апрѣля 1885 г.

მსჯელი.

(მოთხრობა ვ. გარშინისა).

მე სწულებით მოსვენებას არ მაძლევს ომი. ცხადად ვხედავ, რომ იგი ჭიანჭურდებს და როდის მოეღება ბოლო— დემეტრე უწყის. ჩემი სალდათი ისევე ისე იმ მარჯვე სალდათად დაწნა, როგორც უწინ ყოფილა, მაგრამ მოწინააღმდეგეც ისე სუსტი არ ყოფილა, როგორც ეგონათ; და აი, აგერ ოთხი თვეა, წაგ ომი გამოსცხადდა, და აგერ ჩვენ მხარესედ ნამდვილი გამარჯვება არსადა სჩანს. ყოველი მეტი დღე ვი ასობით ანადგურებს სალდას. არ ვიცი, ჩემი ნერვების მოწყობილობის ბრალია, თუ არა, მხოლოდ ეს ვი მართალია, რომ სამხედრო ტექნიკაში, სადაც ნახევრებია რიცხვი დაჭრილთა და გაყვანილთა, უფრო მძლავრს შთაბუჭდილებას აწარმოებენ ჩემსედ, ვიდრე სხვებსედ. ზოგი დამშვიდებით ვითხულობს: ჩემი სალდა ძალიან მტკიცეა, რამდენიმე ათეცერია დაჭრილი, მოკლულია 50 დაბალი ხარისხის მეომარი და ასიც დაჭრილია, და ვიდრეც გაესარდეს, რომ ეს ძალიან ცოტაა; მე ვი ამისთანა ამბის ვითხვის შემდეგ თვალწინ წარმომიდგება სოფელი საშინელი სისხლის სუჩათი. ორმოც-და-ათი უსულო გვამი, ასიც დამანინჯებულნი— განა ეს მტკიცეა რამა! მაშ ისე ძალიან

ნებუნებურ სწავლისთვის თავს და გავგვზავნიან სულ-ფულის საჩუხად. თუბრა ეს ასეა, მაგრამ მაინც არ მივდევ უნაყოფო რცხნებს რმის სისასარლესად, ამისთვის რამ, ათასიც რამ ვიფიქრო, მის მოსასპობად ვეჩას მოვავკარებ. ღმერთს გეფიცები, სჯობს, ტუფილად რცხნობის მაგიერ, ერთგულად მოვედლოთ სული ჩვენ საქმეს. და თუ გავგზავნიან დაკოდილთა მოსარჩენად, დაუნარებლავ წავალ. რას იზამ, ამისთანა დროს თავი უნდა შესწირო. მართლა, იცით, რამ მაშვილო მიდის რმში დათ მოწყალებისა?

— ნუ თუ?

— გუშინ წინ გადასწევიტა და დღეს კიდევ წავიდა ამ საქმეში გასაწოროვნელად. მე არ დავუშალე, ერთი კი ვკითხე, სწავლის გავრძელება როგორ უნდა მოავკარო მეტქა. ესწავლას მერე დავასრულებ, თუ ცოცხალი ვიქნებიო მიხასუნსა მან. რა უჭირს, წავიდეს ჩემი დანა, კეთილ სწავლას შეიძენს და კიდევ გამოიცდება.

— მერე გუზმა ჭომინ?

— გუზმა ხმას არ იღებს, მხეცივით სასუ მოიკუშტა და მეცადინეობასაც სრულებით დაანება თავი. ღმერთს გეფიცები, მე ამის მაგივრად მიხარნიან რამ ჩემი და მიდის, თორემ ხამოდნა, აღარ არის კაცა; იტანჯება, ჩრდილივით უკან დასდევს და აღარც არაფერს აკეთებს. ოხ, ეს სიუკარული!!— ვასილი პეტროვიჩმა თავი გააქნ-გამოაქნა. — აკერ ესლანც გაიქცა ამის მოსაყვანად სასდში. თითქოს მაშო ხამი იყუეს ქუჩაში შარტო სიარულს!

— მე გგონია, ვასილი პეტროვიჩ, კარგი არ არის, რამ ის თქვენთან ერთად სდგას.

— რასაკვირველია, კარგი არ არის, მაგრამ ვინ მოკლავს ამას? მე და ჩემი დისთვის ეს სადგომი ფართო იყო: ერთი.

ერთხი მეტი რჩებოდა— რატომ არ უნდა დაგვეყენებინა კარგი კაცი? შავრამ კვ შენი კარგი კაცი, ჩემო ბატონო, მიჯნურობის ბაღში ვი გავბა. მე სწორედ გითხრა, ჩემ დაზედან გული მომდის. არა, რითი კუზმა იმაზედ ნაკლები! ყმაწვილი ჭკუაზედ თხელი არ არის, ჩინებულა, კეთილი გულისაა. ის ვი თითქოს ვერც ვი ამჩნევს მას. ეჭ, თქვენც, გამომრდით ჩემი ერთხიდან, მე არა მტალიან. თუ კუზმას და ჩემი დის ნახვა გინდათ, სასადილო ერთხიში მოიტანდეთ; მალე მოვლენ.

— უკანადად, ვასილი პეტროვიჩი, არც მე მტალიან, მშვიდობით.

გამოველ თუ არა ჭუნაში, დავინახე მარია პეტროვნა და კუზმა. ისინი ჩუმიად მოდიოდნენ: მარია პეტროვნა წინ მოდიოდა და სახეზედ ძალ-დატანებითი ჩაფიქრება ეტყობოდა, კუზმა ვი უკან იყო, გვერდში ამოდგომას ღამოდა და თითქოს ვერ ბედავდა მასთან ერთად სიარულს, ხანდისხან კიდევ აღმაცრებად გახვდავდა ხლამე. იმათ ჩემს ასლეს გაიარეს, მაგრამ ვერ შემიშნეს.

უკანავე სსქმეს ვერ ვახერხებ და არც არაფერზედ შემძლიან ფიქრი. წავივითხე მესამედ შეჯახებაზედ პლენსთან. თათრებს ვარდა გაწვევტილა თორმეტი ათასი რუსი და რუმინი... თორმეტი ათასი... ეს ციფერი შელანდება, ხან წაშნების მსგავსად, ხან კიდევ დაუფიქველი ბაწარავით იჭიმება ერთი-ერთმანეთთან დაწყობილ მძოვრთა წრესავით. ეგენი თუძო თუძოვსთან რომ დანწყით, რვა ვერსის სიგმე გზა გამოვა... რას მოასწავებს ეს?

მე რაღაც მითხრეს სვობლეკზედ, თითქოს ის საცაღა გადაკარგულა, სადღაც იერიშით მისულა, დაუჭერია რომე-

ლიდაც რედუტი, თუ წაურთმევია... კარგად არ მას-
სოვს. ამ საშინელ საჭმეში მე მასსოვს და ვსედავ ერთ რამეს
— ეს მძოვრთა ზეინია, რომელიც საფუძვლად დაედება უუდი-
დესს საჭმეს და ეს უკანასკნელიც ჩაიწერება ისტორიის ფურ-
ცლებზედ. ეგებ ეს საჭირიც არის, მე არა ვსჯი და არც შე-
მიძლიან; მე არ ვბაასობ ომზედ, მე მსოფლად შეგებები მას
წრთეულის გრძნობით, რომელიც ღელდება დათსეუელი სისხლის
ნაკადულოთ. შეიძლება ხარიც, რომლის თვალ-წინ ჰქვამენ მის
მსგავსს ხარებს, ამ გვარ რამეს გრძნობდეს... იმას არ ესმის,
თუ ვის რათ უნდა მათი სიკვდილი, მსოფლად თავ-ზარ დატე-
მული გადმოკარგული თვალებით უტყუარის სისხლს და ღრია-
ლებს მწარე, სულისა და გულის დამტანჯველის სმით.

მსდალი ვარ თუ არა?

ღღეს მითხრეს რომ მე მსდალი ვარ. ეს, მართალია, მითხრას
ერთმა ქაჩაფუტამ, როდესაც მე გამოვუცხადე ჩემი ზიზღი
ომში წასვლისადმი და შიში, რომ ვაი თუ მეც წამიუკანონ მეთქი,
მაგრამ მე ვს არა მწყენია, თუმცა ძნელ საგონებულში ვი ჩამავლო
ამ გარკვეობამ: მართლაც სომ მსდალი არა ვარ? ეგებ იმიტომ
მომდის ზიზღი იმ საჭმეზედ, რომელიც ყველას ღიდათ მიანინა,
რომ სიკვდილისა მეშინიან? განა ღიჭს მართლაც ერთი უხეირო
კაცის ფუჭ სიცოცხლეზედ ზრუნვა უდიდეს საჭმის წინაშე!
თვითონ მე განა შეესძლება, რომ ჩავუგლო ჩემი სიცოცხლე სა-
ფრხეში რომელიმე საჭმის გულისათვის?

დიდ ხანს არ მიმტკრეკია თავი ამ კითხვებით. მე მოვი-
გონე მთელი ჩემი წარსული ცხოვრება, ყოველი ის შემთხვე-
ვანი, მართალი ვაი, ცოტანი — როდესაც მე პირდაპირ საფრხეს-
თან მქონია საჭმე, მაგრამ ვერ გავამტყუნე ჩემი თავი სიმსდა-

ლეში. მაშინ მე ჩემი სიცოცხლისთვის არა ვკანკალებდი და არც ესლა ვკანკალებ მისთვის. მაშასადამე სიკვდილი არ მაშინებს მე....

სულ ახალი და ახალი ბრძოლა, ახალი სიკვდილი და ახალი ტანჯვანი. გასეთის წაგითხვის შემდეგ ვერაფერ საჭმეს ვერ ვკვიდებ სელს: წიგნში ასოების მაგიერ, მოსხვეპილი ხალხის წიქება მელანდება; კაღამი მეჩვენება იარაღად, რომელიც გმიწავს თეთრ ქალადს შავი იარაღით. თუ შემდეგშიც ასე გაგრძელდა, სწორედ გალიუცინაციები დამეძარტება. მაგრამ ესლა მე გამიჩნდა ახალი ზრუნვა, რომელიც ცოტათიც არის მომაშორა თავიდან ერთი და იგივე ძქვენჯნავი ფიქრი.

გუშინ საღამოს ლოკებთან მიველ და ჩაიხუდ შევესწარი. და და ძმა სტოლს უსხდენ, გუზმა კი გამწარებულნი დაბობდა ერთი გუთხიდან მეორესთან, ცალი ხელით ასიკებულნი და სელსახლციო შეხვეული უბა ეჭიწა.

— რა დავმართნია? ვკითხე მე.

შასუნხი არ მომცა, სელი გაიჭნია და დაიწყო ისეკ სიარული.

— კბილები ასტეივდა, ფლიუსი დაემართა და საშინელი მუწუგი ამოუვიდა, სთქვა მარია ჰეტროვნიამ.— მე ვთხოვე თავის დროზედ ეჭიძთან წასულიყო, მაგრამ არ გამოგონა და აი ესლა სადამდინ მივიდა საჭმე.

— ეჭიძი ესლავე მოვა; მე შევატუობნე, სთქვა ვასილ ჰეტროვიჩმა.

— ძაღიან საჭირო არ იყო, წაიბუტბუტა კრიჭა-შეკრულმა გუზმა.

— როგორ საჭირო არ არის, როდესაც შეიძლება განს ქვეშ

იარა გაგიჩნდეს? და კიდევ დადისარ, თუმატა მე ბეკრი გასვამა
 რომ დაწოლილიყავ. იტი რითი თავდება ეს ხანდისხან?

— რითიც უნდა გათავდეს, სულ ერთია, წაიხუტბუტა
 კუზმამ.

— სრულებითაც არ არის ერთი, კუზმა ძომინ; სისულე-
 ლეს ნუ ამბობთ, ხელი და ნაზის ხმით უთხრა მარია პეტროვ-
 ნამ.

საკმარისი იყო ამ საიტყვების წარმოთქმა, რომ კუზმა
 სრულებით დაშვიდებულიყო. ის კიდევაც მოუჯდა ჩაის სტოლას
 და მოითხოვა ერთი სტაქანი ჩაი. მარია პეტროვნამ დაუსხა
 ჩაი და მიაწოდა სტაქანი. რადესაც სტაქანს სულიდან ანთმე-
 და, კუზმას სასუ მთლად აენტო და ეს აღზნებულობა ისე
 ცოტათი ეფერებოდა მის სასატილო, საძაგლად გასიკუბულს
 ლოყას, რომ მე დიმილი მომივიდა. ლოკუმაც ჩაიღიმა. მარ-
 ტო მარია პეტროვნა ღმობიერად და ჩაიფრებით უნქერ-
 და კუზმას.

ექიმიც მოვიდა, თურქმაული ვაშლივით გაჭქონდა ღაყლა-
 ვი, თან ძალიან სუძარაც იყო. რადესაც გასინჯა ავად-
 მუღვის კისერი, მისი მუღმივი მხიარული სახის გამომეტყვე-
 ლება გაჭქრა, ჭმუნვად შეატყა.

— წავიდეთ, წავიდეთ თქვენ ოთახში; საჭიროა რომ ვარ-
 ვად გავსინჯოთ.

მეც იმათ გაუე კუზმას ოთახში.

ექიმმა დააწვინა იგი ლოგინში, გაუსინჯა ზემო ნაწილი
 გულისა და რამდენჯერმე ფრთხილად შეესო მას.

— აბა, გთხროთ, რომ მშვიდობიანად მოისვენოთ ლოგინ-
 ში. გეგულებათ ამხანაგები, რომლებიც არ დაიშურებენ თქვენს
 საჩუკებლობისათვის მტრედ დროს? ჭკითხა ექიმმა.

— მყავს, მკონი, მძუგო კუზმამ კილოთი, რომელშიც ახატებოდა გაკვირება და მიუსხედრელობა.

— მე ვთხოვ იმათ, სთქვა ექიმმა და მომიბრუნდა მე, რომ უყარულენ დღის იქით ავად-მყოფს და, თუ ახალი რამე გა მოჩნდეს, მაშინვე შემატულობინონ.

ექიმი ოთახიდან გავიდა; ლოკმა გაატოლა იგი დერეფანში და იქ დიდ ხანს რაღაზედაც ჩუჩრეულობდენ; მეც მარია პეტროვნასთან წავედი. ის ჩაფიქრებული იჯდა, თავი ნიდაყვზად დაეჭრდნო და მეორე ხელათ უანმაცად ურეკდა ჩაის თინჯანში.

— ექიმმა გვიძანა კუზმას უარყოფლობა.

— განა მარტლას საშიშო მოკლას რამე? ხმის კანკალათ და აღეფეგებით მკითხა მარია პეტროვნამ.

— უუჭკველას, მოკლას, თორემ რა საჭიროა ეს უარყოფლობა? თქვენ უარს არ იტყვით, მარია პეტროვნა იმის მოკლასზე?

— რასაკვირველას, არა! ჯერ ომში არა ვყოფილვარ, და აგერ აქვე მიხდება მოწყალების დათ ყოფნა, წავიდეთ მასთან, თორემ მარტლობით გამოყრუვდება.

კუზმამ გატკილიმა, რამდენადაც კი ნებას აძლევდა სიმსივნე.

— მადლობელი ვარ მოსკლასთვის, თორემ მე მკგონა, რომ ცანდაც ვიწუდით კიდეც.

— არა, კუზმა ქომიჩი, ჩვენ ესლას თავს ვერ დავანებებთ, უარყოფლობა გეჭირვება. აი გაუგონლობამ სადამდინ მიგიყვანათ, დიმილით უთხრა მარია პეტროვნამ.

— განა თქვენც მიყარულებთ? გაუბედავად ჭკითხა კუზმამ.

— გიყარაულებ, იმ პირობით კი, რომ უკუაღუებო უამი-
გონო.

კუზმამ დაბლიტა თვალბი და გაწითლდა სიამოვნებისა-
გან.

— ჭო, უცხად მოხრუნდა ჩემსკენ და მითხრა:— მოძე გე-
თაყვა, ე სარკე, ე მს სტოლზედ დეკს.

მე მივაწოდე პატარა მრგვალი სარკე. კუზმამ მითხრა,
რომ მიმენტო სანთელი და იმის შუქის შემწეობით გაინიჩხა
დაძახუნებულად ადგილი. ამ გასინჯვის შემდეგ მისი სახე მოი-
კრებოდა, შავი ალბიული ასდიოდა და თუმცა ჩვენ სამთავე ვსტდი-
ლობდით მის გართობას, მთელს საღამოს კრინტი არ დაუ-
ძრავს.

დღეს მე ნამდვილად შევიტყუე, რომ ჩქარა სათანადო გო-
ჯანსაც მოითხოვენ; მე ამას მოკულოდი და ძალიანაც არ გავ-
კვირებოულვარ. მე შემქლო თავიდან ამეცილებინა ის სველი,
რომლისაც ასე მეშინოდა, შესარგებლად გაკლენიანი ნაცნობობით
და პეტრეზურგში დავრჩენილიყავ, შემქლო ამვე დროს სამ-
სახურშიც ვთვლილიყავ. შექლოთ ჩემი დობინა... სადმე,
თუნდ მწერლის მოკალეობის ასასრულებლად, მაგრამ, ჯერ კრ-
თი რომ ამ გვარი საშუალებით სარგებლობა მე გულ-მეცუფს
მირგეს, მეორედ, თითქოს რაღაც გაურკვეველი რამე ჭზის ჩემ
გულში, სჯის ჩემ მდგომარეობას და მიშლის რმიდან თავის
დახსნას. «გარგი არ არის», მეუბნებოდა იდუმალი ხმა.

ის მოხდა, რასაც მე სრულებით არ მოკულოდი.

დღეს დილა ადრეან მივარდი ჯვარებთან, რომ ძარბა
პეტრეზუნას ალაგი დამეჭირა კუზმის საყარაულოდ. ის კარებში

მომეგება გაფითრებული, დატანჯული ღამის თევით; თვალები
ნამტირალები ჭქონდა.

— რა ამბავია, მარა პეტროვნა, რა დაგმართინათ?

— დაბლა ილაპარაკე, გეთაყვა, დაბლა, წაიღუღლულა იმან.

— იცით, საქმეს აღარა ეშველება-რა.

— როგორ თუ არ ეშველება? ჯერ სომ არ მომკვდარა?

— არა, ჯერ არ მომკვდარა... მავრამ ცოტა იმედი კია.
ოცნაჲ ექიმებსა... ჩვენ სომ მეორეც მოვიწვიეთ...

ხმას კვლარ იღებდა, ცრემლები ისე ახრჩობდენ.

— გასწით, დახედეთ... წავიდეთ მასთან.

— ცრემლები მოიწმინდე, პატარა წყლიც შესვით, თორემ
მაგ სახით თქვენ მთლად გადაკვთ ავად-მყოფს.

— სულ ერთია... განა იმან არ იცის?

მან გუშინვე იცოდა, საჩუკე რომ მომთხოვას; თბოვნაც
ხომ ჩქარა ექიმი იქნებოდა.

ანატომიური თეატრის მძიმე სუნით იყო მორთული
ოთახი, სადაც ავად-მყოფი იწვა, მისი კნაოტი შუაგულ ოთახ-
ში იყო გამოწეული. გრძელი ფეხები, ზორობა სხეული, ხელე-
ბი, ფერდებსე დალაგებული, ცხადად მოჩანდენ საბან-ქვეშ, თვა-
ლები დახუჭული ჭქონდა, სუნთქვა ხელი და მძიმე. მე მერყენა
რომ ის ერთ ღამეს საშინლად გამხდარიყო; სახეს მიწის ფე-
რი დასდებოდა და წებოს მსგავსად ელვავებდა.

— რა დაგმართა, კვკითხე მე ჩურჩულათ.

— სჯობს, რომ თითონ... დაჩნით მაგათთან, მე არ შე-
მიძლიან.

სახეზედ ხელებ მიფარებული გავიდა; ძალზედ ჭჭრთოდა
მისი სახე დაგუბებული ცრემლებისგან; მე ქვეშ-საგებთან და-
ჯექ, კვლადი გუშმას გაღვიძებას. გამოუთქმელი სინუმი იყო

ოთახში; მსოფლოდ ჯიბის საათს, რომელიც იქვე ქვეშ-საგებ-
თან პატარა სტოლზედ იდო, წაკა-რევი გაჭქონდა, და მძიმედ
გაისმოდა იშვიანთი სუნთქვა ავად-მყოფისა. მე სახესეუდ უტყუ-
რადი და კვლავ ვსცნობდი; განა სულ მთლად კი არ გამო-
ცვლილიყო, არა, მაგრამ მე დღეს იგი სულ სხვად მეჩვენა.
კაი სანია გუზმას ვაძნობ და მეგობრებიც ვიყავით, (თუმცა
განსაკუთრებითი მეგობრობა არ ყოფილა ჩვენში), მაგრამ არას-
ოდეს არ გამსჭვალულვარ მის მდგომარეობით ისე, როგორც
ესლა. მე მომაგონდა მისი ცხოვრება, მისი მარცხი და სიმ-
ხიარულე, თითქმის მე გამომეცანდნოს ყველა ესა. მისი სიყვარუ-
ლი მარია პეტროვნასადმი სუმრობა მეგონა და ესლა კი მი-
ხვდი, თუ რა ტანჯვა უნდა გამოეკვლო ამ კაცს. ნუ თუ მარ-
თლა მისი მდგომარეობა ძალიან საშაშაია ვფიქრობდი მე. შე-
უძლებელია; კბილის ტვივილისაგან სომ ვერ მოკვდება კაცი!
მარია პეტროვნა თავზე დასტირის; მაგრამ იმედია, მალე მო-
ჩნება და ყველაფერი კარგად წავა.

გუზმამ თვალი განხილა და შემომხედა მე. სახის მეტყუე-
ლება არ გამოსცვლია, ისე დაიწყო ღაზარაკი, ყოველის სიტყვის
შემდეგ ხერხებოდა.

— გამარჯვება... სომ მხედავ, რა გავხდი... უკანასკნელი
ყამი დადგა, ისე მოულოდნელად მომეზარა სიკვდილი... უგუ-
ნურად...

— ნუ თუ არ მეტყვი, გუზმა, რა დაგემართა მაგისტანა?
კბება აგრე ცუდადაც არა სარ, როგორც ფიქრობ.

— შენ ამბობ, რომ ცუდად არაა? არა, ძამიავ, მაღიან
ცუდად ვარ. მტრედ რამეში ვერ შეესტდები! ავა, ნახე!

ღინჯად, მეტოდიურად გაღიხადა საბანი, გაისხნა პერან-
გი და აუტანელი მძოვრის სუნი მეცა ცხვირ-პირში. კისერთან,

მარჯვენა მხარზედ, მუშტის ოდენა ზღაგზედ, გუზმას მკერდი-
ხავერდით იყო ჩაშაკებული, თან ოდნავ იყო მოზურული შა-
ვი-მოვის მსგავსი ელფერით. ეს იყო განგრენა.

აგერ ეს ოთხი დღეა, რაც თვალი არ მომინუტია ავად-
მუთის სარტყელთან და ვუარაულობ ხან მარია ჰეტროვნასთან,
ხან მის ძმასთან ერთად. სიცოცხლე, მგონი, კიდევ უდგია და
არ უნდა დაანებოს თავი მის მძლავრ სხეულს. ერთი ნაჭერი
ჩაშაკებული, მკვდარი სორცისა ამოგჭერით და გადავაგდეთ,
როგორც მჩვარი; ექიმმატ გვიბრძანა ყოველ ორ საათში გა-
მოხანა იმ საშინელი იარაღი, რომელიც დარჩა ოპერაციის შემ-
დეგ. ყოველ ორ საათში, ორნი ან სამი მივადგებით გუზმას
ლოჯინს, გადავაბრუნებთ მას უშეკლებელ სხეულს, ავსწევთ
ზემოთ, გავაშიშვლებთ საშინელ იარაღს, და რეზინის მილის
შემწობით ვხანთ კარბოლის სიმყავით, წყალში გახსნილით.
წყალი შხაპუნით მოედინება სოფმე იარაღს; ხანდახან გუზმა-
საადანლაც მოაგროვს ძალას და გაიღიმებს, არადგან, როგორც
ის ამბობს, მედიტინება სოფმეო. როგორც იმისთანა კაცს,
რომელიც ძვირად ყოფილა ავად, გუზმას ძალიან მოსწონს,
რომ უფლიან მას ბავშვივით; როდესაც კი მარია ჰეტროვნა
გუზმას სიტყვით მიიღებს სოფმე ავერთხს უფლებიანას, ესე-
დგა რეზინას მილს და დაუწყებს ხანას, მაშინ ერთი ორად კმა-
ყოფილი რჩება და გვეუბნება, რომ იმისაგებ ხელაგნურად ხანას
ვერავინ ვერ ახერხებსო, თუმცა კი მილი მის ხელში ხშირად
განკალებს და ლოჯინს მთლად გაწეწამს სოფმეო.

რა ნაირად გამოიცვალა მათი ურთი-ერთობა! მარია ჰე-
ტროვნა, რომელიც რაღაც მიუწოდებელ რამედ იყო გუზმას-
თვის, რომლის შესედვასაც ვერა ბედავდა, ესეა ხშირად ჭრის

მის ლოკინთან და ჩუმჩუმად სტირის მის ძილის დროს და ხანჩანად უკლის მას; კუზმაც მარაა პეტროვნას ზრუნვას ისე იღებს, თითქოს იგი ვალდებული იყოს და ელახანაკება ისრე, როგორც მამა თავის პატარა ქალს.

ხანდახან კუზმა საშინლად იტანჯვის. მისი იარა ცეცხლის ალივით ლაპლაპებს სოლმე, ციება ათრთოლებს... ამ დროს უცნაური ამბები მომდინარეობს. მგონია, რომ კუზმა შეარდგენს ერთეულს, ერთ იმთვანეს, რომელთაგანაც სდგება ზოთათასი, რელიციებში რომ არიან მოქცეულნი. მისი ავადმყოფობით და ტანჯვით მე ვსცდილობ შევიგნო ბოროტება, მოკლენილი ომისგან. ჩამდენი ტანჯვა და სევდაა აქ, ერთ ოთახში, ერთ სარეცელზედ, ერთ გვამში—და უკვდავ ეს შეარდგენს მხოლოდ ერთ ცვარს ტანჯვისა და სევდის ზღვაში.— ამ ზღვაში სცურავს უშეკლებელი ბრბო ხალხისა, რომელსაც ჯზანთან წინ, აბრუნებენ უკან, აწობენ კელსად სვინებად დაუღებლად, ჯერ კიდევ სიცოცხლით მიუთქვან და გულ-მოსავლავად მკვნივარე, სისხლში მოთუთხნულ გვამთ.

მე სრულებით დავიტანჯე უძილობით და მწარე ფიქრებით. ლოკუს, ან მარაა პეტროვნას უნდა ვთხოვო, რომ ჩემი მაგიერად დარჩენ აქა პატარა ხანს, მე კი ეცები ერთი-ორი საათიც არას წავიძინო.

დავანზედ მივეგდე თვალის წასატყუებლად, მაგრამ მკვლავით ჩამძინებოდა: მხარში მუჯღუგუნის ცემამ უცხად გამომალვიდა. აადექით, ადექითა! მეუბნებოდა მარაა პეტროვნა. გიჟვით წამოვარდი, პირველ ხანებში არათურა მეუერებოდა. მარაა პეტროვნა შეშინებული რაღასაც სიჩქარით ჩამამიწურჩულებდა:

— წინწყლები, ახალი წინწყლები! როგორც იყო გაგაჩნე ბოლოს.

— რა წინწყლება, სადა არის წინწყლები?

— ოხ, ღმერთო ჩემო, ამას არაფერი არ ესმის! გუზმა ძომიხს ახალი წინწყლები გამოახნდა: მე კიდევ ბავშვანე ექიმის მოსყვანად.

— ე, ეგები არაფერიც არა არის—რა, კუთხარა მე გულ-გრილად, როგორც შეეფერება ახალ ვადვიებულ ვაცს.

— როგორ არაფერი, თქვენ თითონ ნახეთ!

გამსლანთულს გუზმას კმინა მძიჟე და მოუსვენარას ძაღლით; თავს ხან ერთი მხრისკენ გადააგდებდა, ხან მეორესკენ და ხანდისხან მწარედ გვენსოდა. გული გადაღელიღი ჭჭონდა და მე დავინახე ერთ გოჭზედ იარის ქვემოთ რაი ახალი შავი წინწყალი. განგრენას ვან ქვეშ ჩაულწევია, გავრცელე-ბუფა აქ და ახლა რა სხვა ალაგას ამოუსკუქა. თუმცა არც აქამდინ მჭონდა დიდი იმედი გუზმას მოჩინისა, მაგრამ ამ ახალმა, ნამდვილად სიკვდილს ნიშნებმა, მთლად მომწუკატეს, ნაცარივით გამაფითრეს.

მარია ზეტროვნა გუთხეში იყო მიგუნჩხულად სულელები მუხლებზედ დაეწყო და მღუძარებით შემომტყეროდა თვისი დიდროვანი თვალებით, რომლებმაც ასარწმუნებელი და უიქედობა ისტებოდა.

— მარია ზეტროვნა, ასარწმუნებელს რად ეძლევით? ექიმი მოვა, გასინჯავს, ეგები უკანასკნელი ყამი ჭერ შორს არის. ეგებ კიდევ მოვამბრუნოთ.

— ვერა, ვერ მოვამბრუნებთ, მოკვდება, ლულაღულებდა ის.

— რა გუერთ, თუ ვერ მოამბრუნდება, მოკვდება, მიუგება მე დაბალის ხმით:—მართალია ჩვენ უველასთვის ეს დიდად სა-

მწუნსარლას, მაგრამ თავს ხომ ვერ დააკლავთ: ამ უკანასკნელ დღეებში სათვლადიდან ამოღებულს დაქმსგავსეთ.

— იცით, რა ტანჯვასა ვგრძნობ ამ დღეებში? მე თითონ ვერ მივხვედვარ, რისგან ხდება ეს. მე ხომ არა მუყარებისა ეგა, და მგონი არც ახლა მიუყარს ისე, როგორც მაგას მე ვუყვარვარ, მაგრამ თუ ეგ მოკვდება—ჩემი გული დაითუთქება, დაიწვის, დადნება, როგორც ჭრატა. ყოველ წამს მისი დაშტერებული შესუღვა, მისი ჩატეცება ჩემ სახეში, წარმომიდგება თვალ-წინ, მისი სიჩუმე, როდესაც ჩემთან იყო, თუმიცა კი მან ლაპარაკი ოცნად და ვიდრე უყვარდა მუსიათი. სამუდამოდ დამტანჯავს საყვადური, რომ არ შევიბრალე, არ დავაფასე მისი ჭკუა, მისი გული, მისი გაგიჟებით სიყვარული. შეიძლება ამასედ თქვენ ვიდრე გაიციანთ, მაგრამ მე ყოველთვის მტანჯავს ის აზრი, რომ მეც რომ შემიყვარებინა, შეიძლება მისინ სულ სხვანაირად გვეცხროვრა, ყოველივე სხვა ჩაიწად მომხდარიყო და ეგები ეს საშინელი უგუნური შემთხვევაც თავს აღარ დაგეტყობდა. ვიფიქრობ—ვიფიქრობ, ვძარტლულობ—ვიძარტლულობ, მაგრამ გული კი მეუბნება: მტყუანი, მტყუანი, მტყუანი ხარ.

ამ დროს მე ავად-მყოფს გადავხედე, შეშინოდა, არ გაღვიძებოდა ჩვენი ჩუჩქულავანი; სახესედა ცვლილება შევამჩნიე. გუზმას გაღვიძებოდა, ყველანაირი, რაც კი მარია მუტროკინამ ილაპარაკა, გაეგონა, მაგრამ ცდილობდა არ ეჩვენებინა ეს. ტუჩებმა ვანკალი დაუწყეს, ლაყები აღის ფრად გაუწითლდენ, მთლად სახე თითქოს მზემ გაუბრწყინებო, როგორც აბრწყინებს მზე ნამიან, დაღვრემილ ველს, როდესაც მასზედ შეგროვილნი ღრუბლები განიფანტებთან და გამაწყვეტს ხოლმე თავს ცის მნათობი. მგონი მას ყველა დაავიწყდა: ავად-მყოფობაც და სიკვდილიც; მხოლოდ ერთმა გრძნობამ მხიციას მთლად

მისი სული, და კამკამით გადმოუგორდა ორი, მარჯალიტის მსგავსი ცრემლი დასუჭული, აცანცანებული ქუთუთობიდან. თითქოს შეჭრთაო, მარია ჰეტროვნამ რამდენსამე წამს უტქიარა მას, მერე გაწითლდა, ნაზმა ელფერმა გადურბინა სახეზედ, დაეურდნო საცოდავ ნახეუარად მკვლარს და აკოცა.

მაშინ მან თვალები აახილა. აღმერთო ჩემო, რა რიგ არ მინდა სიკვდილი! წარმოსთქვა გუზმამ. და უცბად გაისმა ოთახში უცნაური, ნაზი და გულ ამოკვნილი ჭვითინი; ტანში ჟრუანტელმა დამიარა, მთლად მოკუსწედი იმ სურათის დანახვასე. ჩემს დღეში ეს მძლავრი კაცი ნამტირალევი არ მინახავს.

ოთახიდან გაუარდი. მეც კინაღამ ჭვითინი არ დავიწეე.

არც მე მინდა სიკვდილი და არც იმათ უნდათ, ათათახობით რომ იხრებოდნენ. გუზმამ უკანასკნელ უამს მაინც იპოვა ნუგეში, მაგრამ იქ? სიკვდილთან ერთად და ფიზიკურ ტანჯვასთან გუზმამ გამოსცადა იმისთანა ბედნიერება, რომ აწასოდეს არ გასცვლის ესლანდელ წუთს მთელ თავის წარსულ სიტუაცსეზედ. არა, ეს სულ სხვა არის! სიკვდილი უოკელთვის სიკვდილი იქნება, მაგრამ სულ სხვაა სიკვდილი საყვარელთა და მეგობართ შორის, და სულის დაღევა ტლახში და საკუთარ სისხლის წუმბეში, როდესაც ელი, რომ აი, ან ახლა მოკლენ, ან ახლა და გაგიფრთხობენ სულს, ან დაგეძგერებინა ზარბაზნებო და გავსრესენ, როგორც მატლს...

— გატეხილს გეტყვით, მეუბნებოდა ექიმი დერეფანში, როდესაც ქურჭი წამოისხა და კალღებს იცვამდა, რომ ამ ნაირ შემთხვევაში ფოსფიტლებში ასიდან ოთხმოც-დაცხრამეტი კვდება. მე იმედი მაქვს მსოფლოდ ფაქიზის მოკლესა, ავად-მყოფის მშვენერის გუნებისა და თავის მორჩენის მცირე სურვილისა.

— ბატონო ეჭიძო, ყუეღა ავად-მყოფს ჭსურს მორჩენა.

— მართლდა, მაგრამ თქვენ მეგობარს იმდისთანა გარემო-
ბანიც აქვს, რომელნიც უორკეტებენ მუგ სურვილს, მითხრა
ეჭიძმა ღიმილით. — ასე და ამ ნაირად, დღეს საღამოზედ ოპე-
რაციას გაუკეთებთ: ახალ ალაგას გაესჭრით ხორცს, შიგ ჩა-
ვუშვებთ დრენაყებს, რომ წყალი უფროს ხეცხანად უშხაუ-
ნოთ და, ვიქონიოთ მისი მორჩენის იმედი.

ხელი ჩამომართვა, შეისწორა თვისი დათვიც ტყავის
ჭურჭი და გასწია ვინიტებზედ, საღამოზედ კი მოვიდა იარა-
ღებით.

— ეგები მოისურვოთ, ჩემო მომავალო კოლეგა, ოპერა-
ციის გაკეთება გასაკარჯიშებლად? მიუბრუნდა ეჭიძი ლუკას.

ლუკამა თავი დაუქნია, დამკლავა ხელები და ჩაფიქრე-
ბული, მწარე სახის გამომეტყველებით შეუდგა საქმეს. მე და-
ვინასე, როგორ ჩაუშვა იმან იარაღი საღამოზედ იარა-
ღი სამკურთხიანი ბასრი პირით, დავინახე, რა უჩუანტელი მო-
გაკრა ბასრმა იარაღმა კუხმას, რა ნაირად დაეკოწიწა ლეიბს
და როგორ დააკრატუნა კბილები სამწარისაგან.

— ნუ ქალაჩუნობ, მწარედ და დაღვრემით უთხრა კუხმას
ლუკამა, დრენაყი რომ ჩაუშვა ახალის წყლულის ალაგას.

— ძალიან გაწვის? ალერსიანად შეკითხა მარია პეტ-
როვნა.

— აგრე ძალიან არ მეწვის, ჩემო პეტრედო, მაგრამ და-
სუსტდი, დაკიტანჯე.

ჭრილობანი ფთხილად შეუხვიეს, ლინო დააღუინეს და
კუხმაც დამშვიდდა. ეჭიძი წავიდა, ლუკა თავის ოთახში გა-
ვიდა და მე და მარია პეტროვნამ კი ოთახს დაუწვეთ დალა-
გება.

— საბანი გამისწორეთ, წარმოსთქვა გუზმამ ნელის და დინჯის ხმით.— ქარი მიბუჩავს.

მე ღაფუწუე ბალიშებს და საბანს გასწორება ისე, როგორც თითონ გუზმა მიჩვენებდა, მაგრამ ჭინჭყლიანობდა, მარწმუნებდა, რომ მარცხენა ნიდაყუთან ქარი მიბუჩავს და მესვეწებოდა უკეთ ამომეგო საბანი.

რაც შემიძლო ვცდილობდი უკედ ამომეგო საბანი, მაგრამ ჩემი ერთგულებით ვერას გავსდი; გუზმას ხან გვერდში უსისინებდა ქარი, ხან ფესში.

— უხერხული ხარ, უხერხული, ნელის ხმით ბუზღუნებდა იგი.— კიდევ შემოდის ზურგთან ქარი. იმან გაასწოროს;— და გადახედა მარია პეტროვნას. ესლა კი ცხადად მიხვდი, რატომ ვერ ვასაძმოვნი.

მარია პეტროვნამ დასდო წამლით სავსე შუშა, რომელიც ხელში ეჭირა და მივიდა ლოგინთან.

— გაგისწორა?

— გაასწორეთ... რა კარგად არის... რა დამთბა!

გუზმა უტყუროდა მას, სანამ ის საბანს ასწორებდა, შემდეგ დახუჭა თვალები და ჩაქმინა ყმაწვილურის ბედნიერების გამომეტყველებით ტანჯულ სახეზედ.

— თქვენ სასლში წახვალთ? მეითხა მარია პეტროვნამ.

— არა; მე კარგად გამოვიძინე და შემოდინა ავად-მყოფთან ჯდომა; მაინცა და მაინც თუ საჭირო არა ვარ, წავალ.

— გეთაყვა, ნუ წახვალთ, ცოტა მოვილანჯარავთ. ჩემი ძმა სულ თავის წიგნებს ჩასჩერებია, და მე კი მარტოვად ყოფნა ავად-მყოფთან და მუდამ იფიქრი მის სიკვდილზედ— არ შემოდინა; ვიტანჯები, გული მეთუთქება.

— გამაგრდით, მარია პეტროვნა; დას მოწყალებიანს ან შეჭურვის მწარე ფიჭვები და ცრემლები.

— ტირილს არც გაშირებ, როდესაც მოწყალების დად ვიქნები. რაც უნდა იუკვას, ისე ძნელი არ იქნება დასკრილების მოკლას, როგორც მეგობრისა.

— თქვენ მანც არ იშლით ომში წასვლას?

— წასაკვირველია, არა. მოჩიება გუზმა, თუ მოკვდება, მე მანც წავალ. მე ამ აზრს უკვე შეგებნიყ და აღარ შემიძლიან იგი უარ-ვჭყო. მსურს კეთილი საქმის გაკეთება, მსურს დაუსტოვო ჩემს შემდეგ სახსოვარი კარგ ბწყინგალე დღეებზედა.

— ეჭ, მარია პეტროვნა, ვეჭვობ, რომ თქვენ აპოკოთ ნათელი ომში.

— რატომ არა? ვიძუშეკუ—აი ეგეც ნათელი. მსურს რითივე მივიღო მონაწილეობა ომში.

— მონაწილეობის მიღება! ნუ თუ თქვენ ომი ზიზღლს არა გვკრით? განა ეს თქვენგან მოსალოდნელია! განა ამას თქვენ ამბობთ, მარია პეტროვნა!

— დიდა, მე ვამბობ. მაგრამ ვინ გითხრათ, რომ მე ომი მიყვარს? მსოლოდ... არ ვიცი, როგორ გამოკნატო ესა. ომი—ბოროტებაა, თქვენც, მეც და მრავალნი სხვანიც ამ აზრისანი არიან, მაგრამ აუცილებელი რამ არის; გიყვარს თუ არ გიყვარს, ომი მანც იქნება; თქვენ თუ არ წასვალთ სახსოვრად, სხვას წაიყვანენ და კაცი მანც და მანც ან დამსინჯდეზა, ან დანიტანჯება დასჭრობით. მე ვშიშობ, ვაი თუ თქვენ ვერ მიხვდით, რის თქმაც მინდა; მე ბუნდად ვსატავ ჩემ აზრს მაგრამ ან რა გითხრათ: ჩემის აზრით ომი არის სასოგადო მიწხარება, სასოგადო ტანჯვა და თავის დასწყევა ომისაგან, ეგეობი სამარცსვინოც არ არის, მაგრამ მე არ მამწონს.

მე ხმას არ ვიღებდი. მარია ჰეტროვნას სიტყვები გარკვევით ხატამდენ ჩემ გაურკვეველ ზიზღს ომისგან თავის დასწევად. მე თითონ ვგრძნობდი მას, რასაც იგი გრძნობდა და ფიქრობდა, მხალხლ მე სხვანაირად ვფიქრობდი.

— აი თქვენ, მე ძგონა, სულ იმასვე ფიქრობთ, როგორმე დარჩეთ აქა და სალდათად არ წახვიდეთ. ეს ჩემმა ძმამ მიიხრწა. თქვენ, დარწმუნებული ხართ, რომ ეს არ მომწონს თქვენგან.

— რა კენათ, მარია ჰეტროვნა: ყველას თავის შეხედულებას აქვს. რაზედ უნდა ვაგო მე მანდ ვასუსი? მე ხომ არ დამაწყვიტა ომი?

— არც თქვენ და არც იმათ, ვინც იქ ესლას გამოეთიხვას წუთის-სოფელს და ეთხოვებიან. არც ისინი წავიდოდნენ საომრად, რომ შესძლებოდათ; მაგრამ ვერ მოასურხეს და თქვენ კი მოასურხებთ... ისინი მიდიან საომრად, თქვენ კი დარჩებით ჰეტრონოვკაში ცოცხალი, ჯან-მრთელი, ბედნიერი, მარტო იმისათვის, რომ თქვენ გუგანან ნაცნობები, რომელნიც შეიბრალდებიან ნაცნობ კაცს და არ გაგზავნიან ომში. მე ვერ ვბედავ ამასვე გადაწვევით სჯას, კვებ ეს მისატყუებელიც არას, მაგრამ მე არ მომწონს, არა და არა.

ძალუმად გააქნია ხუჭუჭ თმიანი თავი და უცხად გაჩუმიდა.

ბოლოს აგერ ამასაც მოკვსწარი, დღეს მე ჩავიცვი სალდათის ნაცრის ფერი მასწარა და უკვე თოფის ხმარების სწავლა ვიგებე. ესლაც ყურებში მიზურუნებს კამანდის ხმა:

— Смирно!.. Ряды вздвой!! Слушай, на карауль!!

მეც ვიდექი გამოჭიმული, ვარკვევებით რაზმებს და ვაწკარუნებდი იარაღს. რამდენსამე ხნის შემდეგ, როცა საკმაოდ-

სად შევადგინებ ჩანძლების გათვალისწინების სიბრძნის, გასაგზავნად ჯარში ამომიყოფენ თავს, ჩაგვსამენ ვაგონებში, წავგვასხმენ, ვინ იცის, საითკენ, გაგვანაწილებენ ზოლებში, დასოცნილთ ადგილებს ჩვენით შეავსებენ...

მაგრამ სულ ერთია. ყველაფერი გათავდა; ეხლა მე ჩემს თავს აღარ ვეკუთვნი, უნებურად ცხრულების დენას მივდევ, თავ-ქვე მივცურავ; ეხლა ყველასეულ უგეტესი ის იქნება, რომ არაფერსეულ არ ვიფიქრო, არაფერსეულ ვსაჯო, უჭრიტიკოდ მივიღო ცხრულების ყველა შემთხვევა და ვიღმუჯლო მგელივით, როცა სიმწარეს ვიგრძნობ...

მე მომტყეს ოთახი უსწარმის ცალკე განყოფილებაში, რომელიც დანიშნულია კეთილშობილთათვის, ივრ გადჩნება სხვებისგან მითი, რომ ტასტების მაგიერ კრამტები დგას, მაგრამ იქაც საკმარისი ჭეჭყეი და ტურტლი იყო. უბრალო საღვინისაგან ახლად მოკრეფილებს სადგური სწორედ საზინდარის აქვით. ზოლებში განაწილებამდინ ივინი ცხრულებდენ დიდ-უშველებელ ფიცრულში, რომელზეც წინედ მანკვად იყო. ორ საერთოულად გაჭყვეს ფიცრული; დააგეს თივით და დროებითი მოსახლენი მოკვყენენ, როგორც მოახერხეს. შუაგულ მანკეში, დერეთანში გამსვლელ-გამომსვლელ ფეხთაგან შემატანილი თოკლი და ტლახო შეეჩია თივას და ნამდვილი წუმივე დადგა. ანც სხვა აღაგას იყო თივა ძალიან სუფთა. რამდენიმე ასი კაცი თანა შემამულენი გუნდ-გუნდად სხედან, ხან წამოწვიებიან ხოლმე ამ გვარ საგებულზედ; სწორედ ნამდვილი კტროგრაფიული გამოფენაა. მეც ვიპოვე ჩემი თანამემამულე. უშნო, აწოწილი ხასოლები (მცირე რუსეთელები) ახალი ტილოს გუდებით ერთ აღაგას მიკუნჩხულიყვენ და ისხდნენ განუძებულნი.

— გამარჯვება, ძმებო!

— გავიმარჯვოს.

— დიდი სანია რაც სასლ-გარს მოშორდით?

— ორი კვირა იქნება. თქვენც სასული? შეპეკითს ერთი იმითთაგანი. მე ვუთხარბო. თითქმის ყველას სტოდნოდა ჩემი სასული და გვარც, თანამემამულეს შესკედრამ ისინი მოაგრცხლას და ენა აუსხსნა.

— მოწყენილი ხომ არა ხართ? კვიათსე მე.

— მაშ რა ჯანდაბანა, თუ მოწყენილი არა ვარ. საჭმელსაც არის რომ ხეიარანს გვამეკედენ, კიდევ მადლობა ღმერთს, თორემ ჩვენი საჭმელი ძაღლს არ ეჭმება.

— ესლას საით მიემგზავრებით?

— ვინ იცის! ვგონებთ თათრებთან საჩხუბრად.

— გინდათ ომში წასვლა?

— რა ეშმაკად გვინდა, რა დაგვარჩენია იქ!

მე დაუწყე გამოკითხვა ჩვენ ქალაქსად. სასლ-გარის მოგონებამ იმით აღვიღად აუდგა ენა, მიაბეს ერთი ყმაწვილი გაცის დაქორწინების ამბავი, რომლის გულისთვისაც გაუვიდათ ერთი უღელი ხარი; მალე ამის შემდეგ ის სალდათად წაეყვანათ. მიაბეს სსვათა შორის თავიანთ პრისტავსად, რომელსაც ეშმაკების მსხინძელს ეძახდნენ; აგრეთვე, რომ სახნავ-სათესა ძალიან შეუძირდათ, რის გამოც ამ წელს ხალხი ამოკრისკენ გამგზავრებულს დასასახლებლად... ლაზარაკში სულ წარსულის მოგონებაში ვიყავით, მომავალსად, იმ შრომა-ტანჯვასად და უბედურებასად, რომელიც მოგველოდა, კრინტს არავინ სძრავდა. არავის საინტერესოდ არ მიანდა შეეტყუა რამე ან თათრებსად, ან ბოღვარებსად, ან იმ საჭმელსად, რომლის გულისათვისაც სასიკვდილოდ მიუდიოდით.

ამ დროს ჩემ გვერდზედ გაიარა ერთმა შესასრომებულმა სალდათმა; როდესაც დავიწყო ომზე ლაშარაკი, გაჩერდა ჩვენ წინ, და თამამად, ბრძანების კილოთი გვითხრა:

— ე მათ თათრებს სუყველას ცხვირ-პირის ჩამტკეკა უნდა.

— ცხვირ-პირის ჩამტკეკა? კვითხე მე და უნებურად გაშედიმა, რომ ასე თავ-ხელათ საჭმე გადასწყვიტა.

— დაიღ, ბატონო, რომ მისი სახსენებელიც ზღარ იყოს, იმ საზიზღარისა. ამისთვისა, რომ მისი აყალ-მყალის გამი-
რამდენი ტანჯვა უნდა გამოვიარათ ჩვენ ყველამ! თორემ ის რომ ტკვიანად და მშვიდობიანად ეგდოს, აყალ-მყალს არ ას-
დუნდეს, ესლას მე ჩემ დედ-მამასთან ვიჭნებოდე კაი ქეიფში. თორემ ის იანდლიშობს, ჩვენ კი მწუხარება გვადგება. ამასუდ, ბატონო, თქვენ დაწმუნებული ბრძანდებოდეთ, ნამდვილს მო-
გასსენებთ. ბატონო, გუთაყვა პაპირლსი მიხარქეთ ერთი! უცბად შესწყვიტა ლაშარაკი, გამოიჭიმა ჩემ წინ და თითები გონი-
როვნულ დაიდო.

პაპირლსი მივეცა, გამოკეთსოვა ჩემ თანამემამულეთა და გავსწიე შინისკენ, წადგან სამსახური გავათავე და თავისუფალი დრო მქონდა.

— ის იანდლიშობს—ჩვენ მწუხარება გვადგება, მიწვრია-
ლებდა ყურებში მთურალი სალდათის სიტყვები. მოკლედ არის ნათქვამი, მაგრამ გაურკვეველია, თუმიტა ამ ფრანსას იქით მათი გონება აღარა სჭრის.

სკვდა და კვნესა სუფიკს ლოკების ოჯახში. თუმიტა იარა გაწმინდა, მაგრამ გუზმა ძალიან ცუდად არის; საშინელი სი-
ცხე აქვს, კვნესის, ჭობდავს, და და მძა არ მოსცილებიან, ხანამ მე სამსახურში შესვლის საჭმეს გარბელებდი და სამხედრო

სწავლაში კიყავი. ეხლა, რაკი შეიტყეს, რომ ომში მივე-
ბგზავრები, და უფრო დაღვრებილი გახდა, და ძმა უფრო
პირ-შეჭმუნებელი.

— უკვე თორმეტი გამოწყობილია! წაიდუღუნა ლეკობა, რა-
ღესაც მე მივესალამე ჰაზირის ბოლოთ გამოტენილ და წიგ-
ნებით მიყრილ-მოყრილ ოთახში. — ეჰ, რა ხალხნი ხართ, რა
ხალხი...

— განა რა ხალხი ვართ, ვასილი პეტროვიჩ?

— არ მაცლით მეტადინუობას—აი რა.

— ისედაც დრო ცოტა მაქვს, გურსის დასრულებას არ და-
მაცლიან, ომში მივრამენ თავს; ისედაც ბევრი რამეს შეტყობა
დამაკლდება და აქ თქვენ და გუზმა კი წამომეხარეთ.

— კარგი, გუზმა კვდება, მაგრამ მე რაღა უნაში ვარ?

— განა თქვენ კი არ მოგვადებით? თუ მტერი ვერ მოგვადამთ,
ან ჭკუასუდ შეაშლებით, ან ტყვიას შიგ შუბლში ითხლებით,
არ გიციობთ რაც შეილება ხართ, ან განა მაგალითები არ ყო-
ფილა?

— რა მაგალითები? ნუ თუ თქვენ ამ გვარო რამე იცით?
ვასილი პეტროვიჩ, გვიამბეთ!

— ჩამომეხსენით, თუ დემეტრი გწამთ, ძალიან საჭიროა
თქვენი მომეტეულება. გაცეცხლება! კარგი არ იქნება თქვენ-
თვის. არაფერიც არ ვიცი, ისე წამომცდა.

მაგრამ თავი აღარ დაჰანებე და იმანაც მიაშრო თავისი
ამაგალითით.

— ერთმა დაჭრილმა არტილერიის აფიცერმა, მიაშრო მე:
გამოცხადდა თუ არა ომი, გაუგებზავრეთ კომინიკაციადი ახრი-
ლის თვეში, გამუდმებული წვიმა მოდიოდა, გზები გაჭქრენ, მარ-
ტო ტლახო-და დაჩნა, მაგრამ იმისთანა საშინელი, რომ წარ-

ბაზნები და ურბები ღერძებამდინ იფლებოდენ შიგ. ცსენებო ვულარ იმროდენ; მობეს ზარბაზნებს თოკები, შიგ სალდათები შეებნენ და ისე გავსწიეთ წინ. შემდეგ უარესობა იყო; ჩვიდმეტი ვერსის მანძილზედ თორმეტი გორაკა შეგვხვდა, ღელეებში დაბუბუბუბული ტლაზო იდგა. გავჩერდით. წვიმა უღმერთოთ უშხაზუნებდა, ტანზე ძაფიც აღარ დაჩენილა მშრალი, სამშილმა დასტანჯა ხალხი, დაადაგენ, მაგრამ მანც ზარბაზნებს თრევა უნდოდა. ვაცინ იწვეს, რაც ძალი და ღონე აქვს და ძალა-მისდილა შიგ ტლაზოში ეტემა. საშინელება იყო. ბოლოს იმისთანა ჭაობში შევესუტეთ, რომ ფეხის გადადგმა არ შეიძლებოდა, მაგრამ სალდათები მანც წელზედ ფეხს იდგამდენ და ისე ეწეოდენ ზარბაზნებს. თორა ტრეხლი და ჯოჯოხეთის აღა დატრიალდა იქ, სათქმელადან ძნელად, განაგრძო ჩემმა აფიცრმა: ხამი, ახალ-გაზდა ექიმი გეყავდა, ძალიან გულ-ჩვილი ვატი იყო. ბავშვივით ტაროდა. ამ სურათის დანახვას ვერ ავიტანო, სთქვა მან, წინ წავალო. მართლაც წავიდა. სალდათებმა დაჩხეს ხის ტრეტები, გაამსეს მით ჭაობი და ბოლოს, როგორც იყო, დასძრეს ბატარეა. აკლით გორაკაზედ და ერთ ხეზედ ჩვენი ექიმი ვიკონწილეს... აი ესეც მაგალითი, ვატი ტანჯვის დანახვაც ვერ აიტანა და თვით ტანჯვას როგორ აიტანო...

ვასილი პეტროვიჩი, უფრო ადვილი არ არის ტანჯვის ატანა, სანამ თავის თავის დასჯა, როგორც იმ ექიმს უქნია?

— სწორედ გითხრა, არ ვიცი, სასიამოვნო რა არის, ხამივით კეფაზედ უღელს რომ მოგდებენ.

— სვინიდასი მანც აღარ შეგაწუხებს, ვასილ პეტროვიჩი.

— ეე ძამია, ეე რაღაც მიუწოდებელია. მაგაზედ ჩემ დაასი მოკლავარაკე: ის მაგისტრანებში გამჭრიახია. ანნა ვარენინას...

დაწვრილებით გარჩევა გინდა, თუ დოსტოევსკისებურ ლაშარაკი, ყველას მოასერსებს. უთუოდ უკ სანანი რამეფსამე. რამინში იქნება გარჩეული. მშვიდობით, თიფოსოფოსო.

თავის სუმირობასედეე გულ-კუთიფად კაილიძე და გამომი- შვირს ხელი ჩამოსართმეკად.

— სად მიდინართ?

— კლინიკაში, ვიბორგის მხარეს.

კუზმას ლფანში წაკედი. იმას არ ეძინა და უკეთაც გრძნობ. და თავის თავს, რაგორც ამისნა მარია პეტროვნამ, რამე- ლიც განუწყვეტილვ იფდა აკად-მეოფიან. კუზმას ჟერ არ კე- ნასე თორმადი და ჩემს დანახვამ უსამოენოდ გახდა.

— აქ დატოვებენ, თუ გაგზავნიან ლაშქარში? მკითხა მან.

— რასაკვირველია გამგზავნიან; განა შენ არ იცლდი?

კუზმა ცოტა ხანს შეჩუმიდა.

— კიცილი, მაგრამ დამავაწედა. ესლა, ჩემო ძმაკ, სუსტად ვიგონებ ყველათერს, მსჯელობაც მლაღატობს... რა ვუყოთ, წადი. საჭირთა.

— შენც აგრე, კუზმა ჭომინ?

— მე რადა ჭარ? განა მართალი არ არის? რა სამსახური მრეიდღვის საზოგადოების წინაშე, რომ გაპატრონ ოში წა- სკლას? წადი, მოკკდი შენც. შენზედ მეტად მშრომელნი შენზედ უფრო საჭირონი არიან, მაგრამ მიდიან... ბაღში გაშისწორე... ჭე, კერე...

იგი ლაშარაკობდა ნელის ხმით, სიბრანით, თითქოს უნდა ვისმეს შური აგოს, რომ აკად არის.

— ყველა ეს მართალია, კუზმა, მაგრამ განა მე არ მივდ- ვარ? რადესაც წინააღმდეგობას ვაცხადებ, განა კერძოდ ჩემი თავი მიქვს სახეში? ეს რომ ასრე იყვოს, დიდი შრომა არ დამ-

ჭირდება, რომ აქ დაჯერე. მე ამას არ ჩავდივარ, მომითხოვეს და მეც მივდივარ. მაგრამ ნუ მიშლიან მანძი, რომ ამ საგანსად საკუთარი აზრი მქონდეს.

კუზმა გაშეშებული იწვა და ჭერებს შესტკეროდა, თითქოს მე ყუჩს არ მიგდებდა. ბოლოს მოიხედა ჩემკენ.

— გეთაყვა, ნუ იწეხ ჩემ სიტუაციას, წარმოსთქვა მან.— დავიტანჯე, ბრახინი გაკხდი, არ კიცი, რისთვის ვეკამათებოდა მან. რა ვქნა, ჭინჭელისანი გაკხდი; უთუოდ ჩქარა ამომხდება სულთ.

— რას ამბობ, კუზმა, გამაგრდი. იარა გაიწმინდა, რჩება, ერთის სიტუაციით სიკეთეში მიდისარ, ქვლა სიკვდილზედ გიარა, სინჯისლეზედ უნდა, ილაპარაკო.

მარია პეტროვნამ გადმოხედა თვისი დიდროვანი დაღვრევილი თვალებით, და უნებად მომაგონდა მისი სიტუაციები, რა კვირის წინად რომ მითხრა: არა, ვერ მოჩიება, მოკვდება.

— მართლაც, რომ მოკრჩე, რა კარგი იქნება! სუსტის დილით წარმოსთქვა კუზმამ.— შენ საჩხუბრად გაგზავნიან, ჩვენც, მე და მარია პეტროვნაც წამოვალთ ომში: ის იქნება დად მოწულებისა და მე ექიმად. მეც ისე ალერსიანად მოგივლი დაჭრილს და აღარ მოგშორდები, როგორც უნდა შენ მივლი.

— მეტ ლაპარაკს თავი დაანებეთ, კუზმა ჭომიჩი, წარმოსთქვა მარია პეტროვნამ;— ლაპარაკი გწეხთ, და დროც არის რომ თქვენი ტანჯვა დაგბწყოთ.

ისიც ბავშვივით დაგებებდა; ჩვენ გაკხადეთ ტანთ, შეეწხსენით ჭრილობანი, დავიწყეთ ჭეშმარიტ უშედეგებელ ტანჯულ გულზედ. როდესაც მე უშუშხუნებდა წყალს, სისხლით მოვირწყულეულს აღაგებს, აღმასივით ბრწყინავ კინკობას.

დიდ ძარღვს, რომელიც მთელი ჭრილობის სივრცეზედ იყო თავისუფლად გაჭიმული, თითქოს ეს ცოცხალი კანის ჭრილობა კი არ იყო, არამედ ანატომიური პრეპარატი, მაშინ მე ვიფიქრობდი სხვა ჭრილობებზედ, უფრო საზარელზედ, როგორც ვითარებით, ისე სულისა და გულის შემხუთავი რიცხვით და რომელნიც კაცს დასწნივია ბრმა და უგუნური შემთხვევით კი არა, ხალხის შეგნებითი მოქმედებით.

—

მე ამ წიგნში არათუ ვსწერ, თუ რა ხდება სახლში, ან რასა ვგრძნობ იქ. ძნელია ნახვა ცხარე ცრემლებისა, რომელითაც დედა ჩემი დამხვდება და გამომისტუმრებს ხოლმე სახლიდან, ძნელია ნახვა სულ-შეგუბებელი სიჩუმისა პურის ჭამის დროს, როდესაც მე დაკვსწრები ხოლმე სადილზედ, ან კიდევ, როგორც ჩემი და ძმანი ცდილობენ მასიამოვნონ და აღასრულონ ყოველი ჩემი სურვილი; მაგრამ უფრო ძნელია მათი კალმით აღწერა. როდესაც ვიფიქრებ, რომ ერთი კვირის შემდეგ უნდა გაკმარდე მას, რაც უძვირფასესია ჩემთვის ქვეყანაზედ, ცრემლები ჩუხჩუხით მომადგებიან ხოლმე ყელში...

—

ბოლოს აგერ გამოთხოვებაც, ხვალ დილა აღრიან, ირავრავებს თუ არა, ჩვენი გუნდი გაემგზავრება ლაშქარში, მე ნება მომცეს სახლში გამეტარებინა უკანასკნელი დამე, და აგერ მეც ვწივარ ჩემ ოთახში უკანასკნელად. უკანასკნელად ვის შეუძლიან მომძივონ სიმწარე ამ სიტუვისა, თუ არ გამოუცდა? უკანასკნელად შეიკრება ოჯახი, უკანასკნელად წავიდ-წამოვიდნენ დასაძინებლად ოჯახის წევრნი, უკანასკნელად მოკვდი მეც ამ პატარა ჩემ ოთახში და მიუუყვები სტოლს, წიგნებით და ქაღალდებით საკესს, განადგობულს ნაცნობი პატარა დაბალი ღამ-

შით. მთელი თვე იქნება, რაც ხელი არ მისდის მათთვის. უკანასკნელად ვიღებ ხელში და ვსინჯავ ჩემ დაწყობილ შრომას, ხელიდან გამივარდა და დაეცა სტოლზედ დაუსრულებელი, უგუნური, მკვლარი. იმის მაგივრად რომ იგი დავამთავრო, მიუღივარ სადღაც ცხრა მთას იქით ხოცს ჩემისთანაებთან, რადგან ისტორიას დასტირდა ჩვენი ფიზიკურა ძალა. გონების ძალაზედ დაივიწყე: ვის რად უნდა იგი? რა ვუყოთ, რომ დიდ ხანს უკლიდი მას, აფუფუნებდი და ემზადებოდი სადღაც მის მოხმარებისათვის? უშეკლებელ, შენთვის უცნობ სხეულს, რომლის ზაწაწინტელა ნაწილს შეადგენ, მოუნდა შენი მოკვება და გადაგდება. ან ვი რას იზამ ამ სურვილის წინააღმდეგ — შენ, ... შენ — ფრჩხილთა ფესისაკ? ... მაგრამ გმარა. დროა დაწყობისა და ძილისა, ხელ ძალისა ადრე უნდა ავდე.

მე შევესებე რომ რკინის გზაზე არავინ გამომყოლოდა. ვაწილებს მომეტებულ ცრემლების სიმწარეს გამოიწვევს. მაგრამ, როდესაც ხალხით გატენილ ვაგონში ვიჯექი, იმისთანა სუკად და გულ-დამთუთქავი მარტოობა ვიგრძენი, რომ, მკონი, სულ მივსტეპდი, რაც ვი რამ მუბადა ქვეყანაზედ, ოღონდ რამდენსამე წამს უკანასკნელად გამოვლანაწაკებოდი რომელსამე ჩემ მეგობარს. ბოლოს დანიშნულმა საათმაც დაჭკრა, მაგრამ ის მაინც არ იძრვდა. ამ საათ ნასუკარში მე ვიდევაც მოკვასწრობდი შინ მიბრუნას... ეგებს ვინმემ ვერ მოითმინოს და მოვიდეს... მაგრამ, ჰრა, ეველს დაწმუნებულა, რომ ორთქლ-მავალი უკვე წასულა; ვის მოუვა თავში არაად, რომ დაივიანას. მაგრამ მაინც ეგები... და ვინტერბოდი იმ მხრისკენ, საიდანაც შეიძლებაოდა რომ მოსულაყენენ. ასე თავის დღეში არ გატანაურებულა დრო.

ღარაფრტოს სიმამ, რომელიც სალდათებს იწვევდა შესაკრებად, შემასტუნა. პლატონოვმაზედ ბუზებივით ირეოდენ სალდათები, რომელნიც გამომკრენ გაგონებიდამ და ესლა ეშურებოდენ დაბინავებას. ჩქარა მატარებელი დაიძვრის და მე ველარაგის ვნახავ.

მაგრამ დავინახე. ლგოკები, და ძმანი ხმტკმის მოწოდენ გაგონებისკენ; საშინლად გამესარდა შათი დანახვა. არაფერი არ მახსოვს, რა ვუთხარი; არც არაფერი იმათი ნათქვამი დამ არ მახსოვს ერთი ფრაზის მეტი: «კუშმა გარდაიცვალა.»

სახსოვარ წიგნში ამ ფრაზით თავდება შენიშვნები.

ფართო თოვლით დაფარული ველია. თუთრად შემოსილნი მთანი გარს ახვევიან; ჭირსლ-მოკიდებული ხეები ამშვენებენ მთის წვერლებს. ცა ისე იყო მოღრუბლული, რომ დედა-მიწის გაკერას ღამოდდა; ჭერში ლედმის სუნი ტრიალებდა. თოფები წვრილდებენ, ისმის ხშირად ზარბაზნების გუგუნე; კვამლმა უცხად შემოსა ერთი გორაკა და ნელ-ნელა ძირს ჩამოვიდა. კვამლში მხსჩანს მოძრავი შავი გუნდი. ვარგად რომ დაუგვირდე, შეატყობ რომ იგი შესდგება სათითაო შავი წერტილებისაგან. მრავალი ამ წერტილთაგანი უძრავად გდია, მაგრამ სხვები ძაინც წინ იწვევენ, თუმიცა ჯერ ძაღიან შორს არიან სასურველ საგნიდგან, რომელიც იქიდან მოდენილი კვამლიდან მოჩანს.

მაშველი ჯარის ბატალიონის სალდათებს თოფები ხელში ეჭირათ და ისე იწვინენ თოვლში; ისინი გაფაციცებით უტყვროდენ შავის გუნდის მოძრავობას თავიანთი ზთასის თვალებით.

— წავიდენ, წავიდენ, მაგრამ ვერ მივლენ!

— აქ რა სახეობას გვაჩვენებენ? რომ მიგვაშველონ, უფრო უცნობად არ დაგვამარცხებთ?

— სიტყვასწორად ხომ არ მოგწონდა? დაღვრებით ჭკობის-ერთმა მოხუცმა სალდათმა: რაკი დაგაწვინეს, ეგლე შენთვის და ღმერთს მადლობა შესწირე, რომ უვნებლად ხარ.

— დარდი ნუ გაქვს, ბიძა, მე უვნებლად ვიქნები! მიუგო სალდათმა მხიარულად. — მე ოთხ ჩხუბში დავესწარ, მაგრამ აგერ მშვიდობითა ვარ. პირველად მართლაც რომ საშინელია, მაგრამ მერე სრულებით არასა გრძნობს კაცი. აი ჩვენი ბატონი პირველად ესწრობს ჩხუბში და მგონი ღმერთს შენდობას სთხოვს. ბატონო!

— რა რინდა? გამოხემაურა გამხმარი შავ-წყვრიანი სალდათი, რომელიც იქვე იმის გვერდზედ იწვა.

— თქვენ, ბატონო, მხიარულად იყავით!

— მე, მგობარო, ისედაც არა ვარ მოწყენილი. მე ამომეფარეთ, თუ რამე იყავს. ხავალი კაცი ვარ, ვიცი უკვლავური, მაგრამ ჩვენი ბატონი ყოჩაღი ვაჟი კაცია, არ გაიჭტვება. თორემ თქვენ წინადად იყო ერთი თავის ნებით მოსული, წაკედით თუ არა წინ, დაიწყეს თუ არა ტყვიებმა ზურუნნი, მოსროლას გუდა-ნახადი, თოფი და მოკურცხლას, მაგრამ ტყვია დაეწია და შიგ ზურგში ბრეგვა გაადინა. ასე, ბატონო, არ შეიძლება გაჭტვება, იმიტომ რომ თვინი გვაქვს მიცემული.

— თქვენი ნუ გაქვს, არ გაიჭტვები, დაბადის ხმით მიუგო ბატონმა... ტყვიას სად წახეზავს.

— რასაკვირველია, ტყვიას სად გაიჭტვები. ტყვია ცუდლუცია... ღმერთო ჩემო, ჩვენები შეხერდენ!

შავი გუნდი შედგა და ბოლის კორიანტელში გაეხვია.

— სროლას დაიწყეს, კხლავე უკან დაიწყენ... არა წინ წა-

იწიეს, უოკლად წმინდა ღვთის-მშობელო, შენ დაგვიფარე! უხ, ღმერთო, რამდენი დაიჭრა! არც კი უკლავს დაჭრილთ.

— ტყვია, ტყვია! გასმა გუგუნია. მართლაც ჭყარში რაღამაც გაისრიალა. ეს იყო მწარე ზღუზუნა ტყვია, რომელმაც მასველ ჯარს გადაუბინა. იმის შემდეგ გადირბინა მეორემ, მესამემ. ხატალიონი მოცოცხლდა.

— ტასტრეკანი! დაივირა კიღამაც.

ზღუზუნა ტყვიამ თავის საჭმე შეასრულა. ოთხი სალდათი ტასტრეკანით გაიჭრენ დაჭრილთსკენ. უცხად ერთ სერზედ, რომელზედაც წელან იერიშით მივიდნენ, გამოჩნდნენ პატარა სუქათები ხალხისა და ცხენებისა და მასინათვე იჭიდგან გამოზღუზუნდა გარგაღვით შეკუმშული კომლი, თეთრი, როგორც თოკლი.

— ჩვენ ამოგვიღო ნიშანში წუწკმა! დაივირა მხიარულმა სალდათმა. ზარბაზნმა იჭეხა, უუმბარამ დაიზღუზუნა, დაიკრჭალა. მხიარულმა სალდათმა ცხვირ-პირი თოკელში წაჭყო. რადესაც თავი ძაღლა აიღო, დაინახა, რომ «ბატონიც» მის გვერდზედ პირ-ჭვე ეგდო, ხელები გვეპარჭყა და კისერი უზომოდ გაჭიმოდა. მეორე ზღუზუნა ტყვიამ მარჯვენა თვალზე მოედ მთლად გაუხეთქა საფეთქელი.

პ. შრონელი.

ქ. ხარკოვი.

3 მარტს 1885 წ.

ასული ფარაონისა

ისტორიული რომანი

(გაგრძელება *)

ნაწილი მეორე.

I

შეიძლია დღის ქმედებ, იმ დღის გზაზედ, რომელიც დასავლეთის მხრით ბაბილონში შედიოდა, ბევრი კვიზაუბი და ცხენებს გზისკენ; იგინი უახლოვდებოდნენ უდიდესს ქალაქს, რომელიც შორიდან უკვე მოჩანდა.

ათხს თვლიანს კვიზაუბი, რომელიც ოქროს ფერად იყო დაფერილი და შვეიდან ოქროს ფერზე ფარის ჩაქდასი ედგა, ასული ფარაონისა ნიტოტისი იჯდა.

კვიზაუს ორივე მხრით ჩვენი ნაცნობნი სპარსეთის დიდებულნი და ღვივის მეფე თავის შვილით მისდევდნენ.

ორმოცდაათი სხვა კვიზაუბი და კქვასანი სული ცხოველი

*) «ივერია» № 3, 1885 წ.

მისდედენ მათ უკან, ხოლო სპარსეთის ჯარის დასი მშენიერის ცხენებით წინ მიუძღოდა.

გზა ევრატის ნაპირს მისდედა, აქეთ-იქით ყანები იყო დათესილი. მინდვრად მდგარი ინდის ხეობის ხეები დაზოტვილნი იყვნენ. თუმიცა დრო წამთრისა იყო, მაგრამ მშე მანც იგებინებოდა და ბრწყინავდა ლაქვარდს ცაზედა. დიდი მდინარე აჭრელუელი იყო ნაკებით და ხომალდებით, რომელთაც საქონელი მოჰქონდათ საბერძნეთიდან და მცირე აზიიდან. გაყვანილას მიღებით და წყლის ამყვანი მანებებით იწყობოდნენ მინდვრები, შემოსილნი ნათესებით და ხეობებით. ყოველისთერი ამტკიცებდა, რომ უხლოვდები უძველეს განათლებულს სამეფოს, რომელსაც გულის შემატკივარნი მმართველნი ჰყავდა.

ეტლი და ნოტიესის ამალა შესდგა აგურის გრძელს შენობასთან, რომლის აქედ იქითაც პლანტაცია იყო. კრეში ცხენიდან გადმოხტა, მიუხლოვდა ეტლს, რომელშიაც ეგვიპტის დედოფალი იჯდა, და სთქვა:

— ჩვენ უკანსენელს სტანციასთან მივუდით! აგერ ის მალაღი გოდოლი არის ტამარი ბაალისა და ეს ტამარი არის ვაცის ხელისაგან გაკეთებული ერთი უდიდესი ქმნილება. ჯერ მშე ჩასული არ იქნება, რომ ჩვენ ბაბილონის რკინის კარბთან მივალთ. ნება მიბოძეთ ეტლიდან გადმოგსვით და სახლში შენი მოხსლეები გამოგიგზავნო. დღეს შენ ისე უნდა ჩაიხვია, როგორც იცვამენ ხოლმე სპარსეთის დედოფალნი, რომ გამბიზს მოეწონო. რამდენიმე საათის შემდეგ შენ წარსდგები წინაშე შენის ქმრისა. რანაირ გავითრებულხარ! იზრუნე ძაზედ, რომ შენმა მოხსლეებმა თერის წასმით დაჭტარონ შენი თერძკრთალობა, რომ გამბიზს მოეწონო. სშირად პირველი შთა-

ბეჭდილება გადასწევს ხალხს მომავალს ბედს. თუ რომ შენ
 პირველს ნახვასედეკე მოეწონები, რაშია ეჭვი არა მაქვს, მა-
 შინ შეიძლება მოხდეს, რომ კამბიზის გული საუკუნოდ მოი-
 ნადირო; თუ რომ არ მოეწონე, მაშინ შეიძლება მან ალერ-
 სიანად თავის დღეშია ან შემოგხედოს. გამსწავლი, ჩემო ქა-
 ლო, გამხსნევი! განსაკუთრებით დაიხსომე ჩემი დარბიგებანი.
 ნიტეტისმა მოიწმინდა წამწამსუდ მკრთოლვარე ცრემლი
 და მიუგო:

— როგორ გადაგიხადო, კრეზო, მადლობა შენის გულ-კე-
 თილობისათვის; შენ ჩემი მეორე მამა ხარ, ჩემი მჟარკველი
 და დამრიგებელი! შემიტევიან მარტო ნუ დამტოვებ! ამოდენა
 გამოკვლილს გზაში მსოფლიდ შენ იყავ ჩემი თანამგზავრი და
 მთვარეული; თუ რომ როდისმე ცხოვრების მძიმე გზაზედ მწუ-
 ხარებას და უბედურებას შეგეყრები, მაშინაც ნუ დაიშურებ ჩემ-
 სუდ ზრუნვას და შემწეობას! გამდლობთ, მამა ჩემო, ათასჯერ
 გმადლობთ.

ამ სიტყვებთან ერთად ქალი გადაეხვია მოხუცს თავის
 ფუნთრუმს ხელებით და, როგორც ნამდივლი, შეაღმა ისე
 დატყორცნა.

როდესაც სახლის კარებში შევიდა, მას წინ მიუგება კაცი,
 რომელსაც მოახლეები მისდევდენ უკან. ეს კაცი საჭურისების-
 უფროსი იყო, სპარსეთის სასახლის ერთი უდიდებულესთაგანი.
 თუ მალაქის ტანისა იყო და საკმაოდ ჩასუქებული, უწერო
 სახეზედ ცბიერი დიმილი ეთამაშებოდა, ყურებზედ საყურები
 დატყორწილობდენ; ხელები, ფეხები, ყელი და ქალის ტან-
 საცმელსაკვით გრძელი ტანისამოსი, ყოველივე დაფარული იყო
 ძეძვებით და ბეჭდებით და თმაც სურნელებით ტყობდა შემოწ-
 ვილი.

ბოგესმა (ასე ეძახდენ საჭურისს) მოწიწებით დაუჭრა თავი ეგვიპტელს ქალს და, მიიღო რა პირზედ ბეჭდებით შეკედელი ხელი, სთქვა:

— კამბიზი, მეუფე ქვეუნიერობისა, მგზავნის მე თქვენს წინაშე, დედოფალა, იმისთვის, რომ მე ვაპყრო თქვენი გული იმის მოსალმების ცვაწით. ამასთანავე, ჩემს ხელით გიგზავნით თქვენ ქალების სპარსულს ტანისამოსს, რომ შენ, როგორც შეშენის ქვეყანაზედ უძლიერესი მეფის მეუღლეს, მიუხალოდე მიდიურის ტანისამოსით ახემენიდების კაწს. ეს ქალები, შენი მონები, შენს ბრძანებას ელიან. შენ, ეგვიპტის ღალს, სპარსეთის აღმასათ გადაგაქვეყნ.

ბოგესი გვერდზედ მიდგა და ჩამოსახდომის სახლის პატრონს ანიშნა, რომ მას შეეძლო გადაეცა დედოფლისთვის ხასაღი სილით საგსე, რომელიც მშვენივრად იყო დაწოებული.

ნიტოტისმა აღერსიანი მადლობა გადაუხადა ორივე კაცს, შევიდა სახლში, თვალ-ცრემლიანმა გაიხადა თავის ქვეუნიერობის ტანისამოსი და უბძანა თავის ხშირი თმა მარცხენა მხარედ გაეშალათ, რადგანაც ასე ჭჭონდათ ხოლმე ეგვიპტის დედოფლებს; შემდეგ უცხო მოახლეებმა მიდიური ტანისამოსი ჩააცვეს.

ამ დროს ნიტოტისის მსლებელთ განკარგულება მოახდინეს საუზმე მოემზადებინათ. გაწრთვნილმა მოსამსახურებმა მოიტანეს სვამები, სტოლები და სვივრებიდამ ოქროს ჭურჭული ამოიღეს; მზარეულები ფაცი-ფუცობდენ და ისე შეელოდნენ ერთიერთმანეთს, რომ რამდენიმე წამის განმავლობაში მდიდრული სუფრა გაიშალა, ასე გასინჯეთ, სუფრა ყავილე-ბითაც კი შეამკეს.

მთელი მოგზაურობის განმავლობაში ამასთანა მდიდრული სუფრა იშლებოდა ხოლმე, რადგანაც ყოველივე საჭირი

აკვეულობა ცხენებით თან მიჰქონდათ. ამასთანავე გზაზე უკვე აღსანიშნავი მიწის შეიდეგ სასტუმრო იყო გამართული; აქ იტყუებოდნენ ცხენები; დაწვდილული ხეები იზიდავენ მოგზაურის თვალს ჰაზანაჰება სიცხეში; მთებში კი ამისთანა სასტუმროები იმისთვის იყენენ, რომ თოვლის ბუჩქისა და სიცივისაგან შეწუხებულთ თავი შეეფარებინათ.

სპარსეთის სასტუმროები, რომელნიც ჩვენებურს ფოსტის სტანციებს ჰგავდნენ, შემოიღო დიდმა კირმა, რომელიც ცდილობდა კარგის გზების გაკეთებით შეემოკლებინა თავის დიდს სამეფოში მისასვლელ-მოსასვლელი მანძილი. კირმავე გამართა მსოფლიო ფოსტები, რომელნიც ესლანდელს ფოსტებს ბევრითა ჰგავდნენ.

როდესაც მოქაიფენი, რომელთა შორის ბოგსიც იყო, სუფრიდამ ადგნენ, სტანციის სასლის კარები კვალად გაიღო და შეიგნინა რაღაც ხმაურობა მოისმა. სპარსელთა წინაშე იდგა ნიტეტიანი, რომელსაც მიდიური ძვირფასი ტანისამოსი ეტყა და გრძობდა თავის ძველ-მოსილს სილამაზეს, თანაც ყურებამდის წითლდებოდა, როდესაც თავის მოგზაურთა გაკვირვებას ხედავდა.

ახიურის ჩვეულებასამებრ მისი მოსამსახურენი თავის უნებურად დაეცნენ მის ფერხთა წინაშე; კეთილშობილნი ასემუნიდები კი პატივის-ცემით იხრდნენ მის წინ თავს. ამ დროს კინც მას ნახავდა, ეგონებოდა, რომ მან თავის სამშობლოს ტანისამოსთან ერთად უარ-ჰყო მორცხობა, და ძვირფასი თვლებით მოჭარბული სპარსული ტანისამოსის ჩაცმით შეითვისა ამპარტანება და მეფური დიდებულება.

მას ახარებდა უკვლასაგან პატივის-ცემა; მან მოწყალების ნიშნად ხელი გაიჭნია და მადლობა გადაუხადა პატივის-მცე-

მელთ; შემდეგ მიუბრუნდა საჭურისებებს უფროსს და უთხრა ალერსიანად, მაგრამ შედიდურად კი:

— შენ შენი მოკვლეობა შეასრულე. მე კმაყოფილი ვარ შენგან მიერთებული ტანისამოსით და მოახლეებით. მე ვუქებ ჩემს ქმარს შენს საჭმის ცოდნას და თავაწიანობას, სინამ კი მიიღე ეს ღებრის ძეწვევი პატრიის ცემის ნიშნად.

ყოვლად შემძლებელმა მეფის ცოლების მეთვალყურე ნიტიტისას ტანისამოსს აკოცა და მიიღო საჩუქარი. მის ქვეშევრდომთაგან არც ერთი ქალთაგანი არას დროს არ მოქცეულა და მას ასეთის სიამაყარტანით. დღევანდლადის კამბიზის უკვლავ ცოლები აწიელები იყვნენ და, რაკი ვარჯად იცნობდნენ საჭურისების ყოვლად შემძლებელს უფროსს, ყოველს ღონისძიებას ხმარობდნენ, რომ პირფერობით და წყნარის ქცევით დაემსახურებინათ მისი მოწყვლება.

ბოგესმა კვლავ თავი მდაბლად დაუკრა თავი ნიტიტისს; მან აღარავითარი ყურადღება არ მიაქცია მას. ვრებს მიუბრუნდა და ჩუმიდ უთხრა:

— შენ კი, ჩემო მეგობარო, ვერ გადაგიხდი პატრიის ცემას ვერც სიტყვით და ვერც საჩუქრებით ყოველივე იმისათვის, რაც შენ ჩენთვის მოიქმედე, რადგანაც მხოლოდ შენ იქნები მიწეზი, უკეთუ ჩემი ცხოვრება ამ სასახლეში, თუ რომ სრულიად ბედნიერად არა, მშვიდობიანად მაინც წავა. შემდეგ ნიტიტისმა ხმა-მადლა სთქვა, ასე რომ ყველას ესმოდა:— მიიღე ჩემგან ეს ბეჭედი, რომელიც ხელიდამ არ მომიშორებია, რაც ეგვიპტიდამ გამოკვდი. ამის თასი უბრალოა, მაგრამ მნიშვნელობა კი დიდი აქვს. ეს პიფაგორმა აჩუქა დედა ჩემს, როდესაც ისმენდა ჩვენი ჭერუმების ბრძნულს სწავლას; დედა ჩემმა კიდეც მე მჩუქა ეს ბეჭედი, როდესაც ჩემს სამშობლოს

ვმოწოდებოდი. უბრალო ფირფის თვალზედ ამოჭრილია ციფრის
 შვილი. ეს კენტი რიცხვი სხეულისა და სულის სისაღეს ნიშ-
 ნავს, წადგანაც სისაღესად გაუყოფელი აჩაფრია. თუ რომ
 სხეულის რომელიმე უბრალო ნაწილი კარგად არ არის, მთ-
 ლი კაციც ავად არის; თუ რომ ცუდი აზრად დაისადგურებს
 ჩვენს გულში, მაშინ მთლად სულის ჰარმონია იშლება. დაე,
 ეს რიცხვი შვილი მარადის გაგონებდეს ჩემს სურვილს, რომ
 შენ ყოველთვის ბედნიერი იყო სხეულის სისაღით და გაქნდეს
 მოსიყვარულე მშვიდი გული. მაღლობს ნუ გადამიხდი, მამა
 ჩემო, წადგანაც მაშინაც კი მოკალე ვიქნებოდი შენი, თუ
 გინდ რომ შემქმნოს დაუბრუნო კრებს სიმდიდრე კრებისა.
 შენც, გიგეს, მიიღე ეს სვილას ძვლისაგან გაკეთებული ლი-
 დიური ქნარი, და როდესაც მის სიმით იყურებ, მოგონებ-
 დე მას, ვინც იგი გაჩუქა. შენ კი, ზოპირ, გაძლეე ამ რქ-
 რას ძეწკვს, წადგანაც, წამდენდაც გავიგე, შენ ყოველთვის
 ერთგული მეგობარი იყავ შენის ამხანაგებისა. რაც შენ შეგე-
 ხება, დარი, მე ვიცი რომ შენ ძალიან გიჟვარს ეგვიპტის სი-
 ბრძნე და კარსკვლავებით მოჭედელი ცა, ამისათვის გაძლეე სა-
 ჩუქრად ამ რქრას რკალს, რომელზედაც ხელაკნებით ამო-
 ჭრილია ზოდიაკის ნიშნები. შენ კი, ჩემო საყვარელო მამლო
 ბარტია, გაძლეე ერთს უძვირფასესს საუნჯეთაგანს, რომელიც
 კი მე ძაქვს. აიღე ეს თილისმა, ლურჯი ქვისაგან გაკეთებული.
 ჩემმა დამ ტახოტმა დამვიდა ეს გულზედ მაშინ, როდესაც
 ძილის წინად უკანასკნელად კავოცე. მან მითხრა, რომ ეს
 თილისმა ბედნიერად დაუგვირგვინებს სიყვარულს მას, ვინც
 ატარებს. ამ დროს, ბარტია, მან იტონა. მე არ ვიცი, ვი-
 ზედ ფიქრობდა გულ-ჟვრთილი ქალი, მაგრამ იმუდო ძაქვს იმასაც
 უსამოვნება, ეს საუნჯე რომ შენ გადმოგცე. წარმოიდგინე;

რომ ტანოტი გაძლევს ამას ჩემს ხელით და ხანდისხან მო-
გონებდე ხოლმე ჩვენს თამაშობას საიის ბალებში.

აქიმდის ნიტეტისი ბერძნულად ლაჰარაკობდა. ახლა კი
სპარსულს ენაზედ დაიწყო მტკრევა და უთხრა მოსამსახურე-
ბებს:

— თქვენც გმადლობთ! თქვენ ყველანი ბაბილონში შიილებთ
ას ოქროს სტატერს. გიბრძანებ შენ, ბოლეს, უთხრა მან სა-
ჭურისს, ზეგ უსათუოდ დაურიგო ამ ხალხს აღნიშნული სა-
ჩუაჭრი. წამიუვანე ეტლოან, კრეზო!

მოსხუცი კრეზი საჩქაროდ დამოწმობდა. იმ დროს, რო-
დესაც მას ნიტეტისი ეტლოან მიჰყავდა, ქალმა მისი ხელი
გულზედ მიიკრა და წასჩუქნულა:

— ხომ კმაყოფილი ხარ ჩემის ქვევით, მამა ჩემო?

— მე გუებნები, ჩემო შვილო, რომ ამ სასახლეში მეფის
დედის შემდეგ პირველი შენ იქნები, რადგანაც შენს შუბლ-
ზედ ბრწყინავს ნამდვილი მეფური ამჰარტანება და მცირე-
რედი საშუალებით ბევრის გაკეთება იცი. სპარსელებს ჩვეულებ-
ბად აქვთ საჩუქრების აღებ-გაცემა. მათ იციან ერთი-ერთმანე-
თის გამდიდრება; ახლა შენ ასწავლე ერთი-ერთმანეთის გაბედ-
ნიერებაც. რა მშენიერი ხარ! კარგად ზიხარ, თუ ვიდევ გინ-
და ბაღიშები! მაგრამ ეს რა არის? ხელამ გზიღამ ავარდნილს
მტკერს ქალაქის მხარეს? ეს სწორედ კამბიზი იქნება, შენს მო-
საგებებლად მოდის. გამხსნედი, შვილო ჩემო! განსაკუთრებით
ეტადე თვალი გაუსწორე შენი ქმრის თვალებს. თუ რომ შენ
გაბედით და შეუკრთობლად შეხედავ მას, ეს შენის მხრით
გამარჯვება იქნება. გამხსნედი, გამხსნედი, ჩემო შვილო; აფ-
როდიტა იყოს შენი შემწე და შემამკობელი თავის მომხიბლა-

ვის მშვენიერებით. ცხენებსედ შესხედით, მეგობრებო; მგონა მეთუ მოდის ჩვენსკენ!

ნიტეტიისა წელში გაიძარტა, ხელი ძველკაცე გულზედ მიეღო და ისე იჯდა ეტლში. მტკრის ბუჭი თან და-თან ას-
ლავდებოდა. აი მზის სხივებსედ მოგზაურთა იარაღმა ლაპ-
ლაპი დაიწყო; შეძიგ მტკერი აქედ-იქით გაიფანტა და მგზავ-
რები გამოჩნდნენ; რამდენიც დრო გადიოდა, იმდენი უფრო და
უფრო გვიანლავდებოდნენ მოგზაურები. მგზავრებიც და მათი
ცხენებიც სულ ოქრო-ვეცხლით იყვნენ შეჭედნი. რასაი მე-
ტი ცხენოსანი უკან მოსდევდა ვაცს, რომელიც შავს ქუჩანს
ცხენზედ იჯდა. ეს ცხენი არა ერთხელ ცდილობდა გაეტანა
თავისი მსვლარი, მაგრამ იგი ძლიერის ხელით უჭერდა მას თავს
და აცნობებდა ქაფში გაცურებულს ცხენს თავის ძალას. ამ
ცხენოსანს თეთრ-წითელი ტანისამოსი ეცვა, რომელზედაც ნა-
კერი აჩწივები და მიმინოები იყვნენ გამოსახულნი. განიერი
შარკალი და ყვითელი ტყავის წაღები ეცვა. წელზედ ოქროს
ჭამარი ერტყა, რომელზედაც ხანჯლის მსგავსი ხმალი ეკიდა,
მოჭედილი ძვირფასის თვლებით. დანარჩენი ტანისამოსი ისე-
თივე ეცვა, როგორც ბარტიას. სქელი შავი თმა ჭჭონდა, ამა-
ვე ფერის დიდი წვერი ყბებს და ნიკაპს სრულიად უფარავდა.
მალალს შუბლზედ ომში ხმლის ნაკრავი ღრმათა ჭჭონდა გავ-
ლებული, ცხვირი დაგაუჭებული ჭჭონდა და ტუჩები წვრილი-
მთლად მის არსებას ეტყობოდა მეტის-მეტი სიძლიერე და
უზომო ამპარტანება.

ნიტეტიისა თვალი ვერ მოაშორა ამ ვაცს. ამის
მსგავსი ვაცი თავის დღეში არ ენახა, ეგონა, რომ ეს
უზომო ამპარტანული შეხედულობა გამომეტყველი იყო
ვაჟ-ვაცურის ძლიერებისა. მას ეგონა, რომ ამ ვაცის მოსამსა-

ხურედ მთელი ქვეყანა იყო შექმნილი და ყველაზედ უწინაეს თვით იგი. მის დანახვასად იგი შიშმა შეიპყრო, მაგრამ მისი ჭაღობრივი გული მიიკლტოდა მოხვეწილად მის უელს ისე, როგორც ვახის ტოტი შემოესხება ხალხს დონიერს ხეს. იგი ხანა წითლდებოდა და ხან უვითლდებოდა. მის დაჯიწყდა თავის მეგობრის კრესის დარბევა, მაგრამ მაინც, როდესაც კამბიზმა თავის გიჟმაჟი ცხენი ეტლთან შეაყენა, მან სული გაძედა და დაუწყო ცქერა ამ კაცის ადგნებულს თვალს, რაკი იცოდა, რომ იგი მეფე იყო, თუმცა ეს მისთვის არავის უთქვამს.

რამდენსაც ნიტეტიის დიდ ხანს უყურებდა, იმდენი უფრო ნახევარ ქვეყნის მიუღობულს სხეს ალერსიანობა ეტყობოდა. ბოლოს კამბიზმა თავის სალამი ხელით ანიშნა და მსლებლებსაჲსა წავიდა, რომელნიც მსწრაფლად ჩამოსტენ ცხენებიდამ, ზოგნი მეფის წინ პირ-ქვე დაემხვნენ და ზოგნიც სახლებში ხელებ შეუოფილნი იდგნენ და მდაბლად თავს უკრავდნ.

ესლს თვით მეფეც გადმოხტა ცხენიდა. მის მაგალთს მისი მსლებლებიც მიჰყვნენ. მოსამსახურეთ სწრაფად გაშალეს ხალხობა, რომ მეფის თესები გზის მტკეკს არ მიჰკარებოდნენ, რამდენიმე წამის შემდეგ კამბიზი მიესალმა თავის ნათესავებს და მეგობრებს და უმეგრდა ტუჩებს საგონებლად.

შემდეგ კამბიზმა სულ ჩამოართვა კრესს და უთხრა შემჯდარიყო ცხენზედ და ნიტეტიისის ეტლს გაჰყოლოდა, რომ თარჯიმნად ყოფილიყო ცოლ-ქმართა შორის.

დიდებულნი მისცვივდნენ მეფეს და ცხენზედ შეჯდომა უშველეს; მან ანიშნა და უელსანი დაიძრნ.

კრეზი კამბიზის გვერდით მიდიოდა, რქოს უტლის ახლოს.

— იგი მშენებელია და ჩემი გული დაატყვევს, უთხრა კრეზს. ესლი სიტყვა-სიტყვით გადამიტარებენ ჩემს კითხვებზე და ვასუსხავ მომიგებს, რადგანაც მე მარტო სპარსული, ასურული და მიდიური ენები ვიცი.

ნიტეტისმა გაიგო ეს სიტყვები. მისი გული გამოუთქმელის გრძნობით აივსო და უპასუხა სპარსულად:

— როგორ გადავუხადო მადლობა დმერთებს, რომელნიც დამესმარნენ მეზღვნა მოწყობა თქვენთა თვალთა წინაშე? ჩემთვის სრულიად გაუგებარი არ არის ჩემი ბრძანებულის ლაპარაკი, რადგანაც ეს კეთილშობილი მოხუცი მასწავლიდა სპარსულს ენას ჩვენი დიდი ხნის მოგზაურობის დროს. ნუ გამიწყობენ, თუ მე კარგად ვერ დაგულაპარაკები. სწავლის ვადა ძალიან მოკლე იყო და ჩემი ნიჭი ჩვეულებრივი ქალის ნიჭს არ აღემატება.

კამბიზის ტუჩებზედ ღიმილია გადირბინა. მას ძალიან მოეწონა ნიტეტისის ლაპარაკი და კმაყოფილებით მიუგო:

— დიდად მესიამოვნება, რომ შენთან უთარჯიმოდ ვილაპარაკო. განაგრძე სწავლა ჩემთა წინა-პართა მშენებლის ენისა; კრეზი ამას იქითაც შენი მასწავლებელი ძქნება.

— შენ მე მბუდნიერებო მაგისტანა ბრძანებით, უთხრა კრეზს, რადგანაც იმისთანა გულ-მოდგინე და ნიჭიერს მოწავსებს მბარებო, როგორიც ამისისს ქალია.

— იგი ამართლებს ძველადგანვე გათქმულს ეკვიპტურს სობრძნეს, მიუგო მეუბი:— მე მეონია, რომ იგი მცირე ხნის განმავლობაში მიხვდება მოგების სწავლას, რომელნიც ასწავ-

ლიან მას ჩვენს საწმენოებს, რომელსაც შემდეგ სიამოვნებით მიიღებს.

ნიტეტიმსა თავი ჩაღუნა. იმ საგანზედ ჩამოვარდა ლაზარაკი, რომელიც მას აშინებდა. ამ დროიდგან მას თაყვანი უნდა ეცა უცხო ქვეყნის ღმერთებისათვის ეკვიპტის ღმერთების მაგვირად.

კამბიზმა ვერ შენიშნა მისი მღელვარება და განაგრძო:

— დედა ჩემი კასანდანა გასწავლის ჩემი ცოლების მოვალეობას. ხვალ მე თვითონ წავიყვან დედა ჩემთან. კიდევ გიმეორებ, რომ შენ ჩემთვის სისიამოვნო ხარ. ეცადე ეს სიამოვნება არ მოაკლო ჩემს გულს! ჩვენ გეტყობით, რომ შენ ჩვენი ქვეყანა შეიყვარო და, რადგანაც მე შენი მეგობარი ვარ, გირჩევ ალერსიანად მოეჭვე ბოგესს, რომელიც შენს წინაშე გამოგზავნე; შენ მას უნდა გაუგონო ხალხი, რადგანაც იგი უფროსია საქალებო დარბაზისა.

— თუმცა იგი ქალების უფროსია, მიუგო ნიტეტიმსა, მაგრამ მე მაინც მგონია, რომ შენს ცოლს შენს მეტი მბრძანებელი არავინ უნდა ჰყავდეს, შენს მცირეოდენს სურვილს ხმის ამოუღებლად დაკემოჩილები, მაგრამ ნუ დაივიწყებ, რომ მე მეუღის ქალი ვარ და იმ ქვეყნიდან, სადაც ქალებს და კაცებს ერთნაირი უფლება აქვსთ, და რომ მეც ისეთივე ამპარტაკანი ვარ, როგორც შენა, ჩემო მბრძანებელი. შენ, ყოვლად შემძლებელს ჩემს ქმარს და მფლობელს მონასავით დაკემოჩილები; მაგრამ არ შემიძლიან მივეფერო ერთს უძღურს კაცს, სულ-ხდაბასს მოსამსახურეს და ვერც ავასრულებ იმის ბრძანებას.

კამბიზი თან და თან ჰქვირდებოდა და მსიარულდებოდა. ამ ნაირი ლაზარაკი მას აწვ ერთის ქალისაგან არ გაეგონა,

გარდა თავის დედისა. ამხარტავანი ამხარტავანს შოეწონა. მან გამაყოფილებით დაუქნია ქალს თავი და განაგრძო.

— შენ მარტალს ამბობ. მე ვუბრძანებ, რომ საკუთარი სადგომი მოგიმზადონ. შენ მხოლოდ ჩემს ბრძანებას აასრულებ ამის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოიქცე. გულ-ლია შატარას სახლი დაკიდებულ ხალთა შორის დღესვე მომზადდება შენს საცხოვრებლად.

— გმადლობთ, ათასჯერ გმადლობთ, მიუგო ნიტეტიძისმა. რომ იცოდეთ, რა ნაირ გამბედავით ამისთანა განკარგულე ბით! შენი საყვარელი ძმა ხარტია ბევრს მეჭაპარაკებოდა დიკადებულს ხალბებზედ, და არც ერთი სასწაულთგანი შენის დადის სამეფოისა ისე არ მოგვწონდა, როგორც ის მეფე, რომელმაც ბრძანა ამ ამწევანებულად გორის ასწება.

— ხვალვე შეგიძლიან შენს სახლს სადგომში დადგე. ახლან მითხარ, როგორ მოგეწონენ შენა და ეკვიპტელებს ჩემი ელჩები?

— მკვას როგორ შეითხარ? ვინ არ შეიყვარებდა ამ კეთილშობილს მოხუცებულს, როდესაც მას გაიცილობდა. განა შესაძლო იყო არ დაგვეყვარებინა ღირსება ახალგაზდა გმირებისა? შენის მეგობრებისა? უკვლას იგინი ძვირფასნი შეიქმნენ ჩვენს სახლისათვის; განსაკუთრებით შენი მშვენიერი ძმა იზიდავდა უკვლას გულს. ეკვიპტელნი ცუდის თვალთ უყურებენ უცხო ქვეყნულთ, მაგრამ როგორც კი შენი ძმა დაინახეს, მთლად სალხმად მისევე შექმნა ჩერჩული.

ამ სიტყვების თქმასევე მეფემ შუბლი შეიჭმუნა. მან ისე შემოჭკრა თავის ცხენს დეზები, რომ იგი ყალფზედ შედგა, მოტრიალდა და თავის მსუდარად ხმალასთან მიიყვანა. რამდენიმე წამის შემდეგ უკვლასნი ბაბილონის კედლებს მიუხსლოდნენ.

თუმცა ნიტეტისა ეგვიპტელი ქალი იყო და უსარმძანარი შენობებისათვის თვალი შეხვეული ჰქონდა, მაგრამ მანც ძაღიან გაოცდა, როდესაც დაინახა უსარმძანარი დაღებული ქალაქი.

ქალაქის გაღანის კედლები მტრისაგან აულებელს ჰგავდენ, რადგანაც რეი წყრთა სიმაღლე ჰქონდათ, და სიგანით ისეთი განიერი იყო, რომ რის ეტლს თავისუფლად შექმლო მასზედ გაეკრა. რასაც რმც-და-ათი კოშკი ამშვენებდა ამ კედლებს და სიმაგრეს უმატებდა; ამასზედ უფრო ბერი სიმაგრეების აშენება მოუნდებოდათ, თუ რომ ხაბილონს ერთის მხრიდან გაუყალი ჭაოსები არა ჰქონოდა. ეს დიდი ქალაქი მდინარე ეფრატის რივე მხარეს იყო გაშენებული. ამ ქალაქის სიბრტყე ცხრა ძალი იყო და მის გარს შემოკლებული კედლები იცავდენ იმისთანა შენობებს, რომლებისთანაც არც ფიქსი და არც მემფისში არ მოიპოვებოდენ.

ქალაქის რკინის კარი, რომელსაც 50 წყრთა სიმაღლე ჰქონდა, მეფისა და იმის მსლებულთ მინალოკების უმაღლე გაიღო. ამ შესავლის აქეთ-იქით გვერდებზე თითო კოშკი იდგა და მათ წინ გუშავისავით იდგა ქვისგან გათლილი ფრთიანი ხარი კაცის თავით და წვერით. გაკვირვებული უყურებდა ნიტეტისამ ამ უსარ-მძანარს კარებებს და მხიარულად გასტქეროდა გრძელს განიერს ქუჩას, რომელიც მისი პატივის-ცემისათვის მშენებრად იყო მოცხადებული.

როგორც კი გამოჩნდა მეფე რქოს ეტლით, ხალხმა სისარულდით ყვირილი შექნა; ეს ყვირილი განსაკუთრებით უფრო გაძლიერდა მასინ, როდესაც ხალხმა თავის საყვარელი ხარტია დაინახა, რომელიც მშვიდობიანად დაბრუნებულიყო მოგზაურობიდან. ხალხს თვით კამბიზიც დიდი ხანია არ ენა-

ხა, რადგანაც მეფე, მიდიელთა ჩვეულებისამებრ, იშვიათად ენახებოდა ხალხს. აი ამ მიზეზებისა გამო ამ დღეს მთლად ბაბილონი იფხვად იდგა, რომ დაენახათ შიშის აღმძვრელი მბრძანებელი და ყველასათვის საყვარელი, მოგზაურობილამ მშვიდობით დაბრუნებული ბარტია. სახლის ფანჯრები სასუნთ იყვნენ ცნობის მოყვარე ქალებით, რომელნიც მეფის და მის აძალის მანჯლოკებაზედ ყვავილებს ისროდენ გზაზედ. მთელი ქუჩები მოთენილი იყო ბზისა და სხვა ხეების ყლორტებით; ფანჯრებიდან ხალიჩები და შალეები გამოეფინათ; სხვა და სხვა ნაირის სურნელებით ზავდებოდა ჭკრი; გზის ორივე ნაპირსათასობით იდგენ ბაბილონელნი და ხელში ეჭირათ გრძელი ჯოხები, რომელთაც თაკებზე ოქროსა და ვერცხლის ვაშლები, ფრინველები და ყვავილები ჭჭონდათ გაკეთებული.

ყველა ქუჩები, რომლებზედაც მეფეს თავის აძალით უნდა გაეაჩნა, განიერები და სწორები იყვნენ; სახლები აგურისა იყო, მადლები და მოხდენილები. ყველა შენობებზედ მადლად მოჩანდა ტაძარი ბააღისა თავის უზარ-მასარის კბით. მეფე უახლოვდებოდა სასახლეს, რომლის სიდიდეც თვით ქალაქის სიდიდეს შეეფერებოდა. სასახლის კედლებზედ სურათები ეკიდა, რომლებზედაც გამოხატული იყვნენ ფრინველები, ხალხი, ნადირნი და თევზნი, ომიანობა და ნადირობა. ჩრდილოეთისკენ, ზედ წყალზედ, გადაკიდული იყო ბაღები; აღმოსავლეთისკენ ეფრატის მუარე ნაპირზედ აშენებული იყო სხვა უფრო პატარა სახლი, რომელიც კბით უერთდებოდა უმთავრეს შენობას.

მეფე შევიდა სასახლის ეზოში. ნიტეტისის ეტლის ცხენები შესდგენ, მონები შეელოდენ მას ეტლიდან გამოსვლას.

იგი ახალს სამშობლოში იმყოფებოდა და მალე შეიყვანეს დროებით საცხოვრებელს ქალების ოთახებში.

კამიზი, ბარტია და დანარჩენი ჩვენი ნაცნობნი თავიანთის მსლებლებით ჯერ ისევ სასახლის ეზოში გაშლილს ხალხებს ედ იდგნენ, როდესაც ქალების ხმაურობა მოისმა და საკვირველის სიტურთვის სპარსელი ქალი, მდიდრულად მოართული, გამოვარდა ეზოში კაცების წინაშე; მას რამდენიმე ქალი მოსდევდა. უკანასკნელნი პირქვე დაემხნენ კაცების ცოტა მოშორებით; მაგრამ, როდესაც ტურთა ქალმა აღეკისიანობა დაუწყო შორის გზიდან დაბრუნებულეს, კამიზმა შეჰყვირა:

— გრცხვენოდეს, ატოხა! ნუ დაივიწყებ, რომ მას აქეთ, რაც შენ საუერები გაგიკეთეს, ბავშვი აღარა ხარ. მე იმაზედ არაფერს ვიტყვი, რომ შენ ძმის დაბრუნება გიხარინ, მაგრამ სიხარულშიაც მეუვის ოჯახის ქალმა მართებულობა არ უნდა დაივიწყოს. წადი დედოფალთან. აგერ იქა დგანან შენი გამზღვლები. წადი და უთხარ მათ, რომ დღევანდელის დღესასწაულის გამო შენთვის დანაშაული მიხატავენ. მაგრამ თუ მეორედ გაიდე მოსულხარ ამ ადგილას, ბოგესს ვუბრძანებ თორმეტი დღით დაგატუსაღოს. გახსოვდეს ეს, შე გიყო, და უთხარ დედას, რომ მე და ჩემი ძმა ამ საათში მოვალთ მასთან. აბა, ერთი მაკოტე! არ გინდა? დამატადე, შე ჯიუტო!

ამ სიტყვების შემდეგ მეფე მივარდა ქალს, მარცხენა ხელით ისე ძალიან მოუჭირა ხელზედ, რომ მან ხმა მადლა დაივიწრო, მარჯვენა ხელით კი გადაუღო ჯიუტს დას მშვენიერი თავი და აკოცა, ქალი ტირილით გაიქცა თავის გამძლე ბისაგან და დაიძალა სასახლის ოთახებში.

როდესაც ატოხა გაიქცა, ბარტიამ უთხრა:

— კამბიზ, შენ ისე ძალიან მოუჭირე საწყაღს ბავშვს ხელი, რომ მან შეჭყვირა ტკავილისაგან.

მეფეს სასუ მოკლრებულა, მაგრამ უშესაბამო ზასუხი კი არ მიუტია, მხოლოდ სახლისაკენ გაიშვირა ხელი და უთხრა:

— ესლა დედასთან წავიდეთ; მთხოვა მიგიუყარო მასთან დაბრუნების უმაღვე, ქალები ჩვეულებრივ მოუთმენელად გედიან. ნიტეტიმმა მითხრა, რომ შენ გეკვიპტელი ქალებიც მოგინიბლავს. შევედრე მიიტას, რომ მან საუყუროდ შეგარჩინოს სიუმაწვილე და დაგინხნას სიბერის დაღმეჭილობისაგან.

— მაგით რომ არ გინდა სთქვა, ჭკითხა ბარტიამ, რომ მე სხვა ისეთი ღიჩსება არა მსჭვას-რა, რომელიც ჩემს მოხუცებულებას დაამშვენებს.

— მე არავის აუხსნი ჩემს სიტყვებს. წავიდეთ!

— მე გთხოვ შემთხვევა მამცე, დაგბიტვიცო, რომ ქველმოქმედებით არც ერთს სპარსულს არ დაუეყარდები.

— ბაბილონელთ აღტაცება გიმტვიცებს, რომ შენთვის არავითარი ქველობა საჭირო არ არის ხალხის გულის მოსაგებად.

— კამბიზ!

— ესლა წავიდეთ! მასაგეტებთან რძი უსათუოდ მოგვინდება. შენ გეჭნება შემთხვევა დაამტვიცო როგორიც ხარ და რაც შეგძლიან.

რამდენიმე წამის შემდეგ ბარტია გადახვეული იყო თავის დედასთან, რომელიც გულის ტკმით მოკლოდა თავის საყვარელს შვილს. ესლა, როდესაც მან გაიგო მისი ხმა და ხელეობი მოუსვა მის სახეს, ყოველისთერი დაავიწყა, მხოლოდ თავის უნცროსი შვილის დაბრუნებით ხარობდა და ძლიერს მეფეს, უფროს შვილს კი ნაკლებ უეჭადლებას აქცევდა;

მეფე მწუხარე ლამილით უყურებდა თავის დედას, როდესაც იგი მთლად თავის დედობრივის სიყვარულით მარტო უნცროს შვილს ესაყვარლებოდა.

კამბიზი პატარაობითვე ჩვეული იყო ყოველივე თვისა სურვილის ასრულებას, მისი წახბების რბევაც კი ბრძანებდა მიანდათ; ამისათვის იგი ვერ იტანდა მცირე რაღაც წინააღმდეგობას და საშინლად ბრძნდებოდა სოლმე, როდესაც რომელიმე თავის ქვეშევრდომი გაუბედავდა შეკამათებს. თუმცა კამბიზის მამა კირი გენიოსი კაცი იყო და სპარსეთის მცირე ხალხი დიდებულ ხალხად გასადა, მაგრამ მან თავის შვილი კარგად ვერ აღზარდა; იგი თსოულობდა, რომ მის შვილს კამბიზს, ჯერ ისევე უმარჯილს, ყველა ქვეშევრდომნი ბრძნად დამონებოდენ და ის კი ავიწყდებოდა, რომ გისაც ბრძანებლობა უნდა, პირველად თვითონ უნდა ისწავლეს სხვის სამსახური.

კირის ცოლმა გასანდანამ პირველად კამბიზი შობა, შემდეგ სამი ქალი და ბოლოს, ჩუთმეტი წლის შემდეგ, ბარტია. კამბიზი ბავშვი აღარ იყო, როდესაც ბარტია დაიბადა და ამისათვის ამ უგანასგნელს მშობლები დიდს ყურადღებას ახერხებდენ. ლამაზი, ჩვილი გულისა და ალექსიანი ბავშვი შეიქმნა დედ-მამის თაყვანის საცემელ ვერხად. ტახტის მემკვიდრემ კამბიზმა რამდენსამე რამში თავი გამოიჩინა; თვისის ამპარტავანის და მკაცრის ხასიათით მან მოიპოვა სულ-მიბაღი მონები, მამინ როდესაც ბარტიამ თავის კეთილის და მოსიყვარული გულით შეიძინა ერთგული მეგობრები. ხალხს კამბიზისა უშინოდა და თრთოდა მის დანახვასად, თუმცა ბევრს საჩუქრებს ხარჯავდა და ბარტიაც უყვარდა, როგორც სურათი თავის მამისა.

კამბიზი კარგად გრძნობდა, რომ იგი ვერა ფრით ვერ

იყიდდა იმისთანა სიყვარულს, როგორსაც ხალხი ბარტიას უცხადებდა. მას არა სძულდა ძმა, მაგრამ შეურდა კი, რომ ხალხს უყვარდა ის ბავშვი, რომელსაც ჯერ არავითარი ვაყვაცობა არ გამოეჩინა. ყოველივე რაც მას არ მოსწონდა, უსამართლობად მიაჩნდა; რაც უსამართლობა იყო, იმას ჭკიცხავდა და მისი გაკიცხვა საშინელება იყო თვით სასახლის დიდებულთათვის.

ხალხის აღტაცებაში, დედისა და დების სიყვარულში და განსაკუთრებით ნიტუტისის ქებაში, რომელნიც ბარტიას წილად ერგო, კამბიზის გულში ეჭვიანობა დაჰბადა კამბიზის ნიტუტისი ძალიან მოეწონა. ამ ძლიერის მეფის ქაღალს კამბიზისათვის უბრალო რამ ეჯავრებოდა და სრულიად ეძინებოდა მის დიდებულებას; ამ ქაღალს კამბიზის გულის მოსაგებად დასძლია ყოველივე სიმწიფე და შეისწავლა სპარსული ენა; ამ დიდებულმა ქაღალს, რომელსაც საიტურობე ნასევარი ეგვიპტური ჰქონდა და ნასევარი ბერძნული (მისი დედა ელინთა სამომავლობისა იყო) გააკვირვა იგი და ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა მასზედ. ამისათვის იმისგან ბარტიას ქებაში მის გულში უკმაყოფილება დაჰბადა და ეჭვიანობას შეაჩვია.

როდესაც კამბიზი თავის ძმით ქაღალის ოთახებიდან გამოვიდა უთხრა მას.

— შენ მთხარე შემთხვევა მამეცა ვაყვაცობის გამოსახინდა. მე შენ მაგაში უარს არ გეტყვი. თათურები აჭანყდენ და მათ სამზღვრებსედ ჯარი გაგზავნე. წადი რაგეში, ჯარის უფროსობა ჩაიბარე და დამანახვე, როგორი ხარ და რის გაკეთება შეგძლება.

— გამაღობოთ, ძმაო, უთხრა ბარტიამ.— ნებას მიბოძებთან წავიყვანო ჩემი მეგობრები—დაჩა, გიგესა და ზოპირი?

— მაგასედ უაწს აწ გეტყვი; იყავით ვაჟ-კაცნი და დროს ნუ დაჰკარგავთ, რომ სამი თვის უკან დამბრუნდეთ უმთავრეს ჯარში, რომელიც მასაგეტების დასასჯელად იგზავნება.

— ხალკე წავალ.

— მშვიდობით იყავ.

— თსოკნას შემისრულებ, თუ აურამაზდა ჩემს სიტყვას დაიცვავს და გამარჯვებული დაბრუნდები?

— შევასრულებ.

— მაშ მე გავიმარჯვებ, თუ განდ რომ ასის კაცით მომიხდეს ათას კაც თოფურებთან ბრძოლა. ყმაწვილს თვალგებობურწყინავდენ, იგი სათოზედ ფიქრობდა.

— მე ძალიან მოხარული ვიქნები, თუ შენს მშვერ-მეტყველურს სიტყვებს საჭმით დამტკიცებ. მაგრამ მოიცა, მე მინდა ზოგიერთა ჩამეზედ მოგელაპარაკო. შენ რცის წლისა შესრულდი და დრო აწის ცოლი შეირთო. კეთილშობილი ვიდაჩნესის ქალი როსკანა სრული წლოვანი შეიქმნა. ამბობენ, რომ ძალიან ლამაზია და ჩამომავლობითაც შენი სათუკრია.

— ჩემო ძმაო, ცოლის შერთვასედ ნუ მელაპარაკებ, მე...

— შენ ცოლი უნდა შეირთო, ჩადგანაც მე უშვილო ვარ.

— მაგრამ შენ ჯერ ყმაწვილი ხარ და უშვილოდ არ დარჩები; მე არც უამბობ, რომ თავის დღეში ცოლს არ შევირთავ; ნუ გაშიწურები, ესლა, როდესაც ჩემი ვაჟყვაცობა უნდა გამოვიჩინო, ჯერ არ მინდა ცოლი შევირთო.

— მაშ როდესაც დაბრუნდები, როსკანა უნდა შეირთო. მაგრამ გირჩევ ვი, რომ ლამაზი ქალი თან წაიყვანო რძეში. სპარსელები მამინ უფრო ვაჟ-კაცურად იბრძვიან სოლმე, რომ-

დესაც თავის გულის საუნჯენი თავიანთ ჯარში ჭყავთ.

— ამ საქმისგან დამისვენ, ჩემო ძმაკ. გაფიცებ მამა ჩემის სახელს, ნუ მამახევე თავს იმისთანა ცოლს, რომელსაც არ ვიცნობ და არც მინდა ვიცნობდე. როსკანა ქალების მოტროფიანა უკვირს მათხრევე, მიუცია იგი დარჩას ანუ ბესს, რომელნაც გიდაჩნეს ნათესავად მოსვლებთან; შე კი უბედური ვიქნებოდი...

კამბიზმა გაიტინა და ძმას ლაპარაკი გააწყვეტინა:

— შენ რომ კაცმა უური დაგიგდოს, ეგონება, რომ სხანსელი აღარა ხარ და ეგვიპტელი გამხდარხარ. შე არა ერთსევე ვინანე, რომ ისეთი ბავშვი, როგორც შენა ხარ, უცხო ქვეყანაში გაგზავნე! შე ჩუქული არა ვარ, რომ ჩემს სურვილს ვინმე ეწინააღმდეგოს და ომი გათავდება თუ არა, ცოლი უსათუოდ უნდა შეირთოს. ესლა კი შეიძლება უცოლად წახვიდე ომში, წადგანაც ისეთი არაფერი მინდა თავზედ მოგახვიო, რაც შენს ვაჟ-კაცობას შეამცირებს. მაგრამ მგონი სხვა საიდუმლო მიზეზების გამო ჭყოფ უარს ცოლის შეერთებაზე. მამ შენსა ჯობი. ესლა წადი. მაგრამ ომის შემდეგ შენს უარის თქმას ყურადღებას არ მივაქცევ. ხომ კარგად იცი ჩემი სასიათი!

— ომის შემდეგ იქნება შე თვითონ გთხოვო ისა, რასაც ესლა უარსა ვუთხ. ძალად ბედნიერების თავზედ მოსვლას უბედურების მსგავსია. გმადლობთ თხოვნის აღსრულებასათვის.

— ეცადე, რომ ჩემი თავაზიანობა ბოროტად არ მოიხმაროს. რა მხიარულად ხარ! როგორც ვატყობ. შენ გიყვარს ვინმე და ამისათვის სხვა ქალები გეჭავრებიან.

ბარტია ყურებადის გაწითლდა, ძმას ხელი დაუჭირა და უთხრა: აბერს სულარ გამომეკიდები, ნება მიბოძე მეორეთ

გადაგისადრთ მადლობა. ნუბას მამცემი დედასთან და ატოხასთან გამოთხოვების შემდეგ ნიტუტისსაც გამოკეთსოვო?

კამბიზმა ტუნსედ ივბინა, დაკვირვებით ჩაატყურდა ბარტიას და, შენაშნა რა ძმას შეკრთომა, მრისხანედ შეჭყვირა:

— მალე წადი თოფურებთან! ჩემი ცოლი შენს დახმარებას აღარ საჭიროებს; მას სხვა მცველები ჰყავს!

ამ სიტყვების შემდეგ იგი გაშორდა ბარტიას და წავიდა რქროთი და ბვირფასის თვლებით მორთულს დაწბაზში, სადაც მას სარდლები, მსაჯულნი, ხაზინადრები, მოთათბირენი, საჭურისნი და სხვა მრავალნი ჰხარნი ელოდენ.

გაბრწყინვალუბულს შუა დაწბაზში რქროს ვარაყიანი სტოლი იდგა, რომელზედაც ეწყო მრავალი რქროსი და კერცხლის ჭურჭელი, თეთრები, აზარფეშები და ფიალები. შალის გვერდზედ პატარა სტოლი იდგა, რომელას მორთულობაც რამდენიმე მილიონი ღირდა. მეფე ჩვეულებრივ ამ სტოლზედ სჭამდა პურსა. ფარდები იფარავდა მეფეს დანარჩენ მოჩეიფეთა ცქერისაგან, მაშინ როდესაც თვითონ დაწბაზს შალას და მასში მსხდომ სტუმრებს კარგად ჰხედავდა. მეფის სუფრასედ ჯდომს უდიდეს ბუნებურებად ითვლებოდა; ისინიც კი ბუნებრივად წაცხდენ თავიანთ თავს, რომელთაც მეფის სუფრიდან საჭმელი მიუვიდოდათ.

როდესაც კამბიზი დაწბაზში შევიდა, ყველა იქ მყოფნი მის წინ პირ-ქვე დაემხენენ; მხოლოდ მისი ნათესავნი იდგნენ ზეზედ და მხოლოდ თავს უგრავდენ.

როგორც კი მეფე დაჯდა თავის სტოლზედ, დანარჩენებიც მაშინვე დასხდნენ თავ-თავის ადგილას და დაიწყო საკვირვოლი ნადიმობა. სუფრასედ შემწვარი ნადირები მთლიანად მოჭქონ-

დათ, და როდესაც ყველანი შეეჭნენ, მოსამსახურებმა ტები-
ლუელობა მოიტანეს.

შემდეგ მოვიდნენ მონები და ნარჩენი საჭმელები აიღეს. მერე მოიტანეს მოსამსახურეთ ღვინით სავსე დიდრონი ჭურჭ-
ლები; მეფე გამოვიდა თავის ოთახიდან და სტუმრების სუფ-
რის თავში დაჯდა. ღვინის დამსმელები ჯერ თვითონ სმოდნენ
და ამით აწმუნებდნენ სტუმრებს, რომ ღვინო მოწამლული
არ იყო. ამ დროს კამბიზი სრულიად ჩემად იჯდა. მას ეჭვი
ჭებოდა, რომ ბარტიას უყვარდა მისი ახალი ცოლი. რად გა-
ნაცხადა ბარტიამ უარი ცოლის შეერთებაზე? რად უნდოდა მას
თათურებთან წასვლის წინად ნიტეტისა ერთხელ კიდევ ენასა?
ნიტეტისმა რად შეაქო ბარტია, როდესაც მას ამბავად აჩვენ-
ეს იგივებოდა?

გვარგი რომ მიდის, რადგანაც მან არ უნდა მოძა-
კლავს სიყვარულს და ამ ქალს, ფიქრობდა მეფე. ის რომ ჩე-
მი ძმა არ იყოს, აქამდის იქ გაგვზავნიდი, საიღამაც აღარ-
ვინ ბრუნდება!»

შუალამე გადასული იყო რომ ღვინი გათავდა. მოვიდა
საჭურისების უფროსი ბოგესი, რომ კამბიზი ქალების ოთა-
ხებში წაყვანა, სადაც ჩუულებრივ ამ დროს მიდიოდა ხოლმე,
თუ რომ ძალიან მთვრალი არ იქნებოდა.

— ფედმა მოუთმენელად მოგვლით, — მოასხენა ბოგესმა.

— დაე მელოდოს! მიუგო მეფემ. ჭაერში დაკიდებული ბა-
ლების სასასლე ხომ დააღაკე?

— ხვალ შეიძლება იქ გადასვლა.

— რომელი ოთახები მოუშინადე ეკვიპტელს ქალს.

— ის ოთახები, სადაც მამი შენის მეორე ცოლი, განსვენე-
ბული ამიტისი იდგა.

— კარგი. ნიტეტისს დიდის ჰატევის-ცემით უნდა მოეჭტო; შენ მას არაფერი უბრძანო, მხოლოდ რაც მე გითხრა, ის შეატყობინე სოლმე.

ბოგესმა თავი დაუკრა.

— თვალ-ყური გეჭიროს, რომ არაინ, თვითონ კრეზიც კი არ დაეჯანაზრავოს, სინამ მე... სინამ მე არ გიბრძანებ.

— კრეზი დღეს საღამოთი იყო მასთან.

— რა უნდოდა ი.ას ჩემის ცოლისაგან?

— რა მოგახსენოთ, ბერძნულად ჯანაზრავობდენ და მე ბერძნული არ ვიცი; მხოლოდ ეს კი მესმოდა, რომ ბარტიას მალ-მალე ასხეებდენ და მე მგონია, რომ ეგვიპტელმა ქალმა ცუდი ამბავი მიიღო. იგი ძაღვიან დაღონებული იყო, როდესაც, კრეზის წასვლის შემდეგ, მე შეკვიდი.

— გაგიხმეს ეგ ენა, წაიღუღლულა კამბიზმა და საჭურისს პირი მოაჩიდა; მერე ფარნინს კაცს და ლოგინეის გამშლელთ გაჭყვა უკან, რომელთაც მეფე საწოლში მიჭყავდათ.

მეორე დღეს შუადღისას ბარტია თავის მეგობრებით და ამაღლით თოფურის სამზღვარზედ წავიდა. კრეზმა გააცინლა ბარტია ბაბილონის კარებადის. გამოთხოვების დროს ბარტიამ წასჩურჩულა თავის მოხუცს მეგობარს:

— თუ რომ ეგვიპტეში გაგზავნილმა ჩემთანაც მოიტანოს წერილი, მაშინვე გამომიგზავნე.

— განა შეგიძლიან ბერძნულის წერილების წაკითხვა?

— გიგესი და ეროსი დამეხმარებან!

— ნიტეტისმა, რომელსაც შენი წასვლა შეუატყობინე, მოკითხვა შემოგიტოვალა და გთხოვა ეგვიპტეს ნუ დაივიწყებო.

— რასაკვირველია არ დავივიწყებ!

— ღმერთები იყვნენ შენი მიჯარველი, შვილკო. მამი შენისა-

გით შემწვალბელი იყავ აწანებულებისა, კარგად იცოდე, რომ უმჯობესია გულკეთილად მოქცევა, სინამ სისხლის ღვრს, რადგანაც ხმალი კაცსა ჰკლავს, გულ-კეთილობა და სიმშვიდე მზრძანებელისა გი ახედნიერებს საღსს. რაც შეიძლო ძალე გაათავე ომიანობა, რადგანაც ომი სახელმწიფოს წესზედ მსკლელობას აიერსებს; მშვიდობიანობის დროს შეილება მამებზედ დიდ ხანს ცხოვრობენ, ომის დროს გი მამები შეილება დიერთებსა ვთხოვ, რომ გამარჯვებულნი დახრუნდეთ.

II

კამბიზმა დამე უძილოდ გაატარა. ეჭვიანობამ გაუცხოველს მას სურვილი თავისად დაეკუთა ეკავტელი ქალი, რომელსაც იგი ჯერ თავის ცოლს ვერ დაუძახებდა, რადგანაც სპარსულის კანონის ძალით მეფე ვერ შეირთავდა უცხო ქვეყნელს ქალს იქამდის, სინამ ქალი არ შეისწავლიდა ირანულს სვეულუბათ და არ მიიღებდა ზოროასტრის საწმუნებებს.

კანონით, ნიტეტისი მთელი ერთი წლის განმავლობაში უნდა გამზადებულყო, რომ სპარსეთის მეფის ცოლი გამხდარიყო; მაგრამ კამბიზისათვის კანონი რა არის? კანონი იმის ნება იყო და ოთხს თუკს საკმაოდ სთვლავდა ნიტეტისის მოსამზადებელად, რომ შეესწავლა მას მოგვთა სწავლა და შეძლებოქროწილი გადაეხდა.

დანარჩენი ცოლები ამ დროს კამბიზს სძაგდენ და ზიზღით უცქერდა. ჯერ ისევე უმწვილი იყო, როდესაც იმის

სასახლე საკსე იყო ღამაში ქალებით, რომელნიც მოყვანილნი იყვნენ სამსუთიდაძმ, ვაკვასიიდაძმ და სხვა ადგილებიდაძმ და შეკლან ეს ქალები კამბიზს ეკუთვნოდნენ. ამასთანავე ახემენიდებრს რამდენიმე ქალი კანონიერ ცოლებად ჰყავდა.

კამბიზის დედას კასანდანას დის-წული თემიდა დღევანდლადმდის ერთად-ერთი საყვარელი ცოლი იყო მეფისა, ეს ქალი კამბიზისათვის თითქმის უფრო ძვირფასი იყო, სინამ ნაყიდი მონა. მაგრამ ეს ქალი აღარ მოსწონდა ესლას კამბიზს, განსაკუთრებით როდესაც ნიტეტისზედ ფიქრობდა.

კამბიზს ეგონა, რომ ნიტეტისი სულ სხვა აგებულებისა იყო, სინამ დანაწიენი ქალები. ივინი პარმომთენი იყვნენ და ნიტეტისი კი დედოფალი, სხვები მას ფერხთა მტკვრად უხდებოდნენ; როდესაც იგი ნიტეტისს წარმოადგენდა ხოლმე, ეგონა, რომ იგი ისევე დიდებულად და ამპარტანად სდგას, როგორც თვითონ. ამის შინაგან ნიტეტისს უნდა დაეჭირა ანამც თუ თემიდაც ადგილი, ანამედ უნდოდა აქმადლებისა ასე, როგორც ერთს დროს მისმა მამამ კირმა აღამადლას თავის ცოლი კასანდანა.

მხალხოდ ერთი ნიტეტისი შეეშუკლებოდა მას თავის ცოდნით და რხევით, მაშინ როდესაც დანაწიენი ცოლები იმისთვის იყვნენ, რომ თავიანთი ცხოვრება პრანჭვასში და ჭოროვანობაში გაეტარებინათ. ეგვიპტელს ქალს უნდა შეჰყვარებოდა კამბიზი, როგორც თავის მბრძანებელი, მამა და მის უცხო ქვეყანაში.

ამას უნდა ვუყვარდე მე, ამბობდა კამბიზი თავის-თავად.

ამერიდოს ბარტია, თორემ მალე გაიგებს, რაც მოუვამის, ვინც მე მეწინააღმდეგებს!»

ნიტეტისსაც ღამე არა სძინავდა.

იმის ოთახის გვერდით ერთი ოთახი იყო, საიდანაც შეუღამებდნენ სმაურობისა და სიმღერის ხმა გამოდიოდა. მან არა ერთსულ გაიგონა ბოგესის ხმაურობა, რომელიც თავის ჭკუშეგრდომ ჭალებს ესუმრებოდა. როდესაც ოთახებში მიუღრობებს ჩამოვარდა, მისი გონება გაჭურინდა სამშობლოსაკენ, საწყალ ტახოტთან, რომელიც სწუხდა იმისა და მშვენიერს ბარტიასედ. შემდეგ დიდი ხნით მოგზაურობით დაღლილმა ჩაიძინა კამბიზზედ ოცნებით. მან ნახა სიზმარში კამბიზი, რომელიც თავის ჭურხანს ცხენს დააჭროლებდა. ცხენი შეშინდა მკვდარი ბარტიას დანახვასედ, რომელიც გზასედ კედო; ბოლოს ცხენმა მეფე ნილასში გადააგდო და მთელი წყალი სისხლით შეიღება. იგი შეშინებული თხოულობდა შველას, მაგრამ მის ძახილს მხოლოდ პირამიდები აძლევენ ხმას და ასე იტანჯებოდა, სინამ არ გამოეღვიძა.

ნიტეტისმა გაადო ფანჯრები და გაიხედა. მის წინ გადაჭიმულიყო დიდი, მშვენიერი ბაღი, რომელშიაც შადრვენები იყო დამართული და დილის ნამი ყუაკილებზედ ციმციმებდა. დილის სიგრილემ სრულიად გამოათხიზლა ნიტეტისი, რისათვისაც მეორედ აღარ დაიძინა და სულ ფანჯრებიდან გაიღვიძრებოდა. მან დაინახა ორი ჯდამიანი, რომელნიც დმისგან დაჭერდნენ სახლიდან მიდიოდნენ. ერთი მათგანი ბოგესად იცნო, რომელიც სპარსელს ჭაღს ელახავრავებოდა. ორივენი მის ფანჯრას დაუხლოვდნენ. ნიტეტისი დაიძლა და ყური დაუგდო, რადგანაც მათ მისი სახელი ახსენეს.

— ეგვიპტელს ჭაღს ჯერ ასეუ სძინავს, სოჭკას საჭურისმა: ეტუობა გზაში ძალიან დაღლილა.

— მალე მივასუხე, უთხრა სპარსელმა ჭაღმა: ნუ თუ შენა

ფიქრობ, რომ ამ უცხო ქვეყნის ქალისთვის მე სრულიად და-
მივიწიებს.

— სწორედ, ჩემო ტიკინო.

— დასამტკიცებელ საბუთებად რა გაქვს?

— ასალი ცოლი ჩემს განგარგულებას ვი აჩა, მეფის ბრძა-
ნებს უნდა ემორჩილებოდეს.

— სულ ეგ არის?

— არა, ჩემო კარგო; მაგრამ მე კარგად ვიცი მეფეს და
იმის სახეზედ ისე კარგად ვკითხულობ იმის აზრს, როგორც
სამღვთო წიგნებს.

— მაშე უნდა დავდუბოთ ის ქალი!

— სათქმელად ადვილია, ასასრულებლად ვი ძნელი, ჩემო
მტრედო.

— ჩვენ ხომ არაგინა გვხედავს და მეც ხომ საჭირო ვიქნე-
ბი შენთვის.

— აგრე იყოს; მაგრამ მითხარ ჩქარა, რა უნდა ვქნათ?

— გმადლობ, ჩემო მტრედო, თედმა. ჯერ ჩვენ უნდა და-
მშვიდებულნი ვისხდეთ და კარგს შემთხვევას მოველოდეთ.
როდესაც გრეზი, ეს პირ-მოთხე კაცი დაიკარგება, რომელსაც
გვკიბტელი ქალის მხარე უჭირავს, მაშინ ქალს მასე უნდა და-
ვუგოთ...

მოსახუბრენი ისე შორს წავიდენ, რომ ნიტეტისს აღარა-
ფერა ესმოდა. ნიტეტისმა ფანჯრები ჩაკეტა და დაუძახა მოს-
ლევებს ტანისამოსი ჩაეცმიათ. ესლა იგი იცნობდა თავის
მტრებს და ესმოდა, რა განსაცდელიც მოელოდა. მაგრამ მას
მანც ამპარტავნულად ეჭირა თავი, რადგან კამბიზის კანონი-
რი ცოლი უნდა გამხდარიყო. არას დროს მას ისე არ უგრძობია
თავის თავის პატივი და ღირსება, როგორც ესლა, როდესაც

ეს საძაგელი მტერი ნახს. მას გამარჯვების იმედი არ დაჭკარ-
გვია და სწამდა, რომ სიმართლე ბოლოს თავისას გაიტანდა.

— დღეს დღით რა ხმაურობა იყო? ჭკითხა ნიტეტისმა
პირველად შემოსულს მოახლეც, რომელიც თმებს უსწო-
რებდა.

— შენ მგონია თითბრის რეკვასედ მეუბნები, ქალ-ბატონო?

— ამ ორი საათის წინად გამოძევების შეშინებულს რაღაც
საოცარის ხმაურობისაგან.

— ეგ თითბრის წკარუნი იყო, ჩემო ბრძანებულა, ყოველ-
დღე უგრავენ ხალხე დიდებულთა შვილების გასაღვიძებლად,
სასახლეში აზრდებიან, შენ შეეჩვევი ამ ხმაურობას. ჩვენ ეს-
ლა აღარც კი გვესმის ხალხე თითბრის რეკვა, პირ-აქით ჩვენ
მშშინ გვეღვიძება, როდესაც მას აღარ არავუნებენ უჭმე დღეო-
ბით. დღით შეგიძლიან უყურო, როგორ მიჭყავთ ხალხე
ბავშვები საბანაოდ. ღარიბთა შვილები როგორც კი შვიდის
წლისა სრულდებიან, მშშინვე მიჭყავთ სასახლეში და აქ უზრდიან.

— ნუ თუ ივინი სიუმაწვილითვე ეჩვევიან სასახლის ფუ-
ფუნებსა?

— არა, ბავშვები ძალიან ტანჯვაში არიან! მათ ხმელს მი-
წასედ უნდა დაიბინონ და მშშის ამოსვლის უმაღლე აღვინენ.
ხმელს პურსა და წყალს აძლევენ და ხანდისხან მტარე-
ოდენს ხორცს. ხშირად რამდენსამე დღეს შიმშილითა ღ წყურ-
ვილით ატარებენ; ამბობობენ ამას იმიტომ შერებთან, რომ
მოთმინება ისწავლანო.

— მერე ეგრე სასტიკად აღზრდილი ბავშვები შემდეგ ასეთ
სიტუბოების მოყვარე ვაუკაცებად გადაიქცვიან ხალხე?

— ეგ ხომ ყოველთვის აგრე არის. რადგანაც დიდ ხანს

ითმენ შიშშიღს, იმდენი უფრო გემრიელად გეჩვენება სსკმუ-
ლი! თუმცა დიდებულთა ბავშვები სიუმაწვილეში ბევრს ნაკლებ-
ბულებას ითმენენ, მაგრამ ამასთანავე ისიც იციან, რომ მდიდ-
რები არიან. რა გასაკვირველია, რომ ივინი, რომელსაც თავი-
ვისუფუფულებიან, ერთი ათად უფრო მღიერ სიტყვობებს და ფუ-
ფუნებს მიეცემიან ხოლმე? რომელსაც მათ ომში, ან ნადირო-
ბაზედ წასვლა უხდებათ, მასინ აღარ დაძღობენ, თუ რომ სამ-
შიღ-წუფუფილით შეწუხდებიან; მასინ ივინი ტალახშიაც სია-
მოკნებით სტოპენ ხოლმე, თუმცა მშვენებრი ტანისამოსი აცვიათ
და სმეღს ქვანუდაც ისევე ტვობილად დაიძინებენ ხოლმე, რო-
გორც რბილს ჯოგინზედ. უნდა ნახო რა ნაიჭ სუმრობენ
ხოლმე ბავშვები თამაშობას დროს, რომელსაც იციან, რომ მე-
ფუ უფურებს მათ. კამბიზი წავიყვანს რომდისმე მათს სსკმუ-
ლად, თუ სთხოვ.

— ეგვიპტეშიაც ავრე იციან. ორივე სქესის ბავშვებს ერთად
ათამაშებენ ხოლმე. ჩემი ტანიც მოქნილია სიარბილისა და თამაშ-
ობისაგან.

— საკვირველია! ჩვენ ქალები აქ ისე ვიზღვებით, როგორც
გვინდა და დართვისა და ქსოვის მეტს არაფერს ვსწავლობთ.
მართალია, რომ ეგვიპტელმა ქალებმა წერა-კითხვა იციან?

— თითქმის უკვლას ასწავლიან.

— გუფიცებით მიერთარ, რომ თქვენ ჭკვიანი ხალხი უნდა
იყოთ! ჩვენში მაგებისა და გადამწერების მეტი არა ვინა სწავ-
ლობს წერა-კითხვას. დიდებულთა შვილებს იმის მეტს არას
ასწავლიან, რომ მართალი ილახარავონ, დამჯერონი და მამაც-
ნი იუენენ, ღმერთებს პატივს სცემდენ, ნადირობა, ცხენზედ
ჯდომა და ხეობის დარგვა იცოდენ. ვისაც წერა კითხვის სწავ-
ლა უნდა, მან დარჩასკვით ბოლოს ბალებს უნდა მიმართოს.

ქალებს ვი აკრძალულობდა აქვსთ წერა-კითხვის სწავლა — აი ეს-
ლა შენ მზადა სარ. ეს მარგალიტის მეწვევი; რომელიც დღეს
დილით მეფემ გამოგვიგზავნა, ძალიან მოგიხდა შავს თმებზედ.
ნება მიბოძეთ ფებსზე ავაყენოთ. ეს ბაშმაკები შენთვის დიდები
აჩინა. აბა ეს ბაშმაკები გაისინჯე! შენ სიტუციის დემოკრატისა-
ვით ბრწყინავ, მაგრამ გეტუობა ვა, რომ ჯერ არ შესწავლისარ
განიერს აბრეშუმის შარვალს და წვეკრტიან ბაშმაკებს. ერთხელ
არჯულ რომ გაიწო, მერე ისე მიეხვევი, როგორც ნამდვილი
სპარსული ქალი.

ამ დროს კარები გაიღო და საჭურისი ბოგესი შემოვიდა,
რომ ნიტეტიის წაუყვანა უსინათლო კასანდრასთან, სადაც კამ-
ბიზიც ელოდა.

ბოგესს მონის შესედულობა ჭქონდა და პირმოთნეობით
შეასხა ქება ნიტეტიის, რომელსაც მზესა, ვარსკვლავებსა, ბედ-
ნიერების წყაროს და კარდების ბაღს ადარებდა. ნიტეტიისმა
იგი ერთი სიტყვის ღირსიც არ გასადა და მერთოლვარე გულით
შევიდა მეფის დედის ოთახში.

ამ ოთახის ფანჯრებს ინდოეთური მწვანე ფარსის ფარ-
დები ეფარა, რისაგამოც მზის შუქი ძალიან ალარა სტრი-
და თვალს უსინათლო დედოფალს. იატაკზედ მშვენიერი
ბაზილონური სალინა ეშალა, რომლის საომარც კაცს ფეხები
უკარდებოდა. კედლები დასატული იყო სმარლად და კუს ძვლებს,
ვერცხლის და ქარვის მოზაიკით. ოქროს მებელი გადაფარებუ-
ლი იყო ლომის ტყავით, სოლო სტოლი, რომელიც კასან-
დრას ანდრას იდგა, სრულად ვერცხლისა იყო. თვით კასან-
დრას მტრედის ფერი მატურდის ტანისამოსი ეტყა და ძვირ-
ფას სელზედ იჯდა. მისი ჭაღარა თმები დაფარული იყო ძვირ-
ფასის პირ-ბადით, რომლის გრძელი ყურები ეფლანა ჭქონდა.

შეკრული. კასანდრას მშენიერს სასესედ გულ-კეთილბა და
კაცთ-მოყვარება ისტებოდა.

მოხუცებულს უსინათლო თვალები დახუჭული ჰქონდა,
ძალი და მოყვანილის ტანისა იყო და ღირსი გულ ჩვილის
კირისა.

ზატარა სკამსედ მოხუცებულის თქითით მისი უფროსი
ქალი ატოსა იჯდა და ოქროს საოთავით ძათს ართავდა. უსი-
ნათლოს პირდაპირ კამბიზა იდგა, ხოლო ოთახის უკანა კედ-
ლისკენ ეკვიპტული თვალის ეჭიმი ნებენხარა.

როდესაც ნიტეტისა ამ ოთახში შეიდა, მეფე წინ მიეკე-
ბა და დედასთან მიიყვანა. ამასის ქალმა დაიწყო პატივ-ტე-
მული მოხუცის წინაშე და წმინდის გულთ აკოცა ხელსედ.

— კეთილი იყოს შენი მოსვლა, დაიძისა უსინათლომ და
ქალს თავსედ ხელი დაადო. — მე შენსედ ბევრი კარგი ამბები
გამიგია და იმედი მაქვს, რომ კვლავაც კარგი იქნები.

ნიტეტისმა კვლავ აკოცა დედოფალს ხელსედ და ნაზად
უთხრა:

— რა მადლობელი გახლავართ მაც სიტყვებისთვის! ნება
მიბოძეთ თქვენ, კირის მეუღლეს, დედა დაგიძახოთ. ჩემი ენა,
მინვეული ამ ტუბილი სახელის წარმოთქმას, სინარულისაგან
თრთის, რომ რამდენიმე კვირის შემდეგ კვლავ ეძლევა შემ-
თსეგვა წარმოსთქვას: «დედა ჩემო!» ყოველს ღონისძიებას კი-
ხმარებ, რომ შენი ღირსეული ქალი გაკნდე, მაგრამ მეც იმე-
დი მაქვს, რომ შემისრულებთ მას, რასაც თქვენი სასიამოვნო
სასე მპირდება. დამეხმარეთ თქვენის დარიგებით და რჩევით ამ
ჩემთვის უცხო ქვეყანაში, ნება მიბოძეთ აქ თქვენს თერხთ წი-
ნაშე ვზოგო საკნე, როდესაც მე მტმუნვარება შემიზერებს და
გულს აღარ შეეძლება მწუნარებისა და სინარულის ატანა. იყავ

ჩემთვის ის, რაც ამ ორს სიტყვასშია გამოხატული: ჩემო დედა! უსინათლომ იგრძნო, რომ მდულარე ცრემლები დაედინა ზეგზედ. მან ნაზად დაუგოცნა შუბლი მტირალს ქალს და უთხრა:

— მე თანაგიგრძნობ შენ! როგორც ჩემი გული, ისე ჩემი სახლის კარები უოკუთვის ღია იქნება შენთვის და, როგორც მე წრფელის გულით «შვილს» გეძახი, ისე შენც წრფელის გულით დედა დამიძახე. რამდენიმე თვის შემდეგ იქნება ღმერთებმა წყალობა მოიღონ და მომანიჭონ საუნჯე, რომელიც შენ დედას დაგავიწყებს, რადგანაც თვითონ შენ გაიგებ მამინ დედობრიულს გრძნობას.

— აწამაზადამ მოიღოს მამედ თავის მოწყალებს! დაიძახა გამბისმა. — მე ძალიან მოსახრული ვარ, დედა ჩემო, რომ შენც ჩემსავით მოგეწონა ჩემი მომავალი ცოლი; მე ვიცი რომ მას ჩვენი მსარე მოეწონება, როგორც ვი გაიგებს სწავსულს უფლებათ და ჩვეულებათ. თუ რომ იგი მალე მისვდა ჩვენს სხე-ჩვეულებას, ქორწილი ოთხი თვის შემდეგ მოხდება.

— მეკე კანონი... უნდა ეთქვა კასანდანას.

— მე ვბრძანებ ოთხი თვის შემდეგ მოხდეს! დაიძახა მეფემ: — და აქედ-იქით დაიწყო ცქერა—ვინ არის, რომ მე მეწინა-აღმდეგოსო. ესეა მშვიდობით! დედოფლის თვალებს კარგად უგდე ყურე, ნებენსარი და, თუ ჩემი ცოლი ნებას მოგცემს, შეგიძლიან ხვალ ნახო იგი, როგორც შენი ქვეყნის ქალი. კარგად იყავით; ბარტია მოკითხვას ითვლეკინება; იგი თაბურეთ-თან მიდის საომრად.

ატლამ ჩუმად მოიწმინდა ცრემლები, კასანდანამ ვი უთხრა:

— შენ შეგეძლო იგი ჩვენთან რამდენსამე თვეს დაგეტოვა.

ნა კამბიზმა, რომელსაც ღოყები გაუყვითლდენ. მე აწას დროს აღარა მსურს მაც საგანსუდ ლაზარაკი.

ამის შემდეგ კამბიზი საჩქაროდ გავიდა, ოთახიდან და თან გაჭყვა ამაღა, რომელიც აწას დროს აწა შორდებოდა. იგი გავიდა დაბნაშში.

ერთმა სხათმა მეტმა გაიარა მას შემდეგ, რაც კამბიზმა დასტოვა დედის ოთახი და ნიტეტისი კი მანტ უსინათლოს ფეხთით იჯდა მშენიერ ატოქსთან ერთად.

სპარსელი ქალები ყურს უგდებდენ ნიტეტისის ლაზარაკს და ეკვიპტის ამბებსა ჭკითხავდენ.

— რა სიამოვნებით მინდა შენს სამშობლოში ყოფნა! უთხრა ატოქსამ. — თქვენი ეკვიპტე სრულიად სსგანაირი უნდა ყოფს, სინამ სპარსეთი. გარკვი სანასაჰნი იქნებიან ნაყოფიერი ნაპირები დიდის მდინარისა, რომელიც ჩვენს ეფრატსუდ უდიდისა, ღმერთების ტაძრები მრავალის გუმბათით და განგებ გაკეთებულა მთები, რომელთაც პარამიდები ჭქვიან და სადაც უბეაღესი დროის მეფენა აწიან დამარსულები. მაგრამ ყველაზედ გარკვი თქვენი მეფეში იქნება, სადაც ქალები და კაცები ერთმანეთს არ ერიდებიან. ჩვენ კი, სპარსთა ცოლები, თუძცა ახალს წელიწადს და მეფის დაბადების დღეს კაცებთან ერთად ვსინობთ, მაგრამ სასტიკად აკრძალული გვაქვს ლაზარაკი და უზღველობად ჩასთვლიან, თუ რომ თუფმს თვალს მოკაშმობთ. თქვენში კი სულ სსგანაირად არის! გუფიტები მირტას, რომ მე გუფით მინდა ეკვიპტელი ქალი ვიყო, რადგანაც ჩვენ აქ მსოფლოდ მონები ვართ; ვგრძნობ კი, რომ მე დიდი ვიქნას ქალი ვარ და არც ერთს ვაცხედ ნაკლები არა ვარ. განა მე არ შემიძლიან ბრძანება და მისი აღსრულება, განა მე დიდებასუდ არა ვიფირობ, განა მე ცხენსუდ ჟდომას, ისრის სროლას, ხმლის მო-

ქევას და ცურვას ვერ ვისწავლიდი, თუ კი ყმაწვილობითვე მსწავლიდენ?

ქალი ზეზე წამოხტა, თვალები უბრწყინავდენ და დაიწყო თითისტრისა ქევას.

— გახსოვდეს, რომ ეგრე ქევას ქალს არ შეშვენის, უთხრა ვასანდანამ. ქალი თავის ბედს უნდა დაემოწმებინოს და კაცებს არ უნდა ჭბამავდეს.

— მე ვიცი ქალები, რომელნიც კაცებისაკით ცხოვრობენ. რამდენსამე ადგილას ცხოვრობენ ამასონკები, რომელთაც ბეჭედი ომები გადაიხადეს და დღევანდლამდის შეიარაღებულნი დღიან.

— ვინ გაგაგებინა ეს?

— ჩემის გამძლავის სტეფანიონისაგან, რომელიც მამა ჩემმა სანოზიდაძემ ტყვედ მოიყვანა.

— მე სწულიად სხვა რასმეს გეტყვი, უთხრა ნიტეტისმა. ტემისტირში და კომანში ბევრნი არიან ქალები, რომელთაც სამსუდრო ტანისამოსი აცვათ; მაგრამ ყველა ეს ქალები ქურუმები არიან, რომელთაც ჩვეულებათ აქვს ჩაიცვან ომის დემონთსაკით, რომელსაც თვითონ ემსახურებიან; ივანა ასე იმიტომ იჭაგებან, რომ ძლავრეკელთა წინაშე ღვთაების გამოსაწვივლებელნი იყვნენ; კრეზი ამბობს, რომ ამასონების ჯარი თავის დღეში არა ყოფილაო, მაგრამ ბერძნებმა, რომელნიც უკვლავიერს ზღაპრად აკეთებენ, რამდენიმე შეიარაღებული ქალი მომარ ქალების მთელს ნაცად გადააქციეს.

— მამ ბერძნები ცრუნი ყოფილან? შეჭვივინა გაცრეებულმა ქალმა.

— რასაკვირველია, მიუგო ნიტეტისმა, ელინელთათვის ჭკუმაბრტეპა ისე ძვირად არა ღირს, როგორც თქვენთვის; ამის-

ზღაპრების შეთხზვას და მღერას მსმენელთ წინაშე მშვენიერს-
ლექსებად ბერძნები სიტყუეს ვი ანა, ლექსთა თხზვას ეძახიან.

— ისე, როგორც ჩვენში, უთხრა კასანდრამ. თუმც მგო-
სანთ, რომელნიც ჩემი ქმრის დიდებას მღერიან, საშინლად გა-
დასტვალეს და ერთი ორად გააზვიადეს კერის ყმაწვილობის
ისტორია, მაგრამ მათ ამისთვის მაინც ცრუს არ ეძახიან. აბა
ერთი მითხარ, ჩემო შვილო, ნუ თუ მართლად ელანები სხვა
ხალხებზედ ღამასები არიან და ყველა ნაირი ხელავენება უფრო
კარგად იცინ, თუ გინდ მაგ. ეგვიპტელებზედ?

— მაგასად სჯა მე არ შემიძლიან. ჩვენი ხელავენების ნა-
წარმოებნი ბევრით განიჩხევიან, ელანთა ხელავენების ნაწარმოე-
ბისაგან: როდესაც ჩვენს უდიდეს ტაძრებში სალოცავად შეე-
დიოდნ, ყოველთვის იმაზედ ვფიქრობდი, რომ ფეხსთა მტკნად
უნდა გაგჩხდავიყავ ღმერთთა დიდების წინაშე და შეთხოვნა
მათთვის მე, ვატარა ჭიანჭველად, არ გავენადგურებიან; მაგრამ
სამოსის გერის ტამარში ვი მე აღვაზყარ შეცნისადმი ხელები
და აღტაცებით ვმადლობდი ღმერთებს, რომ ქვეყანა ასე ტურ-
თა გაუჩინათ. ეგვიპტეში ყოველთვის ვფიქრობდი, როგორც
მასწავლიდნ, რომ «სიტოცსლე სიზმარია და ნამდიდო სი-
ტოცსლისათვის ჩვენ გაიძღვიებთ სიკუდილის ყამის ოზირისის
სამეუფლოში»; საბერძნეთში ვი ამა ვფიქრობდი: «მე სიტოცსლის-
თვის ამ ქვეყნის ნეტარებით გასაძღვამად ვარ დახადებულნი;
რომელიც ჩემს წინაშე ასე საოცრად ჭყავის და ბწყინავს.»

— გვიამბე, ბევრი გვიამბე საბერძნეთის ამბავი, შეჭვირას
ატონამ, მაგრამ დაე ჯერ ნებენხარამ დედას თვალები შეუსვიოს.

თვალის ექიმი, ძალაღის ტანის კაცი, ეგვიპტის ქურუმე-
ბის თეთრის ტანისამოსით მოერთული, თავის საჭმეს შეუდგა;
როდესაც საჭმეს მოკრა ისეკ თავის ადგილას წავიდა; წასვლის

დროს ნიტეტისი მას მეგობრულად მიესალმა. ოთახში საჭურჭისი შემოვიდა და ივითხა, შეუძლიან კრესს მეფის დედასთან შესვლა თუ არა.

მალე კრესიც მოვიდა და ისე მიიღეს, როგორც სასდის ნამდვილი მეგობარი. ცელქი ატოხა მას უელზედ ჩამოკედა, დედოფალმა ხელი ჩამოართვა და ნიტეტისი ასე მიესალმა, როგორც საყვარელს მამას.

— მადლობას ვწინაჲ ღმერთებს, რომ კვალად მაღირსესი თქვენი ნასვა, სთქვა მოსუცმა. ხემს ხანში ყოველს წელიწადს ისე უნდა უყურებდეს კაცა, როგორც ღვთისაგან მინიჭებულს წყალობას, მაშინ როდესაც სიყმაწვილე სიღატაკსლეს კანონიერად სთვლის.

— რა ნაირადა მშურს ეგჩეთი თქვენი აზრი ქვეყნის შესახებ, ამოხსენით უთხრა ვასანდანამ. მე შენზედ ჰატარა ვარ, მაგრამ ყოველი დღის სინათლეს, რომელსაც ღმერთები ნებას არ მამდევენ დაეინასო, ასალს ტანჯვათა ესთვლი,

— ნუ თუ მაგას ამბობს დიდი ვიჩის მეუღლე? ჭკითხა კრესმა. რა დროს აქეთ დაჰკარგა იმედი და რწმუნება ვასანდანას გუღმა? გუგუნები რომ თვალები კვალად აგებალება და ხემსავით მადლობას შესწირავ ღმერთებს ბედნიერად ღრმად დაბურებისათვის. ვინც ნამდვილად ზად ყოფილა, იგი ათასჯერ უფრო მეტად დააფასებს იმ ბედნიერებას, რომელსაც კარგად ყოფილა ამდევეს. ვინც უსინათლო ყოფილა და კვალად სინათლე მოსცემია, იგი, ხემის აზრით, ღმერთების საყვარელი კაცების დასს ეგუთენის. წარმოადგინე შენი აღტაცება, როდესაც რამდენიმე წლის უსინათლობის შემდეგ, კვალად იხილავ მზის სინათლეს, შენი გულის საყვარელთ და მთლად ქვეყნის სიმშვენიერეს. გასსოვდეს, რომ ის წამი გამოისყიდის შენგან უსი-

ნათლად გატარებულს დროს. როდესაც სიბერეში განიკურნებო, მაშინ შენთვის ახალი ცხოვრება დაიწყება და იმედი მაქვს რომ ჩემს მეგობარს სოლონს დაეთანხმება.

— მერე ის რას ამბობდა? ჭკითსა ატოსამ.

— მას უნდოდა, რომ მიძინეროს კოლოფონელს, რომელიც მღეროდა, რომ სიტყვასეუ სამოციან წლით თავდება, გადაუკეთებინა თავის ლექსები და სამოციან მავიკრად ოთხმოცი დაეწერა.

— არა, არა, უთხრა კასანდანამ, ეგრე დიდ ხნის სიტყვასეუ მაშინაც კი შემაშინებდა, როდესაც მიტრა ჩემს თავებს სინათლეს დაუბრუნებდა. რაკა ჩემი მეუღლე დაგვარგე, ჩემს თავს ვადარებ მოგზაურს, რომელიც უდაბნოში უსაგნოდ და უწინამძღვროდ დადის.

— შენ იეიწებ შენს შეილებს და ამ სამეფოს, რომელიც შენის თვალის წინ დააჩნდა და გაძლიერდა.

— არა! შეილებისთვის მე საჭირო აღარა ვარ, ამ სასულე მწიფოს მზერობელი კი ყურადღებას არ აქცევს ქალების რჩევას.

ამ სიტყვებზედ ატოსამ მარცხენა და ნიტეტისმა მარჯვენა ხელები დაუჭირეს კასანდანას და ეკვიპტელმა ქალმა უთხრა:

— შენი ქალების გულისათვის და ჩვენი ბედნიერებისთვის დიდი ხნის სიტყვასეუ უნდა ინატრო. რა ვიქნებით ჩვენ, თუ რომ შენ შემწედ და მივარკველად არ გვეყოლები?

კასანდანამ გაიღიმა და დაბალის ხმით სთქვა:

— თქვენ მართალს ამბობთ, შეილებო, თქვენთვის დედა საჭირო იქნება.

— მაგ სიტყვებით იცნობება დიდი კირის მეუღლე, სთქვა კრემმა და აუტა უსინათლოს ტანისამოსზედ. მოვა დრო, კასანდანა და ჩქარაც მოვა, როდესაც შენ საჭირო იქნები! ვამ-

ზიზი ფოლადია, რომელიც ჩასმეს რომ სვდება, ტრესლსა ჭერის აქეთ-იქით. შენი ვაღია იზრუნო მასზედ, რომ ამ ნაბეჭველებმა ტრესლი ან ავადუნოს მათ შორის, რომელიც შენთვის ყველაზედ ძვირფასნი არიან. შენ ერთადერთი არსება ხარ, რომელსაც შეგიძლიან მეფეს თავი დაუჭირო. იგი მხოლოდ მართლ შენა გზადის ჩამომავლობით თავის თანასწორად. მას სძულს საფხის აზრი, მაგრამ დედისგან გავიცხვავ ვი არ ესაძომოვნება. ამისათვის შენი ვაღია დარჩე შენავლად მეფის, სახელმწიფოს და შენის რჯასობის შორის და ეცადე, რომ შენი შეიღის სიამაყე დემოტების სასჯელმა არ დასთრგუნოს.

— რა, მე რომ მაგის ასრულება შეგიძლოს! მიუგო უსინათლომ. მაგრამ ამაყი შეიღი იშვიათად აქცევს ყურადღებას თავის დედის დარბევას.

— ეს მაინც არას, რომ იძულებული იქნება თავის დედის დარბევას ყური დაუკლეს, მიუგო ვრეზმა:— ამით ის მაინც იქნება, რომ თუმა იგი ყურადღებას არ მიაქცევს შენს დარბევას, მაგრამ ეს დარბევა მაინც ყურში იქნება და ბევრი ბოროტებისგან დაიხსნის. მე შენი მომხრე ვიქნები, რადგანაც მისმა მამამ სიკვდილის დროს დამავალა დავსმარებოდი მის შეიღს საქმით და სიტყვით და სშირად წინააღმდეგები მის უგუნურებას. სასასლუში მართლ ჩვენ ორნი ვართ, რომელთაგან გავიცხვავს იგი ერთდება. ვიქონიოთ გამბედაობა: შენ სპარსეთისა და შენის რჯასის სიყვარულის გამო და მე პატავ საცემლად იმ დედის კაცისა, რომელმაც სიტრესლე და თავისუფლება მომანიჭა. მე ვიცი შენა ნანობ, რომ იგი სსვა ნაიად არ აღზარდე; მაგრამ დაგვიანებულს სინანულს ისე უნდა ვეჭიდოთ, რომელიც შესძის. სინანული ვი არა, «გაუმჯობესობა» არის მეურნაელი მალამო ბრძენთა შედრამათათვის, რად-

განაც სინანული გულისა ჭქენჯნის და გაუმჯობესება კი ავსებს კეთილშობილურის ამხარტავენებით და უფრო თავისუფლად ამგერებს.

— ჩვენს გვიპტეში, სოჭკა ნიტეტისმა:—სინანული ორმოც და ორს მომაკვდინებულს ცოდვითა შორის ითვლება. «შენ არ უნდა ჭქენჯნა გული შენით», ამბობს ერთი, ჩვენი მცნებათაგანი.

— მაგ სიტყვებით, უთხრა მოსუცმა გრეზმა, შენ მე მაგონებ, რომ მე ვიტვირთე გასწავლო სპარსული ჩვეულებანი, საწმენოება და ენა. მე დიდის სიამოვნებით წავიდოდი ბარენში, რომელიც კიძმა მახუჭა, რომ იქაურს მშვენიერს და მუედრო ბუნებაში მეცხოვრებ; მაგრამ შენისა და მეუბის გულისათვის ვრები აქა და გასწავლი სპარსულს ენას. თვით გასანდანა გასწავლის ყველა ჩვეულებათ, რომელთაც სასახლის ქალნი უნდა მისდგოდენ, უმაღლესი ქერუმი ორმოცასტი კი, მეუბის ბრძანებისაშებრ, გასწავლის ირანულს საწმენოებას. იგი იქნება შენი სუფიერი მასწავლებელი და მე სამოქალაქო.

ნიტეტისი აქამდინ მსიარულად იყო, მაგრამ ეხლა კითავი ჩადუნა და ჭკითსა:

— ნუ თუ უარი უნდა ყველის დებრთება, რომელთაც დღევანდლამდის ვლოცულობდი და რომელნიც მოწყალების თვალით მიუყრებდენ? განა შემოდღიან მათი დავიწყება განვიზრახო?

— არამც თუ განიზრახო, ნამდვილად უნდა დაივიწყო, უთხრა კასანდანამ, — რადგანაც ცოლს ქმრის მეგობრების გარდა სხვა არავინ უნდა ჭყავდეს მეგობრად. რადგანაც დებრთება არაან ქმრის ძლიერნი, ერთგულნი და უზიარველესნი მეგობრები, ამისათვის შენი ვაღია, როგორც ცოლისა, პატრივი სცე მათ

და, როგორც შენი გული სხვა საქმეებს არ ინდომებს, ისევე არ უნდა ინდომოს ღმერთები შენის უწინდელის სამშობლოსა.

— ამასთანავე, უთხრა კრეზმა, შენს ღმერთებს არ გარტყევენ. იგინი შენთვის ისევე იქნებიან, მხოლოდ სხვა სახელი ვერქმევათ. როგორც ჭეშმარიტება მარად ერთი და იგივე იქნება, რა სასულიც უნდა დაარქვა მას, ისე არსად და არას დროს არ შეიცვლება არსება ღვთაებისა. აი თუ გინდ ჩემი თავი აიღე მავალითად, ჩემო ქალო. როდესაც მე ისევე მიუე ვიყავ, გულწრფელად ვწირავდი მსხვერპლს ელინელების აპოლონს და თეოქრატს არა მქონდა ამით ღმერთების ღმერთის სანდონისთვის მიწვევინებინა; იონიელები წმინდის გულით თავიანს სტემენ აზიელს ციბელას, ესტა, როდესაც მე სპარსელი გავხდი, მირტს, თუ აურამაზდას და მშენიერს ანახიტს ვევედრები. ჰიფატორნი, რომლის სიბრძნეც შენცა გწამს, მხოლოდ ერთს ღმერთს ღოცულობდა. ვსენოთან კოლოფონელიც დიდად დასცინობდა გომერის ბეკრ ნაირს ღმერთებს და ამბობდა, რომ მხოლოდ ერთად-ერთი ღმერთია, რომელიც დაუღალავად ქმნის ძალთა ბუნებისათა და ეს ბუნება შესდგება აზრის, გონების და საუკუნოსაგანაო. გახსოვდეს ჩემო ქალო, რომ ეგვიპტის, საბერძნეთის და სპარსეთის ღმერთები ცალ-ცალკე კი არა, არამედ ჯგუფანი ერთად განატევენ ქვეყანას და შეადგენენ ერთს ღმერთს, თუმცა სხვა და სხვა ქვეყნებში სხვა და სხვა ნაირად ხატავენ.

სპარსეთის ქალები გულ-მოდგინებით უგდებდენ უურს კრეზის ღაპარაკს. მაგრამ ბეკრს ვერათუ ვერს მისვდენ. ნიტეტისა კი სრულიად გაიგო მისი საუბარი და სთქვა: ადგა ჩემი ღაღისა, ჰიფატორის მოწაფე, სწორედ ამასვე მეუბნებოდა;

მაგრამ ეგვიპტელნი ქურუმნი ცოდვათა სთვლიან. ამისთანა აზრს. ამისათვის ვცდილობდი ასეთი აზრები დამეთრგუნა ჩემს გულში. ესლა ვი ასე აღარ ვიხამ, რაც ბრძენს კრეზსა სწამს, ის უღმერთობა არ იქნება. დაე მოვიდეს ოროპასტი! მე მზად ვარ მოვისმინო მისი სწავლა და შევქმნა ჩვენი ამონი, ფივის ღმერთი, აურამასდათ და იზიდა ანუ გაფორი ანახიტად. მე მოკრძალებით დაუწევებ ჭკრეტას ღვთაებას; რომელიც აქაც უგელაფერს ასე ამწვანებს და აუვაებს და ჭფენს სინხარულს იმ სპარსულთ, რომელნიც მათ ეკდრებიან.

კრეზმა გაიღიმა. მის ეგონა, რომ ნიტეტისი ასე ადვილად არ დასტოვებდა თავის ქვეყნის ღმერთებს, რადგანაც ეგვიპტელთ უოკელივე თავისი ქვეყნისა მოსწონთ; მაგრამ ის ვი აღარ ახსოვდა, რომ ნიტეტისის დედა ელინელი იყო და ზიფაგორის სწავლა გაგებულად ჭქონდათ ამაზისის ქალებს.

— შენ გონიერი მოწაფე ხარ, უთხრა კრეზმა და თავზედ ხელი დაადო. ამის ჯოდდოდ შენ ნება გქნება უოკელ დილით და შეადღის შემდეგ, მზას ჩასვლამდის ან კასანდნასთან მოხვიდე და ან ატოსა. მიიღო სოფლე შენს სვადგომში.

ეს ამბავი ძალიან ესიამოვნა ატოსას და ნიტეტისმაც. მადლობა გადაუხადა.

— ამასთანავე, უთხრა კრეზმა, მე თქვენ მოგიტანეთ საოსი დამ ბურთები და რკლები, რომ ეგვიპტურად ითამაშოთ სოფლე.

— ბურთები? გაკვირვებით ჭკითხა ატოსამ. მერე რა უყუროთ ხის მძიმე ბურთებს?

— მაგაზედ ნუ სწუხარ, უთხრა სიცილით კრეზმა: ბურთები, რომელსედაც ვლანარაკობ, აქ არიან გაკეთებული თვეზის

გახერხის ტყავისაგან: მათი აგდება ბავშვსაც შეუძლიან. კმა-
ყოფილი საჩ ნიტეტის?

— როგორ გადავიხადო მადლობა, მამა ჩემო?

— ერთსულ კიდევ გაიგე, როგორ გაგინაწილებ დღეს; დი-
ლით გასანდნას სასაკ, ატოსასთან ილავაჩაკვებ და დედის და-
რიგებას ყუჩს დაუგდებ.

გასანდნამ კვაყოფილებით თავი დაუქნია.

— შუადღის ცოტა წინად მე მოკალ შენთან და გასწავლი
სპარსულს ენას, თანაც ეგვიპტისა და შენი მშობლების ამბავს
გიაძობ.

ნიტეტისმა გაილიძა.

— დღე-გამოშვებით შენთან ორთავსატი მოვა, რომ სპარ-
სული საჩწმენება გასწავლავ.

— ყოველსაკე დონისძიებას ვინძარებ, რომ მალე ვისწავლო-

— სადილის შემდეგ ატოსასთან გაატარებ დროს. კმაყო-
ფილი საჩ ამით?

— ოჰ, კრეზო! სთქვა ნიტეტისმა და ხელეზუდ ავოცა მო-
სეცს.

(შემდეგი იქნება)

ქართული ფული.

ერთად ერთი სიგელი, რომელიც უფრო ვრცლად მოკვითხრობს ქართველთა ერის ცხოვრებას, მის ისტორიას, არის ჩვენი მატთანე—«ქართლის ცხოვრება». ამ ბოლო დრომდე ქართლის-ცხოვრებას ეკრძა სრულად არ იცნობდა. შესანიშნავმა ბროსემ დაგვაგადა და გააცნო ჩვენი სიგელი ქვეყნიერებას... ამ მოკლეის შემდეგ გახდნენ ისეთი პირნი, რომელთაც სხვა და სხვა მიზეზების გამო, კარგად ვერ შეიგნეს ქართლის-ცხოვრებაში მოთხრობილნი ამბავნი და მკაცრის კრიტიკით დაიწყეს გამტყუნება და უარ-ყოფა სსენებულის ვრცელის სიგელის შინაარსის სინამდვილისა. ზოგმა სთქვა, რომ იგი მე-XVIII საუკუნეში შესთხვეს ვასტანგ მე-VI-მ და იმისმა შვილმა, ვასუშტმა, ზოგი კი (ერთი არმენოფილთაგანი) იქმდის მივიდა, რომ სთქვა: ქართლის ცხოვრება შეთხველია სომხის უსწავლელი და მოცლილი ბერისაგან და მერე ქართულად არის გადმოღებულიო. მაგრამ უკვლავ ამ გვარი მსჯელობანი ქართველთა ერის ფრად შესანიშნავს ისტორიულს სიგელზე, ცოტა რომ ესთქვით, უდროვო და წინ-დაუხვდავად დასკვნილია. უკვლავ ამ გვარი მსჯელობის წინააღმდეგ, დ. ზ. ბაქრაძისაგან მოუყანილს საბუთებსაც (ბ. პროფესორის პატკაჩანოვის აზრი ქართლის-ცხოვრებაზე) გვერდი რომ აუქციოთ,

კადვე სხვა საბუთებსაც ვნახავთ. თან და თან მნდობიან მრავალნი ფაგტნი, რომელნიც ქართლის-ცხოვრების ცნობებს საფუძველს აძლევენ და ნამდვილ მოთხრობის ხასიათს მისთვისებენ. ეს ფაგტნი ისეთნი საბუთიანნი და თავალ-საჩინონი არიან, რომ თვით უუმწარესს კრიტიკოსებსაც მადას დაუკარგავენ და კაღამს დაგდებინებენ. მაშინ, როცა ჭსურთ ერკვინულთ თავმთუყარებისათვის უარ-ჭყონ ისტორიულად სიგულად მუზობელის სალხისა. ამ გვარნი ფაგტნი, სხვათა შორის, არიან: 1) ვანის და ანის ლურსმურნი წარწყანნი, რომელნიც მეცნიერებს ქართულებად მიანხიათ და 2) ქართულნი ძველნი ფულნი.

ლურსმური წარწყანნი, თუ მართლადაც იგინი აღმოჩნდენ ქართულებად (რამისაც თითქმის ეჭვი არა აქვთ მეცნიერთ), ნათელს მოჭებენ არა თუ ქართლის-ცხოვრების შინაარსს და, მაშასადამე, საქართუელს ერის ცხოვრებასაც, არამედ სრულიად მცირე-აზიის ქვეყნებსაც და მაშინ ქართუელის ერის მნიშვნელობა ვაცობრობის ისტორიაში უფრო სავსებით ადგილს დაიჭრის, მინამ ესლა აკუთვნებენ.

ქართლის-ცხოვრებისათვის არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვს საფუძველიან გამოკვლევას და შესწავლას ქართულნი ძველის ფულისას, თუ ვინიცოხაა ოდესმე ჩვენში საფუძველიანად შემუშავდა სანუმიზმითიკო მეცნიერება, მაშინ შეიძლება ფაგტად, ნამდვილ საბუთად იქნეს ის ამბავ-მოთხრობანი ქართლის-ცხოვრებისა, რაც ესლან (ზოგაერთებს) პრობლემად, საეჭვო და შორთავსებულ ამბებად მიანხიათ, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ესლანდელნი ზღაპარნი მაშინ იქნევიან ისტორიულ მოთხრობებად. თუ ესლან, როდესაც ნუმისტიკა ჩვენში ჯერ არც ვა არსებობს, ბარათაევის (Нумизм. факты груз. царства) ერთმა წე-

რჩევის დაკვრამ სამეცნიერო-საანუმიზმატიკო მოედანზედ აღმო-
ჩინა რამდენიმე ფაგტნი, რომელნიც მრავალგან ამართლებენ
ქართლის-ცხოვრების ამბებსა, ეჭვი არ არის, ამ მეცნიერების
მკვიდრ საფუძველზე დამკვიდრების დროს, ამ გვარნი ფაგტნი
აღმოჩნდებიან არა ერთნი და ორნი...

ზოგიერთი საქართველოს მეფენი მიანხდათ ჭ მანხიათ მი-
თიურ, მოგონილ პირებად ჭ ამტკიცებენ მაგ., რომ მეფე ვასტანგ
გორგასლანი მეფე გი არა, მთავარი იყოვო, რომ ქართველთ ის-
ტორიული ცხოვრება დაიწყო მე-IX—X საუკუნ. და სსკ. და
სსკ. ბაჩათაევისაგან პოკნილმა და გამოკველუდმა რამდენიმე
ფულმა გი ამკარად უარ-ჭყო ამ გვარი დასკვნანი და დაამტკი-
ცა, ანუ სჯობია ვსთქვათ, თვით ვასტანგისავე ფულმა და-
ამტკიცეს, რომ იგი ყოფილა მეფე და არა მთავარი; მე-IX
და X საუკუნეების წინა ხნის ფულმა დაგვანასკეს აგრეთვე,
რომ წერა, ფულის ჭრა და სამეფო წეს-წყობილება და მამა-
სადამე ხალხის ისტორიული ცხოვრებად დამუარებული იყო.
საქართველოში დიდი ხნით წინად მე-IX და X საუკუნეებზე.
ამავე პირისაგან ნაშრონ ფულების წარწერამ გვიჩვენა დრო მე-
ფობისა ანუ მთავრობისა ამისთანა მეფეთა, რომელთ მეფობის
ხნი საცილობელ საგნად ჩაითვლებოდა, ზოგიერთი ფულის
წარწერა გიდე გარდმოგვცემს სახელებს იმ ადგილებისას ანუ
ქალაქებისას, სადაც მოიჭრენ იგინი.

ერთის სიტყვით ერის ისტორიისათვის სიგელნი, გუ-
ჯარნი, ისტორიანი ისეთივე საფასისანი არიან, როგორათაც
ძეგლნი ფულნი, ძეგლნი, ჭურჭელნი, იარაღნი, ლურსპურნი-
წარწერანი, ნანგრევნი და სსკ. და სსკ.

აი ამისთანა უტყუარმა ფაგტებმა, როგორნიც არიან
ძეგლნი ფულნი, ჭურჭელნი, იარაღნი, ნაშთნი და სსკ. და სსკ.

ნუმიზმატიკას და არქეოლოგიას ფრთები შეასხეს და ჩასხედეს მსწავლელნი იმ ძველის ხალხების ცხოვრებაში, რომელთ არსებობაც კი საბაასოდ და საეჭვოდ მიაჩნდათ. არქეოლოგიამ და ნუმიზმატიკამ ისტორიული ხანა კაცობრიობისა ქვეყნის შექმნას დაუახლოვა რამდენიმე ასი და ათასი წლით. ასე რომ ხანა, რომელიც მიფიურად მიაჩნდათ, თან და თან ისტორიულ ხანად ხდება და ასრე ნელ-ნელა მანძილი ნამდვილი ისტორიისა უახლოვდება დასაბამს კაცობრიობისას, იმ უამს, როდესაც ქვეყნაზედ იქნება მხოლოდ კაცთა-ნათესაობის პირველი მამათ-მთავარი სცხოვრობდა.

უშუალოდ ხალხთა შორის ითვლებიან ქართველნიც. ქართველთ დასახლება საქართველოში ეგუთვნის მეტად ძველ დროს. დასახლებილად აქამდე ქართველთ, სხვა ხალხებსა-ვით, ფესი არ მოუცვლიათ თავის მამულიდამ. პირველი პერიოდი ანუ ხანა ქართველთ ისტორიისა სრულიად ბნელით არის მოცული და აქამდის არც ისტორიის, არც ნუმიზმატიკა და არც არქეოლოგია ლინგვისტიკითურთ გადაწყვეტილს ვასუსს არ გვაძლევს ამ დროის ქართველთ ერის ცხოვრებაზედ. თუმცა ისტორიული ხანა ჩვენის ისტორიისა ითვლება ფანაზილიდამ (300 წლით ქრ. წინად), მაგრამ, უნდა ვთქვათ, რომ ამ დროიდანაც ბევრი რამ საეჭვოდ და აუხსნელი მოიხლოება, რომელსედაც გადაწყვეტილი ვასუსნი ვერ არ ითქმის. ამ შემთხვევაში ჩვენ უნდა დაგვეხმაროს ისტორიის გარდა ნუმიზმატიკა და არქეოლოგია. მეცნიერთაგან ერთ-ხმივ ადვიარებულა ჩვენი ქვეყნის სიძლიდრე არქეოლოგიურის და ნუმიზმატიკურის ნაშთებით და საბუთებით. ამ მეცნიერებათა წარმატებას მოკლის განფანტვა იმ წევრადისა, რომელიც ასევეა ჩვენის ისტორიის უწინარეს დროს.

ყოველ-მსროვი განმარტება შემდეგის მშენებლის სახელს
 შიდასა, ვგონებ, სრულად თუ არა, რადენადაც განანათლებს
 ჩვენს ისტორიას ფარსაზიდან მანც. შიდა ასე ივითსება:
 ათარგამოსანთ ქართლს ქართლს იჯდა პირველ დროით,
 მეძე ფარსაზს ტასტონსად იჯდა სიჭველდთ მხნობით.
 არშაგუნანთ იმეფურ, მეძე ხოსროანთ სეფობით,
 აწ ვსუფევთ ბაგრატიონნი, ჯგებთ ღვთის შესათნობით,
 ეს ოთხ სტრეფინანთ შიდა ჩვენ გვიკენებს მსოფლად,
 რომელი გვარი, რომლის შემდეგ შეუბდა საქართველში.
 ჩვენ აქ არ მოუვებთ უველა ამ დინასტიათა ისტორიის მო-
 თხრობას, რადგან ამ შემთხვევაში მოგვისდება განმეორება
 იმისავე, რაც ვიცით ჩვენსავე მატანეთაგან. ამ შიდას განსა-
 მარტებლად ჯერ-ჯერობით მეტად მცირე ცნობანი გვაქვს სა-
 ზოგადო ისტორიიდან, არსეოლოგია ძლიერ მცირე ცნობებს
 გვაძლევს, ნუმიზმატიკა ვი შემოგვაწივს თავის ნაღვას მსო-
 ლოდ მე-V და VI საუკუნიდან ქრისტეს შემდეგ. დღეს ჩვენ,
 წერილის სათაურისამებრ, გავაცნობთ მკითხველებს მსოფლად
 იმას, რაც შემოუწივს ჩვენთვის ნუმიზმატიკას ამ სიკვლით:
 Нумизматическіе факты грузинскаго царства, ი. ბა-
 რათაივის 1844 წ.

ბარათაივი იყო ქართველი, რომელიც თვითონვე მოგვი-
 თხრობს. მამა მისი რუსეთში იყო გადასახლებული და იქვე
 დაებადა აღნიშნული შრომის ავტორი მისეილ. რომელიც
 სჩანს მისის შრომის სხვა და სხვა ადგილებიდან იგი მო-
 ტრფილად — მოსიუვარულე უფილას თავის წინაშათ სამშობ-
 ლისა — საქართველოსა და სწავლის მიღების შემდეგ შესდგო-
 მია ჩვენი ქვეყნის ისტორიის შესწავლას, მას არ უცდია

შესწავლა მარტო ქართლის-ცხოვრებისა და კასუტის ისტორიისა რუსეთშივე. შეუკრებია მრავალნი ქართული ფულნი, მეძმე მოსულა საქართველოში და აქაც შეუბნია კოლექცია ამ გვარის ფულთა და, რუსეთში დაბრუნებულა თუ არა. შეუდგენია ისტორია ქართულთა ფულთა, მოუგონია სრულიად უცნობი და ახალი წესი შუკუდი ფულების პირის სინამდვილით გადასაღებად და დაუბეჭდია ვრცელი შრომა რუსულ ენაზედ ფანსციულის თარგმანით და ქართული ფულების წარის თარგმანის ადგილას ჩართვით.

ეს სათუთუდისანი შრომა, რასაკვირველია, იყო მიზანი, რომ მიხეილ ბაქათაიევი გახდა წევრად «დანიის სამეფოს ჩრდილოეთ ანტიკვარიათა სასოგადოებისა» და ფულების პირის სინამდვილით გადასაღებუ წესისათვის დათვის შრომის მირთმევისათვის სასულემწიფო მასლის ერთის წევრისადმი დაჯილდოებულ იქმნა ამ უკანასკნელისაგან შვირთასი საჩუქრით. ამასთანავე არც რუსეთის სამეცნიერო აკადემიამ დასტოვა იგი უუურადღებოდ. აკადემიის სეკრეტარის პ. ნ. ფუსისგან 15 მარტს 1843 წელს მიუვიდა შემდეგი ქაღალდი:

«Препровождая Вашему Сіятельству, по порученію Историко-Филологическаго Отдѣленія Императорской Академіи Наукъ, въ засвидѣтельствованной копіи донесеніе представленное Отдѣленію г. экстраordi нар. Академикомъ Дорномъ, о изобрѣтенномъ Вами способѣ для полученія снимковъ съ монетъ и медалей, совершенно сходныхъ съ оргивалами, не только въ отношеніи къ чекану, но и въ отисненіи къ цвѣту металла ихъ, я, по порученію того же Отдѣленія, вмѣняю себѣ въ пріятную обязанность изъяснить Вамъ вторичную благодарность отдѣленія и проч.»

იგივე მიხეილ ბაქათაევი ამოუჩვენებთ თვის წყარად აკრეთვე კავკასიის სტატისტიკის კომიტეტს. მისივე შრომა გაუჩვენებთ და მოუწონებთ აკადემიის ბიულეტენში (1843, ტ. I, № 7, გვ. 112).

ასე დაფასებული შრომა წინ გვიძევს ჩვენ და გვსურს მკითხველები გაკაცნოთ მას. მაგრამ, ვიდრე შეუდგებოდეთ ამ საქმეს, მოვუსმინოთ თვით ბაქათაევს, რომელიც გარდამოგვცემს ზოგაერთის ცნობებს, როგორც თავის ბიოგრაფიაში, ისე ამ საგანზე, რომელზედაც უშრომია.

ბაქათაევი მიჰმატავს ქართულთ შემდეგის წერილით, თანგმნილით რუსულიდან დავით იესეს-ძე ჩუბინაშვილისაგან:

«ჭეშმარიტად პატივ-ცემულნი ჩემგან, შვილის-შვილნი ქართლოსისნი, შვილნი რუსეთისნი,

უცვალებულნი გიორგიულნი! *)

მცირეს უამს ყოფნამან. უცხოსა და დიდ-მშვენიერსა სამყოფსა ქვეყანასა დანერგა გულსა ჩემსა გრძობა უწრფელისისა მადლობისა, მისთვის რომელ მწირი ესე ვინმე და ყარბი მამულსა თქვენსა, მგონები ჰოვნისა მხოლოდ ფვართა საფლავთა ზედა წინაპართა ჩემთა, ვჰპოვე ტრფილის გულით შეყრა თქვენგან.

გმადლობთ ღა პატივს გცემთ!... და აჰა წინაშე ნაყოფი ესე ვითარია გრძობათა: მტკიცე განზრახვა, რომელ თავს ვიდევ მე, არა რაისმე დამწერმან აქამომდე საგანთა ზედა, რომელნიცა მოქენე არიან სიღრმისა მეცნიერებისა და კალწის გამოცდილებისა, აღწერა განმარტებათა ამ უამამდე არვისაგან განმარტებულთა ძველთა ფულთა უცხოისა მამულისა თქვენისა—და გაბედვა, რომელ გარდამოვეც თქვენდა განმარტებანი მათნი ენასა ზედა თქვენსა, რომლისა გამოთქმის ოხვრანი ესმა ყურსა ჩემსა მაშინ, ოდეს შემოვედლ სამზღვარსა ცნობილსა ჩემ-მიერ გულით და ფიქრით, ვითარცა საღთოი ჰუვანი წინაპართა ჩემთა.

*) უთარგმნია პროფესორს დავით იესეს ძე ჩუბინაშვილს.

საგონელ არს, რომელ გულ-გრილნი მიხედვენ მტკიცე განზრახვასა და გაბედვასა, ვითარცა ბრძოლასა შორის გულს-მოდგინებისა და სისუსტის ძალსა ღირსად გამოხატვისადმი გრძნობითა მათთან; გარნა მე დარწმუნებულ-ვარ, რომელ თქვენ მიიღებთ მათ ვითარცა მიზიდვასა მადლობისადმი აღსნად შენიშნულებათა შვილურის გულ-წოფელობითა წინაშე კეთილ-მოქმედისა პაპათა ჩემთა, რომელმანცა მიიღო საფარველსა ქვეშე თვისსა სამშობლო მამული ზოგად წინაპართა ჩვენთა. არ ვუწყვი, განგმარტე უკვე სწორედ ანუ ნათლად, მექონმან მცირის ღონის-ძიებისა და აღსავსემან გულს-მოდგინებითა აღსრულებად გულითადისა მიზიდვისა ამის!... გარდამოვსცემ კეთილ-განსახილველად თქვენდამო... გულითადი მიზიდვაი ესე იქმნების მოწმად მზა ერთგულებისა ჩემისა განცხადებად თქვენდამი გულითადისა მადლობისა თქვენდა მხლოლისა ღირსისა ღონის-ძიებისა-და განმარტებად ძალისაებრ და შეძლებისა წინაშე მიზნისა საზოგადოისა მშვიდობისა ჩვენისა და ჩვენის ძველის სამეფოისა, რომელიც მარად იყო შევრდომად გამოუტყმელსა მოწყალებასა ყოვლად უმოწყალესის ხელმწიფეთა რუსეთისათა. აღსახსნელად ესე ვითართა განმარტებათა მოვიღე მრავალნი უწყებანი მწერალთაგან მოთხრობათა მამულისა თქვენისა. მეფისა ვანტანგის VI და ვანუშტისაგან. ხოლო მოპოვებისათვის შეძლებისა გარდახდად ჯერისამებრ მოხსენებულთა მეფეთა ჩვენთა, რომელთ სახელი, ახლისა მოთხრობისაებრ იყო საეჭველ და საგონებელ და კვლად მოქცევისათვის მათთა ფრიადის კრძალვითა მოთხრობისადმი მამულისა თქვენისა მოვალე ვარ ჩვენებათადმი ძველთა ფულთა, ფულნი ესე არიან მეტაღისა, გამძლენი უმეტეს ხელ-წერილთა და დამამტკიცებელნი სხვათაცა ჭეშმარიტებათა, გარნა მე ვარ მხოლოდ განმმარტებელი მათი, რაც შემეძლებოდა ძალისაებრ აღვასრულე და შევრაცნ თავსა ჩემსა ბედნიერად, თუ პირველი შრომა ესე დიდ-შეენიერსა მამულსა თქვენსა ზედა განაღვიძებს გრძნობათა შინა თქვენთა სურვილსა, გამოცდილთა უკვე ჩემ მიერ და ვითარცა მექონნი თვალის წინ საგანთა, რომელნიც მხოლოდ წარხდენ ჩემ წინაშე, აღავსებთ მეცნიერებითა თქვენითა უწყებათა შინა ჩემთა პოვებულთა ნაკლულეგანებათა; მაშინ ნაშრომი ესე დარჩეს მხოლოდ მოწმად მესხიერებისა გულსა

ჩემსა თქვენთვის და შეცა ვიქმნე ღირს მესხიერებისა თქვენისა, ვითარ-
 მსასოებელი, რომელ გრძნობა პატივის-ცემისა ჩემისა ძველის სამშობ-
 ლოისა წინა-პართა ჩემთა, თქმული წინაშე სამშობლოისა პაპათა ჩემ-
 თა, შეერთებულთა ერთად ზენითა მადლითა და გრძნობაი პატივის-
 ცემისა ჩემისა თქვენდამი და შერიან ცოცხალ შემდგომცა სიკვდილისა
 ჩემისა.

თავადი მიზეილ ბართაშვილი,
 წევრი საქართველოს სტატისტიკის საზოგადოებისა.

ქართულნი ფულნი ბ. ბარათაეკს დაუყუა ანუ გაუნაწი-
 ლებია შვიდ წუბად (ანუ დაზად). პირველი წუობა ფულ-
 თა, რომელნიც კარგანი შესედულობითაც და სელაგნებითაც
 ჭგუნან სპარსეთის სელმწიფეთა სასანიდების ფულებსა, ავტო-
 რისაგან წოდებულა სასანიდ-ქართუელთა, რადგან ეს ფულნი
 კრეთინიან საქართველოს იმ მეფეებს, რომელნიც ივენს სასა-
 ნიდების შთამომავლობისა. ეს ფული არიან:

- ფულთა რიცხვი. დრო მეფობისა.
- 4 სტეფანოს II-ისა 639—663 წ.
- 1 ჯოჯანშერისა 718—787
- 3 ქართულის ასოებით

4. R ? ?

მეორე წუობას ფულებისას ბართაევი არქმევს სასელს
 «ქართველ-ბიზანტიისას», რადგან ამ წუობაში აღწერილნი
 ფულნი თვისის მოჭრილობით მიემსგავსებიან ბიზანტიის ფუ-
 ლებსა. ამ წუობაში წარმოდგენილია ფულნი:

- 1 ფული მეფე დავითის — — — 958—994.
- და ბაგრატ III გამოსახულებით — 994—1014.
- 2 გიორგი I — — — — 1014—1027.
- 1 გიორგი II — — — — 1027—1089.

2 ღავით III აღმაშენებელისა — — — 1089—1130.

1 გიორგი III — — — 1150—1174.

მესამე წყობაში წარმოდგენილია მხოლოდ ის კერძების და სპილენძის ფულები, რომლებზედაც მეფეთ სახელები ამოკითხვიან ქართულის და არაბულის წერილობით. ამ გვარნი არიან:

4 ფული დიმიტრი I — — — 1130—1150.

8 გიორგი III — — — 1150—1174.

26 თამარის — — — 1184—1212.

14 გიორგი IV ლაშის — — — 1212—1222.

16 რუსუდანიასა — — — 1222—1292.

8 ღავით V — — — 1254—1282.

3 დიმიტრი II თავადადებულისა — 1282—1299.

ამავე წყობაში აღწერილი არიან აგრეთვე სულტის ჯვალ-ედ-დინის ქართული ფულები.

მეოთხე წყობაში მოყვანილია არიან ფულები, რომლებიც იჭრებოდნენ საქართველოში მეფეთაგან ბოლო დროს. ეს ფულები ეკუთვნიან:

4 მეფის-ძეს ბაქარს — — — 1716—1719.

4 მეფე თეიმურაზ II — — — 1741—1762.

4 თეიმურაზ II-ეს და ერეკლე II-ეს 1744—1762.

10 მეფე ერეკლეს. — — — 1744—1798.

4 გიორგი XIII-ს — — — 1798—1800.

მეხუთე წყობაში ახსნილია მიზეზნი, რომლისა გამოც რამდენსამე საუკუნეს აღარ იჭრებოდა ფული ქართველთა მეფეების სახელების წარწერით და შირიქით საქართველოში იჭრებოდნენ ფულები უცხო ტომთა მეფეთაგან. ამ ესეთნი ფულები:

1 ფული ხალიფა აბდულ-მელიქისა 704 ჟრ. უმდ. 85
გაფრი.

მონგოლთაგან მოჭრილნი ფულნი:

	ქარ. წ.	თათრ. წ.
2 მანგუ-ხაყანისა — — — —	1243	641.
6 ხაყანის მართლისა		
2 აბაგა ყენისა — — — —	1282	680.
2 არგუნისა — — — —	1291	690.
2 ასან მაჭმადისა — — — —	1295 ჯ 1302	694 703.
2 რაზნეგ სულთანისა — — — —	1314	714.
6 აბუსეიდ ბეგდურისა — — — —	1317 ჯ 1335	717 736.
1 სადი-ბეგ ხათუნ — — — —	1338	739.

სპარსეთის შაჰთაგან მოჭრილი:

1 აბას II-ისა — — — —	1666	1074.
4 ჰუსეინ შაჰისა — — — —	1729	1142.
1 ნადირ შაჰისა — — — —	1739	1152.
2 შაჰის რახისა		
3 იბრაჰიმ შაჰისა — — — —	1748	1162.
5 ჰეიმ-შაჰისა — — — —	1764	1178.

ოსმალეთის სულტანთაგან მოჭრილი:

1 აჰმად III-ისა — — — —	1703	1115.
1 მაჰმუდ I — — — —	1735	1148.

მეექვსე წყობაში მოჭეუელია ფულნი, რომელთ წარწე-
რა მართლ არაბულია და არც დასასხელებულნი არიან ქართული
მეფენი.

მეშვიდე წყობაში მოხსენებულნია ფულნი, რომელთ
ჭრა დაიწეეს საქართველოს სამეფოს რუსეთის ჰეჰეკრდომო-
ბაში შესვლის შემდეგ.

პირველი წყობა.

ა, ფულნი სტეფანოს II-ისა (თუ I-ისა?):

ფული ვეცხლისა წონით 47 გრანი (№ 1).

პირველი გვერდი. *) სახე მეფისა იუერება მარჯვნივ, თავზედ ადგას გვირგვინი, გვირგვინის ზედა კერძსა აქვს სამი მრგვალი ნაკეტი, შუათანა ნაკეტი არის უმაღლესი სხვათა. ნაქვითი გვირგვინისა და მეფის ტანთ-საცმელისა არ ემსგავსებოს წარმოდგენილთა სასან-სხარსთა (სასანადების). ფულთა ზედა. ამ ფულს ვაკეზედ, გვირგვინის აქეთ-იქით, ჭზინ ვარსკვლავნი და აშოებზედ, რომელნიც განიყოფებიან ორ რიგის წერტილებს სიმრგვალითა ფულის ბუჭდისაგან, სამი ნახევარ მთლიანად. გვირგვინის ზეით არის კვერცხის მსგავსი რამე ნაქვითი, რომელაც განჭყოფს წერტილებს სიმრგვალესა ორად.

ზედა-ნაწილი ფულის ამის ხუცურის ასო-მთავრულს ასობითა განიყოფების სახითა მეფისათა ორ-ნაწილად; პირველსა, რომელნიც არის მარჯვნივ, აქვს სამი სტრიქონი, მეორესა, რომელნიც არის მარცხნივ, ორი, — ამ ნაწილად:

ს	რ	ჟ	ფ	ს	ტ	ე	ფ
წ		ჩ	ო	ა		ნ	მ
		ბ					ს

ამაკე ფულის მეორე გვერდი. ფულის შუაგულში გამკუყანილია ნაქვითი რამე მსგავსი ჭურჭლისა ანუ სასანთლისა, რომელსაც აქვს სამი შტო, შტოებზედ მცირე სიფერა, ამასზედ აღმართულია ჯვარი, ამას ქვედად ნახევარ მთლიანად. ეს გამკ-

*) ეს აღწერილობანი ფულებისა ბართაშვილს უთარგმნინებია დაგიით იესეს-ძე ჩუბინაშვილისათვის და ჩვენც ისე მოგვყავს, როგორც დედანშია.

სახელობა წამოგვიდგენს ცუცხლ-თაყვანის მტემელ სასანიდთა და მათ მოადგილეთ, ისევეებულთ სამსხვერპლთს, რომელსაც სსკა და სსკა სასანიტ გამოსატყუდენ ხოლმე ამ შთამომავლობათა შინა ითვის ფუფუნებზე. აქვე დგანან მტველნი, რომელნიც დაბჭუნდნან აწიან მასვილებზედ ღ ჭხუჩავთ ჩაფხუტი. ჩაფხუტის ზეით სსანს სთუქა რამდე. ბრტყელსა და განიქს აწმეებზედ, რომელნიც წერტილების სიმრგვლითა ზსნიყოფებიან ფუფუნს ბუჭდისაგან, აწიან ოთხნი ნასეკარ მთოვარენი და ნასეკარ მთოვარეებში ჭზის რითო ვარსკვლავი.

ფული ვეცხლისა, წონით 46 გრანი (№ 2). პირველი გვერდი. ბუჭედი ფუფუნისა ამის ემსგავსებოქ ზემო აღწერილსა, ვარსა სსკაობს მით, რომელ მუფისა სასანი და ზედ-ნაწერის შუა მარჯვნივ მსარეს ჭზის ნიშანი, მსგავსი ნასეკარ-მთოვარისა და ზედ-ნაწერის ასოება სუფურის ასომთავრულით დატეულან ორს სტრიქონში ამ ნაიწად:

ს	რ		ჟ	ფ	ს	ტ		მ	ფ
წ	ჩ		ც	ხ	ა	ნ		ლ	ს

მეორე გვერდი სსკაობს ზემო მოხსენებულისაგან მით, რომელ ნაქეთი, რომელზედაც აღმართულია ჯვარი, არის განიერი, და კვერცხის მსგავსი, მტველნი დგანან უშორეს, მინამ პირველი №-სანი.

ფული ვეცხლისა, წონით 47 გრანი (№ 3). პირველი გვერდი სსკაობს ზემოხსენებულთაგან მით, რომელ მასზედა უფრო ნათლადა ჭსჩანს: ტანთ-საცემელი მუფისა და ასოი II, რომელნიც № 1-ის ფულზედ ძლივს გაიჩნება. ასოი III თუტა უკუღმა ჭზის, მაგრამ მით მანც არა დაბრკოლდება სტეფანოსის მასკელის წარკითხვა ასრე: **სრჟ-ფწჩონ** (სტეფანოს).

მეორე გვერდი. ბეჭედი მსგავსია № 1-ისა, გარნა სხვაობს შიშ, რომ უნათლეს ჭსნანს მცველებს ჩათხუტის ზეით. სფუ-
რა და ნასკვარ-მთოვარეები არშებედ თაე-თავის ადგილას არ
არან.

ფული ვეცხლისა, წონით 46 გრანი (№ 4).
პირველი გვერდი, სასე იმავე მეუვისა იუურება მარჯვნივ.
ფული ესე სხვაობს სსკათა. ზემო აღწერილთა ფულთა ზედა
ბეჭდითა და რომლისავე გამოცვლილობითა: გვირგვინის მარ-
ჯვნივ კარსკვლავის ძირს და მეუვის მხრის ზეით ჭსნის ნაჭეთი
რამე, მსგავსი ნასკვარ-მთოვარისა ანუ სსკვისა რისავე სა-
ჩისა, რომელსაც ზეით აქვს აშეკრილი უთანასწორო ბოლოები;
მეორე მხრის ზეით არან ჩქესნი წერტილნი, მსგავსად ყვავი-
ლისა ანუ კარსკვლავისა რისავე; გვირგვინის ზეით მარჯვნივ
მხარეს ჭსნანს ხაზი რამე, მოხრილი ბოლოში, და შემეული
წერტილებითა; ვითარცა გვირგვინის გარემონი. ქართული ზედ-
ნაწერის ადგილს, მარცხნივ და მარჯვნივ მეუვის სახისა იპო-
ვებან უცხო ენის ასონი, (რომელნიც წარმოითხვიან ასე:
ამთავრა 17 წელი), ხოლო ქართულნი ასონი, შემადგენელ-
ნი სტეფანოსის სახელისა, არან დასმულნი აშებედ ნასკვარ-
მთოვარეებში.

მეორე გვერდი. განაურ და ბრტეულ აშებეს, რომელნიც
არ-რიგის წერტილების სიძრგვლითა განიყოფებან ფულის
ბეჭდისაგან, არა აქუსთ ნასკვარ-მთოვარეები. ნაჭეთი, რომელ-
ზედაც აღმართულია ჯვარი, კმსგავსებას ნაჭეთს, წარმოდგე-
ნილთა ზემო-აღწერილთა ფულთა ზედა, გარნა აკლია სფურის
დაბლა ნასკვარ-მთოვარე. გარდა მასვილებისა, მცველებს უჭი-
რავთ რკინის ჯოხები, რომელნიც სჩანან ზურგის ზეით. ჩათ-
ხუტებზე ბურთები გამოსახული. მცველების ერთის მხრით რა-

ლაც ნიშნებას, მეორე მხრით (მარჯვნივ) მეოთხე ნიშნები კი მიემსგავსებიან აჩაბულს ციფირებსა.

ბ, ჯოვანშირის ფულნი:

ფული ვეცხლისა, წონით 45 გრანი (№ 1).

პირველი გვერდი. სახე მეფისა აფურება მარჯვნივ, თავ-ზედ ადგას გვირგვინი, ან და ჭსურავს ქუდი, მსგავსი გვირგვინთა, წარმოდგენილია სტეფანოს II-ის ფულთა ზედა; გვირგვინის მარცხნივ ჭსინანს ორი წერტილი, მარჯვნივ ვარსკვლავი. ვარსკვლავის ქვეშ იწერება ზედ-ნაწერი, ფრთხილ მსგავსი სტეფანოს II-ის ფულისა № IV. ზედ-ნაწერის დასასრულს, რომლისაც ასოები მოჭრასში ტლანქად არიან გამო-სულნი, ჭზის ნახევარ-მთავარე; მარცხნივ ზედ-ნაწერისა, რომელიც იწერება ორის წერტილისაგან, ჭსინანს, რომელიც მგონია, სამნი აჩაბულნი ასონი, რომელიც უდრინ-ე, ა და ნ. ეს ასონი (აჩაბულნი) არა ჭკვანან პეჭლეკთა (пехлевійскіѣ) და ქართულთა ასოთა. სალტე, შედგენილია წერტილთაგან, განიფოფს ფულის ბეჭედსა აშობისაგან, რომელიც ზედაც ჭზიან სამნი ნახევარ-მთავარე და ნახევარ მთავარეებში თითო წარსკვლავი. ხალხ გვირგვინის ზეით ნახევარ-მთავარის ადგილს ჭზიან ორნი ასონი ასო-მთავრულნი ასო-ები **ჟ** **ა** (ჟა), რომელიც არიან დასაბამითნი ასონი სახელსა ჯოანშირ (იგივე ჯუფანშირ).

მეორე გვერდი. ბტეულნი და განიერნი აშობნი, არა მჭონნი ნახევარ მთავარეებისა, განიფოფებისა ფულის ბეჭდისაგან ორის წერტილებსა სალტითა; შუაგულში არის წარმოდგენილი სახე, რომელიც უფრო მიემსგავსების სტეფანოსის ფულსზე ამოჭრილ ძახეთა, კიდრე სახეთა, სპარს-სასანთა და ისპელბეთა ფულთა ზედა ცნობილთა; გარსა სხვაობს მით,

რომელ სამთა შტოთა, აწეულთა ერთის ადგილიდამ, ზედა აქვსთ ფიქალი ან ბრტყელი ჭურჭელი, რომლისაგანცა ადის ტეცხლის ალი. ამ ნაჭეთის ორსაკ მსარეს დგანან მტველნი, რომელთაც ხელში უჭირავთ საჭურველი და თავზედ ჩამოშებულის თასმებით ჭხურავთ ჩაფხუტი; მარცხნივ ამისა ჭზიან ორნი ნიშანნი ანუ ასონი.

გ) ფულნი ასოებით **ჟ** **ჩ**:

ფული ვეცხლისა, წონით 46 $\frac{1}{2}$, გრანი (№ 1).

პირველი გვერდი. სახე შეფისა იუურება მარჯვნივ, თავზედ ადგას გვირგვინი, ან ქუდი, მსგავსი გვირგვინთა, წარმოდგენილთა ფულთა ზედა სტეფანოს II-ისა; გვირგვინის ქალასა აქვს სამი ნახევარ სიმრგვლე, შუათანა მათგანი უმაღლესია სხვათა, ხოლო გარეშო გვირგვინისა ჭსჩანს უმეტეს გზნიერ და მსგავს ზემოდსა ამის ღანმარტებულისა ფულისა. გვირგვინის მარცხნივ ჭზის სამი წერტილია, მარჯვნივ ნახევარ-მთოვარისა, ყურის ძირს ოთხი წერტილი მსგავსად № IV სტეფანოზის ფულისა, რომელიც უეჭველად არის საყურე, ხმარებული სპარსთა მეფეთ და სასანთ მიერ. ზედ-ნაწიკი ემსგავსების № IV სტეფანოზ II და სჩანს სამი ნიშანი ანუ ასოი არაბულის ანბანისა (ე, უ (ვ) ნ). ამიები აქვს განიერნი და ბრტყელნი და მას ზედა ჭზიან სამნი ნახევარ-მთოვარენი და თვითჟულს ნახევარ-მთოვარეში ჭზის ვარსკვლავი; გვირგვინის ზეით, ნახევარ-მთოვარის ადგილს არიან ორნი ასო-მთოვრულნი ასონი **ჟ** და **ჩ**, ერთმანეთზე გადაბმულნი.

მეორე გვერდი. ფულის ბეჭდის შუაგულში წარმოდგენილია ჭურჭელი რამე, მიქონი სამის შტოისა და შტოებზედ ფიქალისა; რომლისაგან ადის ალი; თვით ნაჭეთი ესე, რომ გორცა სჩანს, შედგენილია ძრისა და მის შტოებისაგან და

უმსგავსების წარმოდგენილთა სახეთა სასახნიდთ. ნუკრიქლთა ფულ-
 თა ზედა. რათა მტკელთა, მდგომთა პირისპირ ზემოხსენებუ-
 ლის ნაქეთისაჲ უქმინავსო ხელში. მასვილნი ან სხვა მსგავსი
 წამე, რომელთ წვერები სჩანან მათისა მხრების ზეით. მტკე-
 ლებს ჭხურავთ ჩაფხურთა ჩამოშვებულის ასაკრავებთა. ზედ-
 ნაწერი, რომელიც არის მარცხნივ, უმსგავსების აწახულთა
 ციფრთა IVI(?). ამიები ბტყელნი და ნასკვარ-მთოვარეთა მე-
 ქონნი არიან.

ვეცხლის ფული; წონით 45 გრანი (№ 2).

პირველი გვერდი. ფული ესე მსგავს არს ნაქეთითა და
 შეფას სახითა ზემოხსენებულთა, გარნა სხვაობს მით, რომელ
 არა აქვს ნასკვარ-მთოვარე ვასკვლავის ძირს და გვირგვინის
 მარჯვნივ მსარეს; ნასკვარ-მთოვარის ადგილს არის წარმოდუ-
 ლი ხაზი; ამის გარდა ასო-მთავრულნი ასოები **ჟ** **ჩ**, დას-
 მულნი გვირგვინის ზეით, არ არიან ერთმანეთზე გადაბმულნი.

მეორე გვერდი მსგავს არს ნაქეთითა № 1, გარნა
 სხვაობს მას ზედა მით, რომელ უფრო ნათლად ჭსჩანან მტკელ-
 ნი, დაბჯენილნი მასვილთა ზედა. ზედ-ნაწერი ფულისა ამის
 წაშლილია. ფულის შუაგულის ნაქეთის მარჯვნივ მსარეს,
 რათა წერტილთა შუაჲ ჭზის ჩასკვარ-მთოვარე.

ფული ვეცხლისა, წონით 45 გრანი (№ 3).

პირველი გვერდი. მსგავს არს № 1, გარნა გარემო
 გვირგვინისა, რომელიც არის ვიწრო სხვათა ფულთა ზედა,
 შემეულია ძვირფასის ქვებითა; ვასკვლავის ძირს ჭზის ნასკვარ-
 მთოვარე, შეერთებული ზედ-ნაწერის ასოებით, რომელნიც არიან
 შემდგომ სამისა წერტილისა, ჭკავს ზედ-ნაწერი № 1. ასო-
 მთავრულნი არიან **ჟ** **ჩ** ჭზიან სხვა რიგად და არიან ერთმა-
 ნეთზე გადაბმულნი.

მეორე გვერდი სხვაობს სხვათაგან მით, რომელ ფულის ნაჭეთის მარცხნივ ჭზის ვარსკვლავი და მარჯვნივ ნახევარ-მთვარე, რომელნიც სხვათა ფულთა ზედა არ იშოებიან.

რამდენიმე სიტუვა ამ ფულებზედ.

ზემოდ ჩვენ აღწერედ 8 ფული, სხვა და სხვა მეფეთაგან მოჭრილნი. უმძველესნი ამთაგანი, რასაკვირველია, არიან ვახტანგ გორგასლანის ფულნი, რადგან ეს მეფე ჭფლებდნა საქართველოს 446 წლიდან 499 წლამდე, სოლო სტეფანოს II 639—663 წლამდე, ჯოვანშერი კი (იგივე ჟოვანშერ) 718—787 წლამდე. ფული, რომელზედაც ხუცურის ასომთავრულით გამოჭრილია სახელი სტეფანოსისა, დიდი ხანია, ნაშოვნია და ნუმიზმატიკოსთაგან აღვიარებულა ფულად საქართველოსა, მოჭრილად საქართველოს მეფის სტეფანოსისაგან. როდესაც ეს ფული იშოვნეს და შესაფერად გაიციეს, გადასწყვიტეს, რომ ფულის ჭზა ანუ შირველი ზარათუნანის დაარსება საქართველოში დაწყებულა სტეფანოსიდანამო. მაგრამ შემდეგში აღმოჩენილან კიდევ რამდენიმე ფულნი ხუცურისავე ზედ-წარწერით **ჲ** **ჩ**. ნუმიზმატიკოსნი ამ ფულების გარჩევასა რომ შესულან, უნახვით, რომ ჟერ ძალიან ნაადრევია მათი გარდაწყვეტილება საქართველოში შირველის ზარათუნანის დაარსების დროის შესახებ. მაგ. პეტერბურგის საიმპერატორო აკადემიის წევრს ბ. ა. დოჩნს განუხილავს ფულნი ხუცურის ასოებით **ჲ** **ჩ** და უცვნია ივინი ფულებად ვახტანგ გორგასლანისა (Нумизм. факты груз. царства М. Барат. გვ. 39). მისი აზრით ქართველნი მეფენი ხშირად თვის სახელს ანუ გუარს სრულად არ აწერდენ სიკელის ანუ რამე ზარათის ბოლოში, არამედ სახელის ან გუარის შირველ ასოებსა ანუ შირ-

ველსა და ბოლო ასოსა, როგორც, მაგალ., ამ შემთხვევაში **ქ** გორგასლანის მადიერ გამოუტყობებით შუა ასობი და დაშთენილა მარტო პირველი და ბოლო ასონი სახელისა, ესე იგი **ქ** **რ**.

თვით მ. ბარათაევი იტყუნებოდა, რომ ფულნი ასობით **ქ** **რ** ეკუთვნოდენ ვახტანგ გორგასლანსა და ამტკიცებს, რომ ეს ფულნი ეკუთვნიან მეფე ჯოჯანშირსა და მის დროსა და არა ვახტანგ მეფე-ლომსა. დასამტკიცებლად მოჭყავს შემდეგი მოსაზრებანი: ა) ჯოჯანშირის ფულს (№ 1) და ფულს ასობით **ქ** **რ** (№ № 1, 2 და 3) რომ კარგად დავაკვირდებით და გავიცნობთ, გავიგებთ, რომ მათ შუა დიდი ერთ-გვარობა და მსგავსებაა, როგორც გარეგანი შესედულობით, ისე მოჭრილობით; ბ) მართალია, რომ ასონი **ქ** **რ** ჭინიშნავენ სახელის პირველ და ბოლო ასობსა, მაგრამ არა გორგასლანის სახელისას, არამედ გურჯისტანისას. დასამტკიცებლად ამ გვარის მოსაზრებისა ბარათაევს მოჭყავს ის ფაგტნი, რომ სასანიდებს (სპარსთა მეფეთ) ჭქონდათ წესად თვისგან მოჭრილ ფულზედ აღნიშნათ სახელნი ქალაქისა ან ქვეყნისა, საცა იტყობოდა ფული და ეს აღწერილნი ფულნი კი, ასობით **ქ** **რ** თვისის მოჭრილობით ძალიან მიემსგავსებიან სასანიდთა ფულებსა, რადგანაც იგინი № 1, № 1, 2, 3) უჭკველად არიან მოჭრილნი საქართველოს სასანიდთა შთამომავლობის მეფეთაგან (სასანიდნი საქართველოს ტახტზე აღვიდნენ 265 წელს ქრისტეს შემდეგ და იმეფეს 787 წ. ჯოჯანშირის სიკვდილამდის). გარდა ამისა ერთს ახლად ნაპოვნ ფულზედ ასობით **ქ** **რ** (№ 1) ემხრება კიდევ ერთი ასოცაო, სახელდობრ **ჟ** (ე). თუმცა იგიც ნუმიზმატიკებს შეუძლიანთ იცნონ დასაწყის ასოდ ვახტანგის სახელისა და ფულის წარწერა **ჟ**

II R წაიკითხონ ვასტანგ გორგასლანად, მაგრამ ეკელა ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებათა შემდეგ ჩვენ კი **II R** (კ, გ, ნ) წაიკითხავდით ამ ნაირად: **II** რეხლი **II** რეხისტარისა-როგორც კსედავთ, ბაჩათაეკი ამ ფულების შესახებ გადაწვეტილს ვასუსს ან ამბობს და მსოფლიდ აცხადებს თვის იტყენულობას (იხ. გვ. 86).

ფულს, რომელზედაც აწერია **NRPR**, ბაჩათაეკი მიაწერს ანა სტეფანოს პირველს, როგორც სხვანი ნუმიზმატიკოსნი (ლონპერიე და სხვ.) უჩვენებენ, არამედ სტეფანოს მეორეს.

პირველი (ლონპერიე და სხვ.) იმის დასამტკიცებლად, რომ ფულნი, მოჭრილნი ზედ-წარწერით **NRPR**, ეგუთნიან სტეფანოს პირველსა და ანა მეორესა, მოჭყავთ შემდეგი მოსაზრებანი: სტეფანოს I ბაგრატიონი მეფობდა ანუ უკედ ვსთქვათ, მთავრობდა 600—610 წლამდე. ამ ფულებზედ არის გამოხატული სახე მეფისა, სრულიად მსგავსი სპარსთა ხელმწიფეთა. თუ ამ ფულებზედ არ ყოფილიყო წარწერა **NRPR**, მაშინ უკელანი ერთ-სმიკ აღვიარებდენ, რომ ეს ფულნი ეგუთნიან სპარსთა ხელმწიფეთა. სტეფანოს I შიშისაგამო სპარსთა არ იწოდებოდა მეფედ, არამედ მთავრად (ობერ-ჰაუპტი). ამ დროს დიდად გაძლიერებულიყო სპარსთა მეფე ფარკიზი, რომელმაც დაიპყრო მცირე აზია, არაბისტანი, ეგვიპტე (მისიქი) და ბიზანტიის იმპერიათა თავ-ზარი დასცა. სტეფანოს I-ი, წინააღმდეგ ბიზანტიის იმპერატორის ფოკის თხოვნისა, მიემსრო და დაემორჩილა ფარკიზს (590—629). მაშასადამე არაფერი ეტვი არ უნდა გვქონდეს, რომ სტეფანოს I-ი, როგორც ვასსალი სპარსეთის ხელმწიფეთა (სასანიდთა)

და ამასთანავე მტერი ქრისტიანობისა, სჭრიდა ფულებს სრულად მსგავსს სასანიდთა ფულებისა.

ამ ნაირს დასკვნას მ. ბარათაშვილი უწინააღმდეგება. იგი პირდაპირ ამბობს, რომ ფულნი წარწერით **ს R P R H O S** კუთვნიან სტეფანოს მეორესა და არა პირველსა. დასამტკიცებლად მოჰყავს სხვა და სხვა მოსაზრებანი და ღირს-სახსრვანი ცნობანი. ხმ ფულებზედ, როგორც სჩანს მათი შემოკრე აღწერილობიდან, არის გამოხატული, სხვათა შორის, ჯვარი ქრისტესი და, რადგან სტეფანოს პირველი იყო მტერი ქრისტიანობისა და ამასთანავე ვასსალი ქრისტიანობის მტრის სპარსეთის მეფისა, ამიტომ, ძალიან საეჭვოა, რომ სტეფანოს I-ს გაუბედნოს თვის ფულებზედ გამოეჭრა ჯვარი. ამასთანავე არის კიდევ ერთი ფაქტიც, რომელიც არა თუ ძალთა სტეფანოსებისათვის, არამედ ქართველთა სახელისა და ისტორიისათვისაც მეტად ძვირად ღირს. ეს არის ფული სტეფანოსისა № 4. ამ ფულზედ, როგორც შემოთ მის აღწერილობაში იურ ნათქვამი, არშებზედ აწერია **ს P R S** და ფულის შუაგულზედ კი, საცა ჩვეულებრივ უნდა წერებულყო სტეფანოსის სახელი, გამოჭრილია სამი უცხო საღვსის ასონი, რომელნიც უდრის გ, კ, მ, ამას გარდა მეორე გვერდზე გამოჭრილია რჩი ნიშანი. ამ წარწერათა ბ. ბარათაშვილი განმარტებს ასე: **ს P R S**, რაღა თქმა უნდა, ჭნიშნავს სტეფანოსის სახელსა, ხოლო სხვა წარწერათა განმარტება გვიჩვენებს, რომ ეს სტეფანოსი უნდა იყოს მეორე.

სტეფანოსი II ტახტზე აღვიდა მე 17 წელს გიჟრისა (638 წელს ქრისტესით, მე 17 წელს მაჰმადის მედინიდან მეჭქაში გაქცევისა—622 წელს, 15 ივლისს, ხუთშაბათს, ქრისტესით), სტეფანოსის ტახტზე ასულამდის მთელი ქვეყნები

უკვე დაზუსტობილია ჭქონდათ არაბთა და 13 წელს გიჟრისას გახალიყბული მოადგილე მანქმადისა ომარ I-ი უკვე ჭფლობდა შემოკრე ხსენებულ ქვეყნებსა და საქართველსაც. ამავე დროს ტახტზე ასული სტეფანოსი II, რასაკვირველია, უნდა დემტვიცებინა ომარსა, და დემტვიცებინა არა მეფედ, არამედ მთავრად (არაბულად გაკიმად), რადგან მეფის ღირსებით იუგენ ადღურკვილნი თვით ხალიფანი). მართლაც, ორივე სტეფანოსნი ცნობილნი არიან მთავრებად და არა მეფეებად. მასხადაძე ფულის შუაგულზედ გამოტვირთილნი უცხო ასონი, რომელნიც უღრიან ბ კ მ-ს არიან გამომხატველნი სტეფანოსის ტიტული-სა გაკიმი (მთავარი).

ფულის მეორე გვერდზე მეოთხი ნიშნნი არიან არაბულნი ციფირნი, მანქენებულნი რიცხვისა 17. მასხადაძე ეს ციფირნი გვიჩვენებენ არა მარტო მას, თუ როდის, ან რომელი მეფის, განა მთავრის დროს მოიჭრა ფული, არამედ თვის არსებობით ქართულს ფულზედ არღვევენ მეტნიერთა იმ აზრსაც, რომ ეგრედ წოდებულნი არაბულნი ციფირნი ცნობილნი შეიქმნენ მხოლოდ მე-XII—XIII საუკუნეებში. სტეფანოსის ფულზედ მეოთხი არაბულნი ციფირნი გვიმტვიცებენ, რომ ეს ციფირნი საქართველოში უფრო ადრე შემოვიდნენ ხმარებაში, მინამ არაბთაგან არაბეთში. გავრცელებული აზრი იყო, რომ პირველი არაბული ციფირების წარწყრა მოიპოვებოდა ყარახანის ფულზედ (556—562 გიჟრისა, 1161—1166 ქრისტესით), მაგრამ სტეფანოსის ფულის წარწყრამ ეს აზრი დაარღვია. ქეთაისის ბაგრატ III ბებულის დიდებულის ტაძრის წარწყრაზე არაბულნი ციფირებით აღმოკითხულმა წარწყრამ კი სრულად უარ-ჭყო აქამდე მიღებული აზრი არაბულნი ციფირების გავრცელების დროის შესახებ. როდესაც ეს წარწყ-

რს განიხილეს აზარციას აზიის საზოგადოებაში, მასში საზოგადოების ერთმა წევრმა (ბიურნუფი მამა) სთქვა, რომ ხსენებული ტაძრის ციფირნი თვისის შესხედულობით და განვითარებით უფრო მიემსგავსებიან იმ დროინდელ ინდოეთის ციფირებსა, ვინემ არაბულსა. მასმასადაჲ მინამ ინდუსტრიადამ არაბეთში შემოვიდა და გაკრცელდა არაბული ციფირი, საქართველში შირდაპირ ინდოეთადამ დიდი ხნის წინად უკვე შემოსულიყო და ქართველნი მას ფულის ქრონიკის დასანიშნავდაც სმარობდენ და ტაძრებზედაც აწერდენ.

ამ ნაიხად სტეფანოსის ფულებმა მეცნიერებასაც დიდი სამსახური გაუწიეს და საქართველოს ისტორიასაც უფრო მეტი ნდობა მეცნიერების აღმოუჩინეს. მრავალთ ამ დრომდის ეგონათ, რომ საქართველოს ნამდვილი სამეფო დაარსდა გიორგი I-ის დროს (1015 წლიადამ) და აქედან იწყობა ჭეშმარიტი ისტორია ამ ქვეყნისა, ხოლო წინა დრონი კი ანუ ისტორიულნი მოთხრობანი უფრო მიემსგავსებიან არაბსა, ზღაპრსა, მიოსა, მინამ-ისტორიასაო. შემადგენელი ენციკლოპედიურის ლექსიკონისა, მე-XV ტომის დამატებაში (420 გვ.) ქართველებზე მოგვითხრობს: აუნდა ვიფიქროთ, რომ რამდენადმე საწმუნო ისტორია გიორგიანთა ანუ იურიკვთა(?) იწყობა გიორგი I-დამ; ყველა სხვა მოთხრობანი კი ამის წინა ხნის მეფეებზე და მეფობაზე, ალექსანდრე მაკედონელადმდის და თვით ნოემდისაც, შეგვიძლიან ვიგუფისხმოთ ზღაპრად, რომელზედაც კრიტიკას არა ეთქმის-რს იმ დრომდის, მინამ სინილისიერი, ბეჭითი და გულ-მოღვინე გამომიქვანი ამ ზღაპრებში არ აღმოჩენენ რასმე ნამდვილის მზგავსსა, ანუ ისტორიულის. ჭეშმარიტებისასა.»

აი მსჯელობანი საქართველოს ისტორიის უწინარეს დრო-

შედ! სტეფანოსის, ჯოვანშერის და სხ. ფულებმა იგინო მტკრად აქციეს. შემორჩე ხსენებულის ავტორის და მის მოაზრეთა ზღაპრების(?) გმირნი: სტეფანოსი, ჯოვანშერი, ვახტანგ გორგასლანი იქცნენ ნამდვილ ისტორიულ პირებად. ახალის ცნობებით, მათ აქვთ თვისი ზარათხანა, უსწავლიათ ფულის ქრის ხელოვნება, იციან ფასი და გასაკვლი ფულისა, იციან წერის ხელოვნება, მაშინ, როდესაც ჯერ არაბული ო ციფრის ხსენებაც არსად არის (გარდა ინდოეთისა), მათ შემოუღიათ იგი სმარებაში და სჭრიან ფულს ვაჭრობისათვის, ადგილობრივისათვის და სხვ..

მოსე ჯანაშვილი.

თეატრის მნიშვნელობა.

თეატრი ძველად და ახლა. — საზოგადო მნიშვნელობა თეატრისა. — სათეატრო თხზულებანი, მათი წარმოდგენა და მოქმედება კაცის გონებაზე. — თეატრი სამსჯავროა, მასწავლებელი და აღმზრდელი. — ისტორია ქართულის თეატრისა. — რამდენიმე სიტყვა სცენიკურს ხელოვნებაზედ.

ჩვენს ახლანდელს მწერლობაში, ყუენალ-გაზეთებში მრავალჯერ თქმულა ბევრი რამ, კარგიცა და ავიც, ქართულს თეატრზედ; მაგრამ — მტკიცედ და სათუქვლიანად აჩაყვის არა გამოთქვამს-რა.

ბევრჯელ ბასიცი გამართულა ზოგიერთს წარმოდგენის წარმოებაზედ, მოთამაშეთაგან როლების აღსრულებასზედ, კომედიების და დრამების ხეირობაზედ და უხეირობაზედაც; — მაგრამ არა თქმულა-რა იმაზედ თუ თეატრი, საზოგადოებისათვის რასშია გამოსადგვი? თუ რასში მდგომარეობს თეატრის მნიშვნელობა? და რა საარგებლობის მოტანა შეუძლიან თეატრსა?

ამით მინდა ახლა მივიმართო პატივ-ცემულ მკითხველს ჩემი საუბარით ქართულს თეატრზედ და აღვწერო, რამდენადც შეკიდებ: «რასში მდგომარეობს საზოგადოდ თეატრის მნიშვნელობა.»

უწინდელ დროს, რამდენიმე საუკუნეს წინ, ყველა ის ხალხი, რომელსაც ქქონდა თავისი მცირედი რამ სწავლა-განათლება და თუ ესმოდა თავისი სხვა და სხვა საზოგადო მოთხოვნილება, მრავალს თავის დაწესებულებათა შორის, ჰმარტავდა ხოლმე საკუთარს თეატრსაც. ეტყობა, რომ თეატრი, არამც თუ ახლანდელს ჩვენი დროსათვის, მაშინაც კი საჭირო ყოფილა ხალხისათვის; საკვირველიც არ არის, რომ უწინაც კი, თეატრი საზოგადო კუთვნილებას შეადგენდა ყოველ განათლების მოსურნე ხალხისათვის; ჰმარტავდნენ ხოლმე თავ-თავისს თეატრებს, როგორც უმთავრესს საშუალებას ხალხში სწავლისა და განათლების გავრცელებისათვის.

ვინ არ იცის ახლა, რომ თეატრი ხალხის სხვა და სხვა თვისების და ხასიათების განვითარებისა და გაზატიოსებისათვის არის; — ხალხის აღზრდისათვის, იმის კეთილ-ზნობის აღდგინებისათვის და განათლებისათვის; — პირველი და უმთავრესი საუკეთესო სკოლა და სასწავლებელი ხალხისათვის არის — თეატრი!

ბევლს საბერძნეთში დამკვიდრებული იყო ეს აზრი და ამიტომაც თეატრს იქ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; ისინი თეატრს მნიშვნელობას აძლევდნენ მხოლოდ, როგორც ერთს რასმე შესაქცევ და გასართობელ საქმეს.

ამ გვარი აზრისა იყვნენ უწინდელი საბერძნეთის გამოჩენილნი პირონი და ბრძენნი, როგორც მაგალითად: «აიკურგი», «სოლონი», «არისტოდი», «თემისტოკლე» და «პერიკლი.» ეს პირონი ბევრსა სცდილობდნენ თეატრის გამართვას, მაგრამ მხოლოდ «პერიკლს» აღიარს მტკიცედ დაარსება თეატრისა და თეატრში წარმოდგენებისა. საბერძნეთის ამ ბრძენმა — მმარტველმა, პერიკლმა, დააწესა ცალკე ჩვეულება, კანონის მსგავ-

სად, რომ ხალხი იუღით უფილიყო უოკულთვის დაჯილ-
დოკებუღი თუატრში წასასუღელად, წარმოდგენების საუღრბ-
ღად. რასაკერეღია, რომ ამისთანა დაწესებუღებით, ბერძნებ-
მა სშირი სიარღული დაწყეს თუატრში და ამით აუკავდა იმითი
ჭყეუნა, განათღება შემოუღიდათ და სსკა მრავალს კუთილ-დღე-
ღებს ეწია ხალხი.

პერიღლის დროს, უოკული წარმოდგენა თუატრში იყო-
ღებოდა ოთხ ნაწილად, ოთხ ცალკე-ცალკე პიესად, რომღის
შინაარსიღ, მინიღ და მინიღ ერთმანეთსუღ იყო გადაბმული;—
სწორედ ისე, როგორღ ახლანდელ დროში, ჩვენ ტაკყოღით
ხოღმე რომელსამე წარმოსადგენ თხზუღებს მოჭმეღებად.
პერიღლის დროს პირკული სამი მოჭმეღება იყო უოკულთვის—
ღრამა და ემანდენ: «თრიღოღია»; მეოთხე მოჭმეღება კი იყო
გასართობული და გასატინარი პიესა; ამ მეოთხე პიესას უნდა
კაემსიარუღებისა მუღრბული, პირკული სამი პიესით დაღრნ-
ბული, დამიღებუღი და შეწუხებუღი. დრამატიულ წარმოდგე-
ნას უწოდებდენ: «თუატროღოღია»-ს.—

არა თუ მარტო ქალაქ ადგიღებში, სოფღებშიაღ კი
ჭჭონდათ ბერძნებს გამართული თუატრები. მამინ თუატრი ისე
ცსადი და მტკიღე საჭირღება იყო ხალხისათვის, როგორღ
ცინე-სამიარკეები; ქალაქი არა ჭჭონდათ ისეთი, რომ შიღ ცინე
და თუატრი არა ჭჭონდათ ბერძნებს. პერიღლი იმ აზრისა
იყო, რომ თუატრი სამშობლოს სიყვარულს განაღრცღებს
ხალხშიო.

მკღლ საბერძნეთს გარდა, იმ დროს—რომის იმპერიამაღ
თუატრს დიდს მნიშუნეღობას აღკუღდა ხალხი; რომღს იმპე-
რიას გარდა, საფრანღეთში, იტალიაში, ინღლისში, გერმა-

ნაშე — დიდს პატივში იყო თეატრი და ხალხს ხომ, რაღა თქმა უნდა, რომ თეატრს — ტაძრის ბაღლათა ჭსასკენ. იტალიელებს ხომ თეატრი ასე სჭირდებოდათ ხალხი, როგორც ლუკმა-პური.

ბერძნებს თეატრი ასეთ რაღმე მიაჩნდათ, რომ თეატრში წარმოდგენ თხზულებების დამწერთ დიდს სიყვარულს და პატივის-ცემას უცხადებდნენ; პიესების მთხზველნი ხალხს თავის მეგობრებად მიაჩნდა. — თუ რომელსამე მდიდაჩს და რითიმე გამოჩენილს მოქალაქეს ჭსურდა ხალხის პატივის-ცემა და სიყვარულის მოპოვება, უთუოდ სცდილობდა ემსახურნა თეატრისათვის. ამ რიგად, ბერძნებისათვის დადაღ საუკრელი და ძვირფასი იყო თეატრი, თეატრის წარმომადგენელები, მთხზველნი, მოთამაშე მიმომსნი, ანტისტებიც.

სხვა და სხვა ხალხების თავ-თავის თეატრების სიყვარულმა დაჭბადა იმათ შორის გამოჩენილნი მწერალნი — მთხზველნი სათეატრო პიესებისა, როგორნიც არიან მაგალითად: შექსპირი, შილერი, გოტე, გოლდონი, მოლიერი, ლესსინგი, ბალზაკი, ვიქტორ ჰიუგო და სხვანი მრავალნი.

ხალხისა და სხვა საზოგადოების ცხოვრებისა თუ ჩვეულების აღსაწერად, კარგისა და ავის თვისების საჩვენებლად ჩვენს გვაქვს მხოლოდ რიი ღონისძიება, თუ საშუალება. ერთი ღონის-ძიება იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენ ამ ცხოვრების და ჩვეულების აღსაწერად გვაქვს მრავალი თხზულებები: მოთხრობები, რომანები, ამბები ზღაპრები, ანაკები, ანდაზები, სიმღერები, ლექსები და სხვა; — მეორე ღონის-ძიება მდგომარეობს — სათეატრო თხზულებებში, რომელნიც არიან: ტრეგედია, დრამა, კომედია, ვოდვილი, სცენები და სხვა, რა თხზულებაც თეატრში წარმომადგინებო ხალხი მიმომსნებისაგან,

არტისტებისაგან. ხალხის ლიტერატურაში, ესე იგი მწერლობაში, თეატრალურს თხზულებას უფრო ძლიერი და ვრცელი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე მოთხრობებს, რომანებს და სხვა ამისთანა თხზულებას, ესე იგი, ვიდრე ამ თხზულებას, რომელიც მხოლოდ წაიკითხვის და კი ვერ წარმოადგინებს თეატრის სცენაზედ.

როცა ჩვენ დაწერილს ან, დაბეჭდილს თხზულებას ვკითხულობთ, შინაარსი ამ თხზულების ჩვენს გონებაზედ იქონიებს გავლენას მხოლოდ მოსაზრებით, დაფიქრებით, გულის თქმით; ერთის სიტყვით, ჩვენ მაშინ ვხედავთ თეთრს ქაღალდსა, რომელზედაც სხვა და სხვა ასოებით არის შედგენილი სიტყვები, ამ სიტყვებს ამოვიკითხავთ ხელმე მხოლოდ და უერთი კი ვერ გავიგონებთ და თვალითაც ვერ ვხედავთ ცხადად იმ ამბავს, რასაც ვკითხულობთ და ვერც თვალთა ვხედავთ, ვერც უერთი ვისმენთ. ამ შემთხვევაში, ჩვენმა გონებამ უნდა მოსაზრებით გამოიხატოს სურათი დაწერილი ამბისა, იმ ამბის სხვა და სხვა წვრილმანი შემთხვევა, მოქმედება, წარმოება. ადამიანის გონებას აქ ძალა მოსდის, ბევრჯერ ზოგი ვერც კი უძლებს, რომ უერთადღება გაყოლოს საკითხავ საგანს. განათლებული და მცოდნე ვინმე დაიდაც, რომ წაკითხვით უკუღაფერს გამოიხატავს თავის გონებაში, მაგრამ მცირე განათლების პატრონი ადამიანს ბევრჯერ გაუჭირდება ხელმე რისამე გამოხატვა გონებით. ეს არის, მაგალითით ადვილად დამტკიცება; ათს ვაცს ერთ ოთახში რომ მოუყაროთ თავი, ათს — სულ სხვა და სხვა სწავლის პატრონს, სულ სხვა და სხვა ცოდნის პირთა, სულ სხვა და სხვა შესუბუღობისა, სხვა და სხვა განათლების პირთა, ზოგს სრულიად უსწავლელს პირთაც და ერთ-ერთმა წუგითხელს სმა-მაღლა რამე დრამატული თხზუ-

ჯებს, თავიდან ბოლომდე, ნახევარიც ვერ გაიგებს ისე, როგორც გაიგებდა თეატრის სტენაზედ რომ ყოფილიყო წარმოდგენილი; ნახევარი ვერც კი მიხვდება, რა ამბავს უგდება ყურსა, და კარგად მიხვდება და კარგადაც შეითვისებს, კარგადაც დაინსომებს, როცა სტენაზედ ნახავს იმავე ამბავს. დაწერილს ძველ თვისებას და ადამიანის ხასიათს, ისე ვერ გაიგებს ვატი, როგორც ქალაქზედ დახატულს, ესე იგი სურათზედ. და დახატულს ისე ვერ გაიგებს, როგორც თეატრში წარმოდგენილს. სიტყვით, ყოველი დაწერილი და დახატული ისე ადვილი გასაგები და მისახვედრი არ არის, როგორც სტენაზედ წარმოდგენილი. ადამიანისათვის, უფრო ადვილი მისახვედრი, გასაგები და სავსებრი არის, რასაც ის საკუთარნი თვალთ დაინახავს და საკუთარნი ყურით მოისმენს ცხოვრებად, სურათის შემწეობით. როდესაც ადამიანი თავისი თვალთ ნახავს რაიმე ამბავს; როდესაც ადამიანი იმ ამბავში რვიტონ გარეულს, ყოველთვის ცოცხლად შთაბეჭდება გონებაში; მაშინ ადამიანი, გონებით გატაცებული იმ ამბავთ, იმ შემთხვევით, აღძრულია მრავალი ფიქრებით და აზრებით; იწყობს სჯას, ფიქრობს, ლაპარაკობს და ამით იმისი ჭკუა და გონება მუშაობს. როცა ამისთანა ამბავს ადამიანი სხვის ნაღაპარაკებით შეიტყობს, ან წაივითხავს და ან სურათზედ ნახავს; ისეთს შთაბეჭდილებას ვერასოდეს ვერ მიიღებს, როგორც მაშინ, როცა თვითონ თავისის თვალთ ნახავს; სულ სხვანა, როცა ამბავს ადამიანი ჰხედავს თვით ცხოვრებაში, ანუ თეატრის სტენაზედ; თითქოს მყოფებული თვითონ შიგა რეულობა, ისე ჰგონია. ამ შემთხვევაში თეატრი არის ცხოვრების ასპარეზი, რომელზედაც თვით ცხოვრება შენ თვალწინ სწავლობს, ცხადად და აშკარად დაინახება. თეატრში წარმოდგენილი რამ ამბავი — თვალთ დასანახია და ყურით სასმენელი.

გვრძნობიერი; ამიტომაც არის თეატრი საუკეთესო სკოლა, სასწავლებელი ხალხისათვის. აი ეს მნიშვნელობა აქვს თეატრს ხალხთა ცხოვრებისათვის.

თეატრი ჩვენ გვიჩვენებს ჩვენი ცხოვრების ვარჯისა და ავს თვისებას, ღირსებას, ნაკლულევენებას, მავნებელს და სასარგებლო ხასიათებს, ისე ცხადად და ისე ძლიერად, როგორც თვით ჩვენი ცხოვრებაა. თეატრი არის სწავლა-განათლების ტაძარი; ჩვენი საზოგადოების საჩუქი, რომელშიაც ჩვენ, თვითუფლად თავთავისს სახესა, თავთავისს თვისებას, ხასიათსა — ცხადათა, ნათლათა, აშკარათა ვხედავთ; თეატრი — ჩვენი ოსტატიც არის, მასწავლებელიც, შემაქცევარიცა და დამამშვიდებელიცა.

ადამიანის ბუნება ისეთია, რომ არ შეუძლიან დიდ ხანს იყოს ან მარტო პირუტყულ მოქმედებაში და ან მუდამ გონების მუშაობაში. ეს რა თვისება ადამიანის ბუნებისა რომ ერთად მოთავსებულყოფს, ერთად შეკავშირებულყოფს, ადამიანს უნდა ჰქონდეს ისეთი რამ საშუალება, რომლის დახმარებით, ერთ მდგომარეობიდან მეორე მდგომარეობაში ადვილად შეიძლება გადასვლა. ეს საშუალება არის — ესტეტიური გრძნობა ადამიანისა; ესე იგი: მოსაწონის, ღამაზის, მოხდენილის, სიმშვენიერის, სიტუარტის გრძნობა არის ის გრძნობა, რა გრძნობითაც ბუნებით აღსავსეა ადამიანი. ესტეტიურ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად ყოველ ხალხს, ძველსა და სხვა და სხვა ხალხებსაც და მეტადრე ახლანდელებსაც — ჰქონდათ და აქვსთ სხვა და სხვა სიმღერები, საგრაგები, დასიძულა იარაღები, სათამაშოები, დრამს-გატარება, სიმსიარულე და მრავალი ამისთანა შემაქცევარი ღონისძიება. ყველაზედ საუკეთესო ესტეტიური საშუალება ხალხისათვის არის თეატრი.

ერთხელ ვსთქვით და ვიდგე ვიტყვით, რომ თეატრი აჩრის ხალხის სხსწავლებელი, უმაღლესი სკოლა, რომელიც ცხოველის სურათებით ელახარაკება ადამიანის სულისა და გულისა. თეატრი, ამისთანა თვისებით, ადამიანის გუნებაზედ უფრო ძლიერად ჰმოქმედობს, ვიდრე სხვა რამე საშუალება, ადამიანის ჭკუით გამოგონილი. უკეთესი შემაქცევარი, უკეთესი დროს გასართობელი, სულისა და გულის ამამალებელი, უკეთესი მსაჯული ადამიანის ნაკლულებებისა, უკეთესი გამამხნეებელი ჩვენს ცხოვრებაში, სხვა ისეთი არა არის-რა—თეატრის მეტი!

ისეთი რამ აზრი არა ითქმის-რა, ჩვენ ცხოვრებაში, სადაც უნდა იყოს და რადესაც უნდა იყოს, რომ თეატრის წარმოდგენაში არ განიხილებოდეს; ამითა — თეატრი ჩვენს ნამდვილს ცხოვრებას ედარება და ამითავე ითვისებს თეატრი საზოგადო სასიათსა.

ამისთანა მნიშვნელობა თუ ჰქონია თეატრს ხალხთა ცხოვრებაში, რაღა თქმა უნდა, რომ რა ხალხიც მოწადინებულა გონებრივ დაწინაურებისა, წარმატებისა, სწავლავანათლების მიღებისა უთუოდ თავისი საკუთარი თეატრიც უნდა იქონიოს. ამისთანა საფუძვლიანი მიზეზებით, ევროპის სხვა და სხვა ხალხებში და რუსეთშიაც გამიართა თეატრები ათასობით და ამ ყამადაც ვრცელდება თეატრის მოყვარულობა და მრავალს ალავას შენდება ახალ-ახალი თეატრები, სხვა და სხვა ხასიათებისა და მრავალ სხვა და სხვა სათეატრო თხზულებების წარმოსადგენად. ერთი სიტყვით, თუ ძველს საბერძნეთში შენდებოდა სადმე ცისე-სიმაგრე, იქვე შენდებოდა თეატრიც; ახლა კი,

ჩვენს დროს, ციხეებს იშვიათად აშენებენ და თეატრს კი მრავლად და ძალიან მრავლად.

თეატრი არის—საერო სამსჯავრო. თეატრის სჯა იწყო ბა იქა, სადაც თავდება ძალა საერო კანონებისა. საერო სამსჯავროს სჯა თუ ოქროთი შეისუიდება და ჩამალული არის ბიწიერებაში; თუ მძლავრის გადნიერება და შეუპოვრობა დასცივნის სხვის უძლურებას და შიშისაგან სხვას გულ-სელს დააკრეფინებს, ჩაჩუმებს სხვას—მაშინ თეატრი იღებს თავის მასვილს და სასწორსა და თავის საზარო სამსჯავროს. წინაშე—ამარცხებს უოკელივს.

საგანი, რომელსაც თეატრი შეეხება ვრცელია და ფართო. წარსული, აწმყო და მომავალი ემორჩილება თეატრის წამისუოფას. ბოროტების გამბედავი შემამთხვეველი, ავაზაკი, ძვირის მომჭმედი, რომელიც დიდი ხანია რაც საფლავში გახრწნილია—პოეზიის ძლიერის უსაილით კვლავ სდგება მკვდრეთით და შთამამავლობას უძიერებს თავის შემუსვილს ცხოვრებას. ჩვენ, უძლურნი, რომორც სარკეში, ისე ვხედავთ ანაზღეულს საფრცხვას წარსულ საუგუნოებისას და სასიამოვნო თრთოლვით ჭაწვევლით იმათ მოჭმელებას.

თეატრი მარტო საერო კანონების ძალას არ ესმარება; თეატრისათვის გასწილია ვიდევ სხვა უფრო ვრცელი და ფართო ასპარეზი. ათას ბიწიერებას, რომელსაც საერო კანონი არა სჯის—თეატრი სჯის. ათასი ქველ-მოჭმელება, რომელზედაც საერო კანონი ჩუმიდ არის—თეატრში ამალდება ხოლმე—ამ შემთხვევაში, თეატრი ხელში იღებს სახელმძღვანელოდ—საბრძნეს და საწმინოებას. ამ წმიდან გრძნობიდან გამოჭეავს თეატრს თავისი გაკვეთილები და გაპიროვნებული სურათები, რა ამალღებული გრძნობებით, რა ძლიერის და კეთილის სურფ

ვიღებთ აღიკებს ხალხე ჩვენი სუფი და გუფი თეატრში!?

რა წარჩინებულ იდეალებს გვიჩვენებს ჩვენ თეატრი.

აი, მაგალითად, როდესაც «სვიმონ ლიონიძე»¹⁾, ეს წარჩინებული და უოკლად კეთილი კაცი, სამშობლოსათვის თავ-დადებული, სდგას ლევან სიმშიაშვილის წინ, თავის ცოლის შემაცდენელ საყვარელთან და ეს ლევანი ყოველს წამს მოკლას სვიმონის სულადმი სიკვდილს და სთხოვს კიდევ სიკვდილსა და შემდეგ სვიმონი ეუბნება: «რა უფლებს მაქვს, რომ ჩემის გულისათვის სამშობლოს ვიჩუქო მეომარი და წინამძღოლი ვაჭრთვას?... აილე მუთქი ეგ სმალი და წადი სარმრად, წადი სადაც შენი მოკალეობა მიგვიწვევს და ჩემი გამოცდილება გგზავნის... მოკვდი, როგორც მეომარი სამშობლოსათვის, როგორც მისთვის წამებული... მაგითი მანც მოინახე შენცოდ ვა!» — მითხარი ერთი, მკითხველ, თეატრში მეოფი მსუფრე ბელი ვან არ წამოხტება ამ დროს სკამიდან? — ანუ, როცა ჭხუდავ, რომ მოხუცებული ბოსნელი «ნოკუა»²⁾ შედის საპატომროში, თავის შვილის ყვიანის დასაწუეკლად; სწუეკლის და იმის შვილობაზედ უაჩს აცხადებს და შემდეგ ჭხუდავს, რომ იმისი შვილი ყოვლად მარათლია და დანაშაულობა არა ზქვს-რა; მერე გადახსევა შვილს, ჭლოცავს და ტირილს სმით აძლეკს სიტყვას: «გაგანთავისუფლებო». — რა, რა დიდ გმირად მჩვენე-

2) «სამშობლო» 5 მოქმ. დრამა თ. დ. გ. ერისთავისა. იხილე «ივერია» 1881 წ., აკტომბრის წიგნი. ეს დრამა რამდენჯერმე იყო წარმოდგენილი თბილისში.

ბა მასშინ მე კაცი და რა რიგად შემცირებულია ჩემს თვალში
ბედი და რა შესაზიზღარია უბედობა ადამიანისა.

თუკრში, ადამიანის მარტო ქველ-მოქმედება კი არ გა-
მოიხსატება ხოლმე; ხანდახან ბიწიერებასაც ვხედავთ ცხადად,
მრთელს თავისს სიძლიერითა. როდესაც შესაბრალოდ, მოხუ-
ცებული თავადი ელიზბარ ერისთავი, ³⁾ საქართველოს მეფის
ლავა გიორგის ბრძანებით ოცი წელიწადი ბნელს საპურობილე-
ში დაიწყედული არის და იტანჯება თავის ერთად-ერთი შვი-
ლის სიყვარულით და ეკედრება მეფეს: ამითხარი, თუ გინდა,
მომატყუილე, რა უყავთ ჩემ შვილს, ცოცხალია თუ არა? ვინ
გამოსტრა უმანკო კრავს ყელი? ვისმა სისხლიანმა ხელმა ამო-
უთხარა იმას საფლავი? ოჰ, უბედურო მამა და უბედურ კარს-
კვლავზედ დაბადებულო შვილო! ნუ თუ შენს უხილავად, შენს
მოუხიკენელად უნდა მოგტკედე, ჩემო პატარა შალვა! — ოჰ,
რა ცხადად ვხედავთ აქ ადამიანის უმადურებას! ნუ თუ მყუ-
რებულნი, სკამზედ მჯდომნი შერყეულ არ იქნებიან და არ მო-
იწმენდნენ უნებლიედ გადმოდენილს ცრემლს და თავის გულის
სიღრმეში არ იგრძნობენ თრთოლვით მშობლიურს გრძნობას?
და რა რიგ წმიდა გრძნობით აღივსება ხოლმე მასშინ ჩვენ
გულში შვილების სიყვარული და პატავის-ცემის!

თუკრის მნიშვნელობა ამითი ჯერ არა თავდება. სადაც

³⁾ «თამარ-ბატონიშვილი», რომანი გ. რჩეულოვისა, 5 მოქმედ-
ბიან დრამათ გადმოკეთებული ე. მესხისავან. ეს დრამა ბევრჯელ იუ-
წარმოდგენილი. ქართულს თუკრში.

კანონი, ვითარც, თავილობს ადამიანის ზოგიერთს თვისებათა განხილვას, — თეატრი ჩვენს განათლებასა ზრუნავს. საზოგადოების ბედნიერება შეშფოთდება უგუნურობითაც სწორედ ისე, როგორცაღ შეცოდებით ანუ დანაშაულობით და ბიწიერებით. კაცთა რომ არ წახდეს ხასიათით, იმისი გული უნდა იყოს დატყუდი სხვა და სხვა სისუსტისაგან. ამისაგ გვეხმარება თეატრი. იგი არის საჩვე ყოველის ადამიანის სისუსტისა და რამდენადაც შესაძლოა, არცხვენს ყოველს ბიწიერს კაცთაგანს. ჩასაც თეატრი ერთს შემთხვევაში აკეთებდა ღმობიერებით და შიშით, ამ შემთხვევაში აკეთებს დაცინვით და სატირით უფრო ძალე და უფრო მეტის შთაბეჭდილებით. დაცინვა და შეურაცხება უფრო აგრძნობინებს ადამიანს ამაყობას და შეაწუხებს იმისს სვინდისს. ჩვენი სულ-მოკლეობა უფრო საშიშარს გრძნობას ემალება; და ისივე სულ-მოკლეობა ჩვენ დაცინვას გვაძიულებს. კანონი და სვინდისი გეფარავს ჩვენ შეცოდებისაგან, დანაშაულობისაგან და ბიწიერებისაგან; ყოველს სასაცილო გრძნობას ისე ვერსად ვერ იტებს ჩვენი ბუნება, როგორც თეატრში. ჩვენ თვითონ, ჩვენ თავათ დავსცინით ხოლმე ჩვენისავე საკუთარის სულისა და გულის მოქმედებას და სხვას ვი, ამ გვარს დაცინვას არ ვუთმობთ. ჩვენი მოქმედება აიტანს ხოლმე სხვის მსჯელობას და სხვის ზედამხედველობას; მაგრამ ჩვენი სასულელე ვი, ჩვენი უგუნურობა ვი, მოწამეს ვერ იტანს. მხოლოდ თეატრს აქვს უფლება დაცინოს ჩვენს ჩაგულუგანებას, იმიტომ რომ იმავე დროს თეატრი ჩვენს თავ-მოყვარეობას იცავს და თვით დამცინველს თითის მითითებით არას დროს არ გვიჩვენებს. ჩვენ არა ვსწითლდებით, როცა ვხედავთ რომ, თეატრში ჩვენს პირისასხეს ჩვენი ცბიუ-

რობა ახდენი აქვს იმისს საჩვეში და თვითონ ჩვენვე მალე-
ლად ვართ მასშინ მადლიერი ამ მოძღვრებისათვის.

თეატრის განიერი და ფართო ასპარეზი ამითი ჯერ არა
თავდება. სსვა და სსვა დაწესებულებათა შორის, თეატრი არის
პირველი იმისთანა რამ დაწესებულება, რომელიც საქმით გვა-
სწავლის ჩვენის გულის საიდუმლოებას. თავის-მოყვარულობა
და შეუპოვრობა კანცისა, უგარგავს თეატრს იმისს უკეთესს ძა-
ლას, მასშინ როდესაც ათასი სსვა და სსვა ნაირი სიბილწე
ადამიანისა, მალა თავ-აწეული, მოჩანს თეატრის საჩვეში და
ათასი სსვა და სსვა ჩინებული და პატროსანი თვისება ჩვენ
ბუნებისა უნაყოფოდ ბუუტავს ჩვენ სულში და გულში, თეა-
ტრის საჩვეში მცქეკალი. რასაკვირველია, შესაძლებელი არის,
რომ მოლიერის «ჭანჭანს»⁴⁾ არც ერთი ავი და კრიყანგი
კანცის სასიათი არ გაუსწორობია და არ გაუუმჯობესებია; შესა-
ძლებელია რომ, «კარნემა და უკმა»⁵⁾ არც ერთს უომარბაზს
არ დაანებებინეს თავი გარყვნილი ცხოვრებისა და უომარბაზო-
ბისათვის; შესაძლებელია, რომ «კარლ მოლარს»⁶⁾ შარა-გზები
არ დაუმშვიდებია ავაზაკებისაგან! ამითი თუ გავაუქმებთ ჩვენ თეა-
ტრის გავლენას ადამიანსედ და თუ სრულადაც არც კი მივა-
წერთ თეატრს ამ გვარს გავლენის ძალას, მაინცა და მაინც

4) «კრიყანგი», ნ. მოქმ. კომედია «მოლიერისა. თარგმანი პე-
ტერბურკელის სტუდენტებისა 1880 წ. ერთხელ იყო წარმოდგენილი
ეს კომედია ქართულს თეატრში, «ივერია» 1884 წ. № № 11 და 12.

5) «უომარბაზის ცხოვრება», დრამა ნ. მოქმ. თარგმანი ი. ი.
კერესელიძისა. ერთხელ იყო ეს დრამა წარმოდგენილი ქართულს
თეატრში.

6) «ავაზაკები», შილოერის დრამა, თარგმანი ნ. ავალიშვი-
ლისა. დაბეჭდილი იყო უურნალ «მნათობში».

თეატრს გუდეკ ბეკრი და კიდეკ მრავალ-ნაირი გაკლენა რჩება ჩვენსება. თეატრს თუ არ მოუსპია სიმრავლე ადამიანის ბიწიერებისა, იქნება გვაჯრძნობინა მინც ამ ბიწიერების გამორცნობა? თეატრმა პირ-ბადე ჩამოჭსადა მლიქვნელს და ცხადად გვიჩვენა ის ბადე, რომელშიაც ვიყავით გაბმული; თეატრმა აჭსადა ფარდა ადამიანის კერაგობას და მზაკერობას. თეატრმა — ადამიანის მაცთურობა, ტყუილი და სიცრუეუე გამოააშკარავა, პირის-პირ და ცხადად დაგვანასა.

თეატრი გვასწავლის მოპერობას ადამიანთან და იმის ხასიათებთან; თეატრი გვაფრთხილებს ჩვენ თვით განგებულებასთან და გვასწავლის კიდეც, როგორც უნდა ვემორჩილებოდეთ ბედის-წერას. ჩვენი სიცოცხლის მიმდინარეობაში ანგაჩიშსა და შემთხვევას დიდა მნიშვნელობა აქვს; პირველით თვითონ ჩვენვე ვფლობთ და მეორეს კი ჩვენ თვითონ უნდა ვმორჩილებდეთ. ისიც ვარგია ჩვენთვის, თუ რომ აუცილებელი უბედურება გვეწვევა და ჩვენ გააქვს ღონისძიება რომ სიმაგრით დაგუსვდეთ; ჩვენა მამაცობა, ვაჟ-ვაცობა და გაბედულება, ჩვენი კეთილ გონიერება — ვნასეთ კიდეც თეატრის სცენაზე და ამითი ვისწავლოთ, როგორცადაც უნდა ატანა ანუ თავიდან აცილება ამ გვარის მოულოდნელის შემთხვევისა. თეატრი არის ჩვენთვის სხვა და სხვა ნაირის ჩვენის სურვილის, გულის-თქმის, გულის ნდომის, ჩვენთა სუფთა-ვნების განსხვავებულების — დიდი სურათი. თეატრს შევჭუკვართ უნებ-ლიედ სხვის ტანჯვაში და მცირედი ჩვენი შეწუხებისათვის, ტკბილის ცრემლით გვაჯილდოებს და ამასთანავე თეატრი ამირაკლებს ჩვენში მხნობას და გამოცდილებას. თეატრს მივჭუკვართ ჩვენ სიმშლით და ტანჯუელს ხალხთა გუნდში; მივჭუკ-

ვართ საზარო ეპიტოტებზედ და თუტრი ცსადად, თულოთ დაგვანახებს ხოლო სიკვდილის წამებს.

ის არა ემარა ჯერა, რომ თუტრი გვანობებს ჩვენ ადა-
მიანის ბედის-წერას; თუტრი გვანწავლის, როგორც უნდა
მოკვებოთ უბედურს და ბედ-კრულს და არა რიგ მოწყალოებით
და კეთილ-მიდრეკილებით უნდა ვსჯიდეთ ამისთანა ადამიანს.
როცა ავსწონით ბედ-კრულის გულის ტანჯვებს, მხოლოდ
მაშინ შეგვიძლიან განვსაჯოთ ისა; თუტრის საშუალებით ადა-
მიანი ადამიანსა სტნობს. მაღალ საჩისის სალხი უფრო მა-
ღლიერი უნდა იყოს თუტრისა, ვიდრე სხვა საჩისასა. მხო-
ლოდ თუტრში ესმისთ იმით ისა, რასაც სხვაგან ვერ გაავა-
ნებენ და არც გაიგონებენ; ესე იგი — ესმისთ ნამდვილი ჭეშმის.
რიტება.

აი არა უნებობს დამოუძნებელი ძალა აქვს ჩვენზედ თუ-
ტრისა. მხოლოდ აქა, თუტრში, ვსედავთ იმას, რასაც სხვაგან
ვერ ვნახავდით; მხოლოდ აქ გვესმის ისა, რასაც სხვაგან ვერ
გავიგონებდით; მხოლოდ აქა ვსტნობთ იმ სულაერს, რომელ-
საც ვერსად ვერ ვსტნობთ, ესე იგი, ადამიანს. თუტრში მეო-
ფი, ყოველი ვატი, ყოველი ქალი უნებლიდა გრძნობს თავისი
თავის ადამიანობას.

რუსეთში თუტრი შემოღებულ იქმნა იმპერატორისა ეკა-
ტრინე მეორის დროს 1769, 1770 და 1771 წლებში. მა-
შინ რუსეთში თუტრის მოთამაშე მიმომსხნა. საზინადამ ყო-
ფილან ხოლო დაჯალდოკებულნი და მაყურებელი სალხი ვი
თუტრში მუჭთად დადიოდა. ⁸⁾

⁸⁾ „Историческая библиотека,“ журналъ за 1878 г. №5.

საქართველოში, თეატრალური წარმოდგენები გამართა პირველად მეფე ერეკლეს დროს; ამ წარმოდგენებს უწოდებდნენ: ასასის-მეტყველებს. მაშინ იმართებოდა ეს წარმოდგენები ჯერ მესხიანთ სასლებში, მერე ორბელიანთსა და შემდეგ მელქიანთსა; იმავე დროს, თბილისს გარდა, წარმოდგენები იმართებოდა ხოლმე ქალაქს თელავშიაც. ასე და ამ რიგად დაიწყო ჩვენში სათეატრო წარმოდგენები 1790 წლებში.

წარსულ მეთრამეტე საუკუნეში, საქართველო რომ რუსეთს დაუხსლოვდა და დაიწყო რუსებმა და ქართველებმა ერთმანეთში ხშირი მისვლა-მოსვლა, მეფე ერეკლეს დროს საქართველოდამ გაიგზავნა რუსეთს ჩამდენიმე ახალგაზდა ყმაწვილი კაცი სწავლის მისაღებად. იმათ რიცხვში, სხვათა შორის იყვნენ: დავით ბატონი-შვილი, ე. თურქისტანიშვილი, თ. დავით ავალიშვილი, სარდალი იოანე ორბელიანი და კიდევ ბევრი სხვა ქართველი. როგორც ნამდვილი ქართველები, სწავლის დროს სამშობლოს ლიტერატურისათვისაცა ზრუნავდნენ და ქართულად ბეჭდვაცა სწერდნენ. სწავლის მიღების შემდეგ, როდესაც თავის ქვეყანაში გადმოვიდნენ, დაიწყო საქართველოს ხალხისათვის მეცადინეობა; ბევრს ჩანს დაუღალავად შრომობდნენ საქართველოსათვის. წარმოდგენების გამართვა პირველად ამ ყმაწვილ-კაცებმა მოიწადინეს და სხვა და სხვა თეატრში წარმოსადგენ თხზულებების შეთხზვასა და თარგმნას მიჰყუეს ხელი.

1791 წელში, თ. ავალიშვილმა დასწერა დრამა სახელად: ამეფე თეიმურაზი და რუსულიდამ გადმოთარგმნა ა. პ. სუმაროკოვის კომედია «Рогоносеть по воображенію», რომელსაც დაარქვა: არქის მატარებელი; და იმავე 1791 წელსვე სამკურ წარმოსადგინეს ეს კომედია. იმავე წლებში გადასთარ-

გმნეს: «დედა რეიფის ქალისა», 3 მოქმედებიანა კომედია, რომელიც 1792 წელს წარმოადგინეს; «სასხუბარია», 3 მოქმედებიანი კომედია, რომელიც აგრეთვე იმავე წელს წარმოადგინეს. იმავე დროს, ავალიშვილს დაუწერია ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან ორ-მოქმედებიანი კომედია: «ძვირი და უხვია» და კიდევ გადასთარგმნეს ორ-მოქმედებიანივე კომედია, სახელად: «უბნობა მკვდართა.»

იმ დროს ხალხზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია წარმოდგენებს, ასე რომ, ხალხი სთხოვდა წარმოდგენების გამმართებლებს, ერთი კიდევ «ასასის-მეტყუელეთო.» იმ წარმოდგენებში მონაწილეობას იღებდნენ და თავის სათანაშოროლებს ასრულებდნენ: დავით ბატონიშვილი, თურქისტანაშვილი, თამაზ ენდრონიკაშვილი, გიორგი მეფის შვილები, ერეკლე ბატონიშვილის ქალები და ავალიშვილის ქალებიცა.⁹⁾

შემდეგ, თბილისში გაიმართა სათეატრო წარმოდგენები, იმ დროს როდესაც საქართველოში იყო მმართველად—კოვალენსკი.¹⁰⁾ წარმოდგენები იმართებოდა რუსებისათვის. რამდენ ხანს გასტანა იმ დროს რუსულმა თეატრმა თბილისში, მატანიეღვან არა სჩანს. შემდეგ კოვალენსკისა, კერძო თეატრები ბევრი ყოფილა თბილისში; ხან და ხან მთავარ-მმართველის კომოლოვის სასახლეში არდგენდნენ ხოლმე; ბარონ როზენის სასახლეშიაც და თავად რამან ბაკრატიონის სახლში წარმოადგინეს რუსულად გრიბოედოვის კომედია «ჩაი ჭკუისაგან» 1830 თუ 31-ს წელში.

საქართველოს მთავარ-მმართველს თავადს ვორონცოვს

⁹⁾ «დროება», 1879 წ.

¹⁰⁾ „Авты Археогрaфической Коммисии“ т. I и II.

მოსვენდა, რომ გორში მცხოვრებმა თავადმა გიორგი ერის-
თავმა დასწერა ქართულს ენაზედ სსკა და სსკა კომედიები;
და იმისი უკეთესი კომედია არის «გაყრა», რომელშიაც ქარ-
თულად თავადიშვილას სასიათი არის გამაყვანილიო. ვორონ-
ცოვმა იაყრვა რომ, რუსულს ენაზედ გადაეთარგმნა ვისმე
«გაყრა», ამ თხზულების გასაცნობად. მაშინ რუსულს ენაზედ
«გაყრა» გადმოიღო დიმიტრი უიფიანმა და თვითონ მთარ-
გმნელმა წაუკითხა ვორონცოვს; ¹¹⁾ ამ წაკითხვასზედ დაესწრო
ვორონცოვთან დასლავებულნი რამდენიმე პირი; ძალიანაც მო-
სწონებოდათ. გიორგი ერისთავი მიწვეულ იქმნა მთავარ-მმართვე-
ლთან: და რადგან სსკა სამსახური ვერა ემოგნა n-ის იმის-
თვის, დაინიშნა ვორონცოვთან ЧИНОВНИКОМЪ ПО СОБЫТЪ
ПОРУЧЕНИАМЪ. შემდეგ ვორონცოვის სურვილით დაუარსებიათ
თბილისში სამუდამო ქართული დრამატული დასი თავადი
გიორგი ერისთვის სკლამძვანელობით. პირველად ქართული
წარმოდგენა თბილისში გამართულა ასალს ამენებულს თეატრში,
თამამშოკების ქარვასლაში 1851 წ. იანვრის პირველ რიცხვსა.
მაშინდელ დასს ჯილდოთ, ვორონცოვის განკარგულებით,
საზინილამ ეძლეოდა ყოველ წლივ შესაწევნელად (სუბსიდიათ)
ოთხასი თუძინი ფული. სსკა და სსკა მიზეზებისა გამო, ერთი
წლის შემდეგ, თ. გიორგი ერისთავს დრამატული დასისა-
თვის თავი დაუხებებია და ქართული თეატრის სკლამძვანე-
ლობა მიუღია ივანე ი. კერესელიძეს, (შემდეგ «ცისკრის» რე-
დაქტორი), რომელსაც რამი წელიწადი ზედი-ზედ მიჭყავდა
ქართული თეატრის საქმე. ბოლოს რაღაცა მიზეზებით მოუს-
პიათ ეს საქმე და გაუუქმებიათ ქართული თეატრი სრულებით.

11) ეს ამბავი მაცნობა მე მამა ჩემმა, დიმიტრი ივანეს ძე უი-
ფიანმა.

კავკასიის ნამესტნიკის, თ. კორნტოვის დროდამ მო-
უღლებული 1854 წლიდამ, კიდრე 1879 წლამდისინ, კავკას-
სიის ნამესტნიკი დიდი მთავარის მისეილ ნიკოლოზის ძის
დრომდისინ, ქართული დრამატიული დასი აღარკვის აღარ
შეუდგენას; ისე რომ 25 წელიწადმა გაიზინას, რომ თეატრში
არკვის არ მოსვლია თეატრის გამართვას; მსოლოდ თითო-
ლოლოა წარმოდგენა უმართავთ სოლოდ სხვა და სხვა თეატრის
მოყვარულებსა, საქველ-მოქმედო განზრახვით.

ამ 25-მა წელიწადმა დაჭბადა საქართველოში ის რამდე-
ნიმე პირნი, რომელნიც თითქმის დღევანდლამდის მოღვაწეო-
ბენ ქართულის თეატრისათვის. უფრო სშირად იმართებოდა
სოლოდ ქართული წარმოდგენები თბილისში 1865 წლიდამ და
1879 წ. კი დაარსდა მტკიცედ დრამატიული დასი, რომელიც
შეუწევტლად დღევანდლამდის მოქმედობს.

კორნტოვის შემდეგ, არც მურავიოვის დროს და არც
ბარიატინსკის დროს, ქართულს თეატრზედ არკვის არ გაუ-
ხსენებია-რა და თეატრი ძიეცა სრულს დაიწეუბას. კავკასიის
ნამესტნიკი დიდი მთავარი მისეილ ნიკოლოზის ძის დროს
1875 წელში, გაკრცელდა თბილისში სმა, რომ ნამესტნიკი
ქართულისა და სომხურის თეატრების გამართვას აპირებსო. ამ
განზრახვით, დიდი მთავარინა ოლოვა თეოდორისას ასულის
სკერეტად—გენერალმა ტალიზინმა მოიწვია ორი პირი, ერ-
თი ქართველი და ერთი სომეხი, რომელთაც ტალიზინა იც-
ნობდა, როგორც ქართულისა და სომხურის თეატრების
მოღვაწეთა. ეს პირნი იყენენ: დ. ს. ს. გაბრიელ ნიკიტას ძე
სუნდუგიანცი და კოსტანტინე დიმიტრის ძე ყიფიანი. ბეგრის
დაპარკვისას, ბეგრის მიწე-მოწეის და ბეგრის მისვლია-მოსვლის
შემდეგ, ის გამოვიდა რომ გენერალს ტალიზინს ეპირდა

თუკმე უიფიანისაგან წარდგენილი სია ხარჯისა ქართულს დრამატიულს დასის შედგენისათვის და ამითი სრულად მოი-სპო უოკელი სჯა და ლაზარაჲი და თეატრის დასები კერ შესდგა. სხვათა შორის ისიც იყო შეტყობილი, რომ ამ დრამატიულს დასის შედგენით, მთავრობას უნდოდა აღედგინა მატერიალური ღონისძიება გუბერნიის მუსიკალური საზოგადოებისა, რომელიც იმ წელსი გაუქმებული იყო; და უმთავრესი მიზეზი ეს იყო, რომ დასები კერ შესდგა. ამ რიგად მიღღაჲდა ქართული თეატრის საქმე 1879 წლამდის, რომელსაც «ქართული თეატრის ამხანაგობა» დააარსა სამუდამო დრამატიული დასი. იმ 1879 წლიდამ მოყოლებული, დღეებანდლამდის მოღვაწეობს ეს დასი და ამ დასის ამბავი, ამ უამად, უკელამ კარგად იცის.

ვიდრემდის თეატრალურს სელაგნებაზედ ვიტყოდე რასმე, ურიგო არ იქნება ბარემ აქვე მოვიხსენიოთ, თბილისში როდის გამართულა სამუდამოდ — თეატრი. გარდა იმ წარმოდგენებისა, რომელიც გაუძარტათ გოგალენსკის დროს, პირველი რუსული წარმოდგენა კორნეცოვის დროს გამართულ იქმნა საკუთარს სათეატრო დაბაზში, იმ შენობაში, სადაც დღეს მთავარ მმართველის მანუი არის, ინსტიტუტის ქუჩაზედ; პირველი წარმოდგენა იყო 1845 წელს ენკენისთვის 20 რიცხვისა. 1847 წელს აპრილის 15-სა თეატრის შენობა დააწიეს თამბაქოშოგების ქარვასლაში და 1851 წელს, იანვრის პირველს რიცხვისა ამ ახალს შენობაში იყო პირველი ქართული წარმოდგენა; და იმავე წელსვე, გოტრობისთვის 9-ს გამართულ იქმნა თბილისში პირველი წარმოდგენა იტალიური ოპერისა. აქედან ცხადია, რომ ახალი თეატრი ეგურთხა — ქართული წარმოდგენათ!

ახლა, ამ წერილის დაბეჭდვისასთვის ვსთქვამთ რამდენიმე სიტყვას სასტენო ხელაწილების შესწავლასად.

ვეროვის ხალხი, ამ ჩვენს დროში, საზოგადოდ იმას იტყობს: «ხურო და სარეზინო» (хлеб и резина). ამ მხილვას სრულიად ცაიტაცა ყოველის საშუალების ხალხი და მრავალი პირი ეტა თეატრს, თეატრის სტენას, სადაც ჰბოულობს საცხოვრებელ საშუალებას, პატრივის-ცემას, გამომჩინილობას, იფუხს, მოგებს და ყოველს იმ ბედნიერს დღე-გრძელებას, რომლის ხაზბიცი არის ადამიანის სული და გული. ასე, რომ სხვა და სხვა მრავალს, ხალხის გასართობს და გასამხიარულებელს დაწესებულებებში, უმთავრესი ადგილი უჭირავს თეატრს ვეროვში და თეატრის მოთხოვნილებას დღით-დღე თან და თან ვრცელდება.

სამშლვარს გარეთ, თუ რესეოში, ერთმა ვინმემ რომ დამხოს, აჩიჭა აქ მოდით, ჩემთან, მე გასწავლით სასტენო ხელაწილებასა, — იმ წამსვე ასობით ეცემას იმას ხალხი და დაუწყებს ყურის გდებას.

თეატრალური ხელაწილება, როგორცადაც სხვა რამე ხელაწილება, უსათუოდ უნდა შეიცავდეს შემოქმედობას — (творчество) — ე. ი., იმ ძალას, რომლითაც შეიძლება იდეალური სურათის გამოხატვა ან გამოხასხავა; და — «ხელოვნებას» — технику — რომლის დახმარებით შეიძლება ასულდგმულოს ეს «შემოქმედობა». ეს თვისება ადამიანს ბუნებითად უნდა ჰქონდეს გამოყოფილი და მინიჭებული; სკოლას, სადაც ბევრი მიმომოსთავანი თეატრალურს ხელაწილებასს სწავლობენ, ვერ მისცემს თავისს მოწაფეს ამ შემოქმედობას; — და — «ხელაწილებას»-კი, რომელსაც რუსულადა ჰქვია «техника», რასაკვირველია ჩვენ აუცილებლად მოვითხოვთ მიმომოსებისაგან, ანტისტებისაგან; რადგა-

ნაც «ხელოვანება» ეძლევა არტისტს—ჯაბით, შრომით, მოქმედებით. ბუნება სრულად არ გვასახელებს ხოლმე თავისუბებით; ადამიანი უნდა ეცადოს რიგანად და ნიჭიერად გამოიყენოს თავისათვის ის თავისება, რაც ბუნებას მიუნიჭებია.

სხვა და სხვა გამოჩენილი არტისტების წერილები გვინკუნებენ იმ მაგალითებს, თუ ჯაბით, შრომით, მოქმედებით, მეცადინეობით, შესწავლილი ხელოვანებით და საქმის სიყვარულით—რის მიღწევა შეუძლიან ადამიანს.

აღექსანდრე დიუმა ამბობს, რომ: «ბუნებისაგან მინიჭებული აქვს ადამიანსა მარმარილოს ქვა, რომელსაც მიწიდან ხტხრიან; მაგრამ ამ ქვის გასულდგომულებსათვის საჭიროა ამისთანა დახელოვნებული ხელი, როგორც მიქელ-ანჯელოსი, რომ ამ მარმარილოს ქვიდამ მეგლი გამოაქანდაგოს და წარმოგვიდგინოს ან მოსე წინასწარმეტყველი ან ვენერა.»

გამოჩენილნი არტისტნი, მაგალითად: ადრიენა ლეკუვკრე, ლეკენ, ტალმა, დეკრიენტ, დავისსონ, კოკლენ—ბუნებისაგან თვისებებით მეტად ყოფილან დაკლებულნი, ხმითა თუ გარეგანი მხედრულობითა და აკებულობითა ისე, რომ ყველას ეგონა—ამ ნაკლულეკანებას ვერ შეისწორებენო. მაგრამ, იმდენად უმეცადინიანთ და უშრომნიანთ დახელოვანებითაჲს, რომ შოგმა ან სულ დაჭკარვა ბუნებრივი ნაკლულეკანება, ან ისე დახელოვანებულან, რომ ნაკლულეკანება ვერც კი ეტყობოდათ.

სასცნო ხელოვნების შეთვისებისათვის სკოლა არის საჭირო; არც ერთს თეატრს არ უხეირონია ეკრანში, თუ თავისი სკოლა არა ჰქონია; სათუჩანგეთში, იტალიაში და გერმანიაში არ მიიღებენ ხოლმე თეატრებში იმ არტისტს,

რომელსაც სწავლა განათლება არ მიუღია თეატრალურს სკოლაში.

რუსეთში, თეატრებში სათამაშოდ შედიან საზოგადოდად ისეთი პირნი, რომელთაც სასწავლებლებში და სახალხო სკოლებში, რაიმე მიზეზით ვერ შეუსრულებათ თავისი სწავლა-განათლება! ამისთანა პირნი, მხოლოდ თავის საკუთარს დროს გასატარებლად შედიან სათეატრო დასებში და სათამაშოდ გამოდიან იმ სცენაზედ, რომელიც არც უყვართ და ხშირად არც კი მოსწონთ; თამაშობენ მხოლოდ იმისათვის რომ ცრუ-შრომით მოიპოონ ლუკმა-პური.

მართლაც ამბობს—დიდრო—რომ, როცა რომელიმე უმაწვილი კაცი ზნეობა წამხდარი და ხასიათებით დატყეული თავის უმაწვილობის დროს, თავის ახალ-გაზდობას ცუდად-ყოფნაში გაატარებს, იმის სამაგობოდ რომ სკოლებში ესწავლა რამე და გულს-მოდგინედ ყოფილიყო თავის სწავლაზედ, ამისთანა უმაწვილი კაცი, ოცს წელიწადს რომ მიადწივს, რჩება უსაქმითა და უღუკმა-პურიდაც, —და—რალაში იჭნება გამოსადგომო? მაშინ, რასაკვირველია ან ჯარში უნდა შევიდეს, ან არა და თეატრში აქტიორად შედისო. » სწორედ ამიტომაც, რუსეთში თითქმის ყველა აქტიორებს ცუდი ხმა დაუვარდათ, რომ ამ გვარ პირებმა, თავისს ცუდი მოქმედებთ, თავისს დატყეული ზნეობით და ყოფა-ცხოვრებით, თავისი სრული უმეცრებით—სრულიად წაჭბილწეს თეატრის მნიშვნელობა ხალხში და წააცხეს ჩირქი ყოველს თეატრის მსახურს და მეტადრე თვით სასცენო ხელოვნებას. რუსეთის ზრევინციის თეატრებში თითქმის სულ ამისთანა არტისტები არიან; რასაკვირველია, არის თითო-ორილხა ისეთი არტისტიც, რომელთაც ამ რიგად ვერ შევამოთ.

თეატრის მიმომსება, ესე იგი არტისტმა თუ აქტიორმა უნდა წარმოადგინოს ადამიანი მოქმედებაში; ეს არის უპირველესი შრომა, ხელაწილება მიმომსების; ამან უნდა გამოხატოს ადამიანის უოკულ-წამიური ცხოვრება, ადამიანის მოთხოვნილება, იმისი სიკეთე, იმისი გულს-ძვერა, ბედი და უბედობა, სიმხიარულე და მწუხარება. ამ გამოხატვისათვის, რასაკვირველია, რომ კარგად უნდა ჭქონდეს არტისტი გაცნობილი და შესწავლილი ადამიანის ხასიათი. ამ შესწავლისათვის არტისტი უნდა იყოს, კარგად თუ არა, გვარინად მანერ სწავლა-განათლებით შეგნებული.

არტისტს უსათუოდ თამაშობის ჟინი უნდა ჭქონდეს; უამისოდ, არტისტი, არტისტად არ ჩაითვლება. არტისტს უოკულთვის კარგად უნდა ახსოვდეს, რომ ჩვენის ცხოვრების სხვა თვალ-საჩინო ასპარეზში, სათეატრო ასპარეზი არის ფრად გაცალკეებული. ამ ასპარეზზედ ხშირად არც კი არის ხალხე საჭირო ხანგრძლივი ჯაფა და შრომა და თავ-განწირულობა, რომ კაცმა სიცოცხლეშივე თავისი საქმე გაიუმჯობესოს და კმაყოფილი დარჩეს თავისი ბედ-იღბლისა. ძალიან მოკლე ხნის განმავლობაში, ხშირად ერთს-ორს დღეშია, არტისტი იგებს ხალხის გულს, სიყვარულს, ყურადღებას, პატივის-ცემას და თანე იღებს დიდს სასუიდელსაც, როგორც მატერიალურს ისე ზნეობრივსაც. თეატრის სცენაზედ, არა თუ დიდი ნიჭი, მცირეოდენიც კი ხშირად არა რჩება დაუსაჩუქრებელად. სხვა ასპარეზზედ კი, მართლაც რომ დიდი ნიჭი და თავ-განწირულობა ბევრჯელ შეუნიშნავათა რჩება, მომქმედი პირის საშუადღეოდ და არა სასარგებლოდ. რამდენი თავ-განწირული მუშა-მშრომელია ჩვენ საზოგადოებაში, როგორც ქალებში ისე კაცებშია, თუნდ სწავლულებსა და

მეცნიერებს შუაგ. აბა ვინ იცის ხალხში იმათი ან სახელი ან გვარი? ვინ დაეძებს იმათ ტანჯვას, იმათ სიმშოდს? თეატრის მუშავსა კი—სახეობით აჯილდოვებენ, ხანდახან თავსაც აბეჭობენ, ყველგან იცნობენ და ყველგან ასსენებენ.

მადლობა ღმერთს, რომ ეს ერთი ასპარეზი მაინც არის, სადაც შრომა და ჯათა არ იკარგება! არტისტები ღიჟნის აჩინ ბმისთანა ყურადღებისა საზოგადოებისაგან, თუ თავის მოკა-
ლეობას კეთილად და სვინიდიანად შესარულებენ, რადგან—
იმათი მოკაღეობა და მნიშვნელობა—დიდია ხალხისათვის, თუ სწორ გზასეუდ იკლიან.

არტისტი—ხალხის მოძღვარია; ის არის — მთხვეულ-
მწერლის თანამეძვე მოგანანახე; მთხვეულის სურათებს არტის-
ტი ახორციელებს და ერთად თავმოყრის ხალხს ცოცხლად
და ნათლად გადასცემს. არტისტს შეუძლიან რასაც თვითონ
გრძნობს თავის მაყურებელ ხალხსაც აგრძნობინოს ისე, როგორც
თვითონა გრძნობს; შეუძლიან აუხილოს თვალი და დაანახოს
თუ რა არის ცუდი და რა არის კარგი; რა არის საგულის-
ხმო, რა არის საჭები და სასიამოვნო; შეუძლიან—დააფიქროს
მაყურებელი, გრძნობაში მოიყვანოს და ამოქმედოს.

როგორცა ვსთქვით ერთხელ, კიდევ კიტყვით რომ არ-
ტისტი უსათუოდ მცოდნე კაცი უნდა იყოს. როგორ უნდა
წამოგვიდგინოს არტისტი ადამიანის სულის გვეთება მღელ-
ვარება, თუ არ იცის რითი და როგორ უნდა გვიჩვენოს და
ცხადად დაგვანახოს? მრავალჯერ შემცდარან სხვა და სხვა არ-
ტისტები თავისა რალების აღსრულებაში, იმიტომ რომ უცო-
დინარნი ყოფილან. ავიღოთ ერთი შესამჩნევი მაგალითი «ჰამ-

ლეტისა რელი შექსპირის დრამაში.¹²⁾ თითქმის ყველას, ვისაც ვი წარმოუდგენია ჭამლეტი, უთამაშნიათ ასე: რაცა ჭამლეტი თავის განსვენებულ მამის ანრდილსა ჭხედავს, საშინელების სმით, არა ადამიანურის სმით უყვირნიათ ხალძე, ვითომ შიშის გამოსასატყავად; ერთის სიტყვით, მხოლოდ უვიწილით უჩვენებდენ ხალძე მსუფრებლებს თავის ზარ-დაცემულს შიშსა. გამოჩენილი დრამატიული არტისტი ჭარბიკ აი რეგორს ასრულებდა ამავე რაღას და ამავე მდგომარეობას: რაცა თავის მამის ანრდილსა ჭხედავდა, ჭარბიკ ვი არ უვიწოდა სსკებსავით, — მხოლოდ ზარ-დაცემული გაჭკაკებულავით დაჯგობდა რამდენსამე ხანს სტენაზედ; ჯერ ჩუმიდ იყო და მერე ნელის და დაბალის სმით იწიებდა ლაპარაკს რმელშიაც ისატებოდა შიშის-ზარიც და მამის თაყვანის-ცემაც. სხვა არტისტებსაც მამელათ ასე აღსრულება ჭამლეტის რაღისა, მაგრამ იმდენად ვერს ჭქონიათ გაცნობილი და შესწავლილი ადამიანის ბუნება, რეგორსც ჭარბიკს; შეტდომს არის მხოლოდ არტისტების უცოდინარობისაგან. ცხადია, რომ არტისტი უნდა იყოს ნასწავლი კაცი. შეუძლიან განა რამელსამე მხატვარს დაგვიხატოს ქალღღზედ კაცის ხელი ან ფეხი, თუ ადამიანის აგებულება არ ექნება გაცნობილი? შეუძლიან განა რამელსამე მოქანდაკეს მარმაროლოს ქვიდან გამოგვიქანდაკოს ან გამოჭკუეთოს მთელი ადამიანი ანუ პირფრევი რამე, თუ იმათი აგებულება არ ექნება შესწავლილი და თუ დასკლავებულიც არ არის თავის ხელობაში? რასაკვირველია, არ შეუძლიან, თუ თავისი სსქმის

¹²⁾ «ჭამლეტი», დრამა შექსპირისა 5 მოქმ. თარგმანი პროზათი ანტონ ფურცელაძისა. ეს დრამა იყო წარმოდგენილი ქართულს თეატრში ორჯელ.

მცოდნე არ არის. აქტიორ-აქტრისებიც სწორედ ამავე მდგომარეობაში არიან; იმათ ჭკონიათ რომ მარტო ცარიელი სიტყვების გამოთქმაში იყოს პირველი საქმე და გამოძეტველებას, სასის-მეტველებას უგუიჭტეკენ, საკუთრად იმიტომ, რომ სულ არ იციან რაგორ და რა რიგად გამოსახონ ის სასიათი ადამიანისა, რომლის წარმოდგენაც უკისრნიათ. შეიძლება განაკადერეთ ვინმე ისეთი პირი, რომელმაც არც სამღერის სმად კილად და არც სმის მოხმარება იცის? არ იმღეას, რამდენიც უნდა ვებეწოთ. აქტიორი და აქტრისა კი... უარხედ არ დადგებიან: სიტყვებს გამოკსთქვამთ და ჩვენს საქმეს შეკასრულებთ. ამიტომაც დაეცა სრულად საქვეთოდ დრამატიული ცოდნა და ხელოვნება და ეს არის მიზეზი რომ, ასეა ძალიან ხაკლებათა ვხედვით არა თუ კარგსა და გამოჩენილს, რიგთან აქტიორებსაც კი.

არტისტიკა ესტეტიური სწავლა უნდა შეითვისოს იმიტომ, რომ ყოველი არტისტი არის ესტეტიკის მსახური და მოძქმედი. მრავალმა არტისტიკა ეს არ იცის და ამიტომაც იმათ თამაშობაში ესტეტიკა სრულად დაკარგულია.

მუსიკოსი ჟერ ბეკრს უნდა ეწვალოს გამმებზედ და ებზერციციებზედ (გამმებზედ კარჯიში), რომ შემდეგ კონტრატებს მიჭყოს ხელი; დურგალი ბეკრს უნდა წვალობდეს ჟერსის ხერხვა-რანდვაში, რომ მერე რიგანთი სტალი შეჭტანს; მწერალმა ბეკრი უნდა იწვალოს ჟერ ასოების რიგანად დასმაში და შემდეგ მიჭყოს ხელი წერილებს. ყოველ საქმეს კარჯიში უნდა, ჟაფა, შრომა, ხანდახან წვალებაც და ამის შემდეგ — ხელოვნება თვითონ გამოჩნდება; და თუ ხელოვნებაში ბეკრი იკარჯიშა ადამიანმა — სომ სრულად ხელოვანი გასდება.

ბეკრი იმისთანა არტისტი არის, რომელმაც რიგანთი სდა-

რუელიც არ იცის და არც მისვრა-მოხვრა აქვს. ზოგმა არ იცის, რა უყოს თავის ხელებს. მისვრა-მოხვრა ბუნებითად არ ეძლევა ვაცსა; კარჯიშობით ეძლევა. — ერთმა ტანცმეისტარმა ჭკითსა გერმანიელ არტისტს — იძიქლანდას, — რომელიც შემდეგ დიდი ნიჭიერი გამოჩენილი არტისტი გახდა, — «სიარული იცო თუ არა?» ამისთანა ხსიერებული კითხვა გაუგვირდა მეტად იძიქლანდას. — «არა, ვიციო, რომ თქვენ იმ ადგილის გამოცვლა შეგიძლიანთ, სადაცა დგახართო, ფეხების გადადგმა-გადმოდგმა შეგიძლიანთ, მაგრამ რიგანი და მოხდენილი სიარული ვი არ იცითო», უპასუხა ტანცმეისტარმა. მისვრა-მოხვრა ტანისა, თავის დაჭერა, ფეხების და ხელების ხმარება — აუცილებელი საჭიროება არის არტისტისათვის.

ბელინსკი — თავის თეატრალურს რეცენზიებში აი რას ამბობს კარატიგინზედ, როდესაც ეს უკანასკნელი დრამა აკელიზარში, — კელიზარის როლს აღსრულებდა: «იმი დროს, როდესაც კელიზარი ეტლზედა დგას და ხალხს ხელით მოჭყავს, რამდენსაძე წუთს არტისტმა ერთი სიტყვაც არა სთქვა და მე ვი, იმის მსურებელსა ცრემლი ჩამომდიოდა.» — სხვის-გამომეტყველებითა ლაპარაკობდაო, ამაზედ იტყვიან; ესე იგი, — არტისტი ჩუმიად არის და მსურებელს ვი იმისა სიჩუმე ისე ესმის და ისე გრძნობს რომ — სტირის კიდვე. ხამდეილი არტისტიული თამაშობა ეს არის. «მჭკერმეტყველებით ჩუმიად იყოო» — красноречиво молчалъ.

რომლისაძე იდეას გამოსახვა არტისტისაგან მასშინ არის სასიამოვნო, როდესაც ეს იდეა უოკულ-მხრივ იქნება გამოსახული. გენიოსი ვაწი ადვილად ჭზოულობს გამომსახველ ხასიათს სხვის იდეას განხორციელებისათვის; ადამიანის ნიჭი მადე იგრძნობს ხოლმე ამ განხორციელების საშუალებას.

და მცირედი ცოდნის პატრონი ვა—ვერს ჭკუდავს ამ იდეას.

საჭიროთა ვსკდავ, აქ რუსულად მოვიყვანო ეს აზრი რამდენსამე სიტყვად:

«Законъ точности въ искусствѣ. Выраженіе какой бы то ни было идеи только тогда можетъ имѣть силу, когда она представлена въ извѣстныхъ прихахъ. Геніальный человѣкъ легко находитъ эти штрихи и передаетъ въ нихъ свои идеи; талантъ слегка очерчиваетъ ихъ; посредственный умъ ищетъ ихъ ощупью вокругъ себя. Должно быть все прекрасно, граціозно, трогательно и вѣрно въ исполненіи.»

არტისტს უნდა ჭქონდეს საფუძვლიანად შესწავლილი და ერთხელ მანტ წაკითხული ლაოკონ ლესინგისა და მისივე დრამატურგია; შლეგელის — Ueber die dramatische Kunst und Literatur; (ამ წიგნის თარგმანი არის რუსულად.) დიდროს — Paradox sur le comedien., და სხვა ამისთანა თხზულებანიც. ამის გარდა, არტისტისთვის ძალიან სსსარგებლო იქნებოდა რომ წაეკითხნა ბიოგრაფიებო დიდნი-ჭიერ გამომჩენილი არტისტებისა, მაგალითად: მონალკოსი, სხეპინის, კარატიგინის, მარტინოვის, ტალმასი, ჭარჩივის, ჭრედერიკ ლემეტრის, სანსონის, რაშელისა, რისტორისა, სალინის, როსსის, ოლრიჯის, დავისონის და სხვა არტისტების ბიოგრაფიებო.

პატრიცემულმა მკითხველმა იქნება მიზანუხრს, როგორ წაიკითხოს ქართულმა არტისტმა ესენი, როდესაც ქართულს ენაზედ ჯერ არ არისო?—ჩვენშიაც გამომჩნდებიან ისეთი პირნი, რომელნიც დაგვიწერენ კიდევ და გადმოგვითარებნიან კიდევ.—ოღონდ ვა წაკითხვის და შესწავლის მსურველი იუოს ვინმე; მკითხველი არ არის—და წიგნებიც არ იქნება!

ამითი ვათავებ ჯერ ამ ჩემს წერილს; შემდეგში გეტყვები
განკმარებულ უფრო ვრცლად არტისტიული ხელობა, მისი წარ-
სუფი ისტორიისა და დღევანდელი ვითარება.

პოტე შიფიანი.

1885 წ.

სოფ. ქვიშხეთი.

რთნი ჯერ დაუბეჭდველი ლექსი
თ. ბრიგოლ მარგელიანისა.

იმედო, ნ-ე თუ ღმერთი სარ, რომ ფიქრი ყოვლის შენკენ
ჭრბის!

რომ ჩვენი სოფლად სიტოცსლე უშენოდ არა ნათლდების?
შენ გულის უმშვიდებ ნუგეშით ამა სოფლისგან დევნილსა;
შენ ცრემლსა უშრობ მტირალსა; შენ ატებობ გამწარებულსა;
თვით საპყრობილეს დაკრდომილს, სასიკუდოდ განმზადებულსა
შენ შვების შუქით უნათებ ბნელს ჯურღმულს და მის ბნელს
გულსა;

და თვით მას ყამსა, ოდესცა უბადრუკს ყოვლი უტეკებს
სამარის კარად, შენ მარტო მასა თანაჭსდეკ მეგობრულ
და იქ უჩვენებ სხვას სოფელს, სხვას დღესა დაუღამოსა
ზეცად მღუთაებთავ ცხოვრებას, ნეტარსა, საუგუნოსა.

ახარუშუაზა.

ბედსა რად ჭსწეველი? რად ჭსწუსარ? რას გარკებს სულ-
მოკლეობა?

შე უგუნურო, დალიე, ქვეყანა შენი იჭნება!

კინტოს სიმღერა.

რა გინდა ჩემგან, არ დამეხსნები?
 ვიწვი, მედება ეშუის ალგები!
 მინდა დაგწუეკლო, ენა არ მომდეკს!
 ვამბობ გეჩხებო, გუფი არ მომდეკს!
 ვთუქრობ გაგმტე, ფესი არ მომდეკს!
 ვაი ამ ტეტხლში რთგორ გაკები!
 რა გინდა ჩემგან, არ დამეხსნები!?

დავბერდი, ბედს ვერ მოვესწარ, დავმხო ჩემი სამშობლო,
 გუფს მიკლავს უძედობა, საფლავს ჩაკდივარ სიმწარით.

კოლუმბი

და

პისი ლვანლი.

სუთმეტმა საუკუნემ გაიანა ქრისტეს შობის შემდეგ, რომ არაინ არ იცოდა არსებობა დედა-მიწის საუკეთესო მუხუთ ნაწილისა, რომელსაც ესლა ამერიკას ეძახიან. ამის მიზეზი ის იყო, სსკათა შორის, რომ ეს სმელეთი დედა-მიწისა ძლიერ მოშორებულია ძველ სმელეთიდან, რომელსაც ეგროპა, აზია და აფრიკა შეადგენენ, და საშინელ დიდი ოკეანეთი არის გაყოფილი მასგან. იქნება კიდევაც ბევრ ხანს გაეგლო, მინამ მას იზოვინდნენ, თუ ერთს, ფრიად გამბედავსა და შესანამსნავს კაცს არ ევისრნა ეს და არ ესასელებინა თავი. ეს კაცი იყო ქრისტეფორო კოლუმბი.

ქრისტეფორე კოლუმბი, რომელიც, თითქმის, ყველა გამოჩენილი კაცი, დაბადი წოდებისა იყო შთამომავლობით, და ეს არის უმეტესად მიზეზი, რომ წელნი მისი ყმაწვილობისა მოცულნი არიან სიბნელით. ნამდვილად აქამომდე არ იციან, სად—რომელ ქალაქში ანუ სოფელში—დაიბადა ეს საკვირველი კაცი, თუძტა კი ბევრი ქალაქები და სოფლები ეწოდებიან ერთმანეთს. სწავლულებმაც ბევრი მოსაზრება დახარჯეს ამ ადგილის დასასახლებლად, მაგრამ ეს საგანი მაინც კიდევ

ეჭვ-ქვეშ დაჩნა. უმეტესი ნაწილი კი მათგანი ფიქრობენ, რომ კოლუმბის სამშობლო, ვითომც, გენუას ქალაქი უნდა ყოფილიყო. ერთი მისი თანამედროვე მწერალი (ანდრეტი ბერნალდეცი) ამბობს მაგ., რომ კოლუმბი გენუაში დაიბადა და ზირკულად სიემაწვილეში წიგნებით ვაჭრობდაო. მეორე მწერალი (დას-კაზანი) მოკვითსრობს, რომ კოლუმბი სიემაწვილეში საშინელი ღარიბი იყო და გენუაში ზღვის კარტუხათ ვაჭრობდაო და სსკ. ამას გირდა არც ის წელიწადი იციან ნამდვილად, რომელშიც კოლუმბი დაიბადა. ზოგიერთ მწერლებს კი 1435 წელიწადი მიაჩნათ უფრო ნამდვილად, მაგრამ სსკები ქიდეე სსკა წელთ ასახელებენ.

თვითონ კოლუმბის შვილმა, ფერდინანდმა აღწერა თვისი მამის ცხოვრება, მაგრამ, სამწუხაროდ, არც მისი დაბადების წელიწადი, არც ადგილი, სადაც ის დაიბადა, არც შთამომავლობა და არც უმწიფლობის გარემოება არ არის ნახვენი. ამის მაყუხად იმასა სთვლიან, რომ შვილს არ უნდოდა გამომჟღავნება სახელგანთ თვისი მამის ვინაობისა, რადგანაც, როგორც ზემოთ მოვისსენეთ, შთამომავლობით დაბალი წოდებისა იყო. შვილი ცდილობს დააწმუნოს მკითხველები, რომ მამა მისი შთამომავლობით, ვითომც, კეთილშობილთაგანი იყო, რომ მან სიემაწვილე სწავლის შექნაშიგაატარა და არასოდეს დაბალსა და მონებრივ ხელობს არ ასრულებდა. მაგრამ უფრო ნამდვილი გამოკვლევა სწავლელებისა კი იმას ამტკიცებს, რომ კოლუმბი გენუელი მატულის მწეწელის შვილი იყო. მას ჭყავდა ორი ძმა ბართლომე და აკობი და ერთადც, რომელიც ღარიბ ხელისანს მიათხოვა ცოლად.

ქრისტეფორე უმთროსი ძმა იყო. სიემაწვილეში შეისწავლა წერა-კითხვა, არითმეტიკა და ხატვა. მერმეთ, რადგან-

ნაც საღსარი არა ჰქონდა-ის, ხატვით მოუღობდა საზრდო-
 ლუკმას. მაგრამ მისი სული და გული მანაც კიდევ სწავლას-
 თან იყო. ყველაზე უფრო საყვარელი მისი საგანი პატარა-
 ბიდაძე ზღვისა და ზღვით მოგზაურობის შესწავლა იყო. ამ
 სურვილის შესასრულებლად იმდენს ეცადა, რომ პავის უნი-
 ვერსიტეტში შევიდა. მაგრამ საბრალე იქ დიდ ხანს არ და-
 რჩენილა, რადგანაც იძულებულ იყო შინ დაბრუნებულყო და
 საზრდოს მოპოვებას შესდგომოდა. ცოტა ხანს უკან, მანაც
 კიდევ, ყველაფერს თავი დაანება და ზღვის სამსახურში შევი-
 და. მაშინ ის თექვსმეტის წლისა იქნებოდა. ამ დროდამ და-
 წებული ქრ. კოლეჯში დიდ ხანს ემსახურებოდა ხომალდებზე
 სხვა და სხვა ადგილს და იღებდა მონაწილეობას სხვა და სხვა,
 უმეტესად სამხედრო, ეკსპედიციებში. ბევრი რამ გამოცადა,
 რასაკვირველია, კარგად გაიმართა ზღვით მოგზაურობაში. ბო-
 ლოს დაბინავდა პორტუგალიის სატახტო ქალაქში, ლისაბონ-
 ში. აქ მან გაიღწო ერთი გამორჩენილი ზღვით მოგზაურის
 (ხართლოძე პალესტრულოს) ობოლი ქალი, მოეწონა და და-
 ქორწილდა.

ქრისტეფორის სურათს ესრედ აღვიწერს მისი შვილი:
 მას ჰქონდა მოგრძე და სავსე პირის სახე, ბერძნული ცხვი-
 რი, ცოცხალი და გამომეტყველი თვალები და წაბლის ფერი
 თმა. სასძულ-საჭმელს ხმარობდა ზომიერად; ძლიერ ღვთის
 მოყვარე კაცი იყო; იყო გულ-მაგარი და უშიშარი, რისგამოც
 რაც უნდა გაჭირება და განსაცდელი მისდგომოდა, სიმშვიდეს
 არასოდეს არ დაკარგავდა და გულ-დასმით შეეძლო მოსაზრება
 და განსჯა საქმისა, ამასთან იყო თავ-დადებული, კეთილი გუ-
 ლისა, პირუთენელი და მართ-მსაჯული.

ერთხელ სიდედრმა, რომელთანაც ერთად სცხავრებდა,

უამბო კოლუმბს, რომ მისი გადაცვალებული ქმარი, ჰალესტრელი გაუამხანაგდა ორ ზღვის კაპიტანს იმ აზრით, რომ ახალი ქვეყნები ეპოვნათ. ამას ისიც დაუმატა, რომ ქვეყნები, რომლებიც იმათ იპოვეს, იწოდებიან მადერისა და პორტოსანტოს გუნძულებად. კოლუმბმა სთხოვა სიდედრს ქმრისგან დაჩენილი სელთ-ნაწიკები, ბეჭი სასაწყებლო ცნობები ამოკითხა მათში და კიდევ უფრო კარგად გაიცნო ზღვით მოგზაურობის საქმე. კოლუმბი 30 წლისა იქნებოდა, როცა ცოლი შიერთა და ლისაზონში დასახლდა. კიდევ რომ უფრო ზედმიწევნით შეესწავლა ზღვის საქმე, დაუახლოვდა ბევრ გამოჩენილ ზღვით მოგზაურებს, შეკრიბა მათგან ცნობანი და ბევრჯერ თვითონაც მიიღო მონაწილეობა მოგზაურობაში. მაცლის დროს ადგენდა კარტებსა და გლობუსებს, ჭყიდდა და ამითი იჩენდა თავს და თავის მოხუცებულ მამასა და ჰატარს ძმებსაც შემწეობას აძლევდა. მისგან შედგენილი და გამოცემული კარტები ისე შესანიშნავი გამოდგნენ, რომ მიიჭრეს მშინდელი სწავლულების ყურადღება.

ახლად ლისაზონში მეოთხობის დროს ჰირველად დაებადა კოლუმბს ის ბედნიერი აზრი, რომ ეპოვნა ახალი ზღვის გზა ინდოეთში. დიდი ხნის ფიქრის შემდეგ დასკვნა შემდეგი: რადგანაც დედა-მიწა, ჭოჭობდა ის, ბურთის მისგავსადა, მას შესაძლებელია მისი გარეშე შემოკლა აღმოსავლეთის მხრიდან დასავლეთისაკენა. ამასთან, რადგანაც დედა-მიწა ძლიერ დიდად არ მიაჩნდა, ამიტომ იმედი ჭჭონდა, მალეც შემოუვლიდა გარს და ამ გვარად მიაღწევდა ზღვით ინდოეთში. ცოტა დაახლოებით ისიც გამოიანგარიშა, რაჯენი მანძილი უნდა გაეგო. მაგრამ ის კი არ იცოდა, თუ ამ გზაზე აქერივის ხმელეთი შეხვდებოდა.

როცა ეს აზრი კოლუმბმა კარგად შეიმუშავა, მოინდომა ჰორტუგალიის მეფის იოანე მე II-ისათვის შეეტყობინებინა, რადგანაც მან კარგად იცოდა, რომ ჰორტუგალიის ხელმწიფური ყოველთვის ხელს უწყობდნენ ამ გზარ საქმეში ზღვით მოგზაურებს. მოინდომა ხელმწიფის ნახვა და მიიღო სება. როცა მეფემ კოლუმბის წინადადება მოისმინა, პირველად იჭვინუელად შესება ამ საქმეს, მაგრამ კოლუმბმა განუმარტა და კიდევ დაარწმუნა. შემდეგ ამისა ხელმწიფემ ისურვა შეეტყობა, რა პირობას ითხოვდა რომ ეს საქმე მართლაც აღსრულებასში მოეყვანა. კოლუმბმაც თვისი პირობანი მოასხენა, მაგრამ მეფემ დროება მოსთხოვა მოსაფიქრებლად. მოფიქრების ნაცვლად მან მოუწოდა ერთ მეცნიერს (კალტალიას) და ჰკითხა რჩევა. ამ ცბიერმა გაცმა უჩნია მეფეს, რომ მინამ კოლუმბს პასუხს მისცემდა, გაგზავნა სხვა ზღვით მოგზაურები კოლუმბისაგან ნათქვამი გზის გამოსაკვლეად და უცხო ქვეყნების საძებნელად. ხელმწიფეს ჭკუაში დაუჯდა ეს რჩევა და მართლაც ჩუმად გაგზავნა გემი. მაგრამ გაგზავნილი ზღვით მოგზაური დიდ ხანს დაეხეტებოდა ოკეანეში, გზა დაჭკარვა და ძლიერ უკან დაბრუნდა უვნებელი. როგორც კი კოლუმბმა ხელმწიფის ორპირობა გაიგო, ძლიერ ეწეინა, მაშინათვე თავი დაანება ჰორტუგალიას და თავისი შვილით, დიეგოთი (ცოლი მაშინ ცოცხალი აღარა ჰყავდა) გადასახლდა ისპანიაში. ეს ამბავი მოხდა 1484 წ. ზოგიერთნი ჰფიქრობენ, რომ კოლუმბი ფისაბონიდან ვითარც კენუაში და ვენეციაშიაც წასულიყოს და მეძვე იქედამ—ისპანიაში. ასე თავდება პირველი, ცოტა ბნელი, პერიოდი კოლუმბის ცხოვრებისა. *)

*) რამდენიმე წლის შემდეგ ჰორტუგალიის ხელმწიფემ, იოანემ

II

იმ ქვეყანაში, რომელსაც ანდალუზიას უწოდებენ (ისპანიაშია) იყო ძველად ფრანცისკანების ბერების ერთი მონასტერი, რომელსაც საბიღის მონასტერს ეძახდნენ. ერთხელ ვიღაც ქვეითი მოგზაური, პატარა ემაწვილითურთ, მიადგა ამ მონასტრის კარებს და ითხოვა პური და წყალი დამშუული ემაწვილისათვის და მიიღო კიდევ მოწყალეობა. ეს მგზავრი იყო კოლუმბი, ოაკისი პატარა ემაწვილით. ეს უცნო მგზავრი დაინახა მონასტრის უმუროსმა ბერმა, რომელსაც ხუნ-პერეცი ერქვა სახელად. ბერი ძლიერ გააკვირვა მგზავრის შესანიშნავმა სახემ, ხმით იცნო, რომ ის უცხოელი იყო, და დაუწყო ბასა. კოლუმბმა მოკლედ უამბო თვისი ვინაობა და გულის ნაღველიც, რაკი შენიშნა ბერის თანაგრძნობა მისდამი. ბერი დარწმუნდა, რომ შესანიშნავადმიანთან ჰქონდა საქმე. რადგანაც ის სწავლული და ცნობის მოყვარე ბერი იყო, ამიტომ მან ბედნიერად ჩასთვალა ესეთი კაცის წვევა იმ მიჯარდნილ მონასტერში და სთხოვა კოლუმბს დარჩენილიყო მასთან რამდენსამე დღეს სტუმრად. კოლუმბისთვისაც ბედნიერება იყო ამ გაჭირებულ მდგომარეობაში ისეთი კაცის ვაწნობა და დიდის სიამოვნებით აღასრულა მისი თხოვნა. საიღამ მიდიოდნენ თვებით კოლუმბი და მისი შვილი ისეთი გაჭირებულები, არავინ იცის. კოლუმბმა დაიკვირა მონასტერში, დაუახლოვდა მონასტრის გამგეს პერეცს და უფრო დავაწვილებით კაცნო

მისწერა წერილი კოლუმბს და სთხოვა უკანვე დაბრუნებულიყო, მაგრამ კოლუმბმა არ აღასრულა მისი თხოვნა.

თვისი აზრი. ჰერეტიკმა გაანცო კოლეუმბი ერთ მეცნიერ დოქტორს. გარსია ფერნანდესს. ეს კაციც ძლიერ გააკვირვა კოლეუმბის პრაქტიკა. ამ გვარად ეს ორი პირი გახდნენ კოლეუმბის მეგობრები და მიიღეს მის საქმეში გულითადი მონაწილეობა: ისინი სტადილობდნენ, რომ კოლეუმბი ღირსეულად მიეღოთ ისპანიის ხელმწიფეებს ფერდინანდსა და მის მეუღლეს ისაბელასს. ჰერეტიკი კარგად იცნობდა ისაბელას მამინდელ მოძღვარს ტალავერას და მისწერა წერილი, რომელშიაც სთხოვდა უკველ-გვარი შექმნა აღმოეჩინა მას კოლეუმბისთვის. ამას ვაჩა და ჰერეტიკი გამოაწყო კოლეუმბი შესაფერი ტანისამოსით და ფულიც მისცა სამგზავროდ. გახდა ამისა მისი შვილი თან დაიტოვა და აღუთქვა მამას, რომ კარგად მოეუგლიო. მეგობრები გამოესაღმენ ერთმანეთს კოცნით, და კოლეუმბი გაემგზავრა.

იგი წავიდა კარდოვასში, სადაც იმყოფებოდნენ მამინ ისპანიის ხელმწიფენი. კოლეუმბს დიდი იმედი ჰქონდა ტალავერასი, განარებული მიდიოდა კარდოვასში და ეგონა მალე წარუდგებდნენ მას ხელმწიფეს, მაგრამ მისი იმედი ამოცანდა. ის ფიქრობდა, რომ ტალავერა ისეთივე კეთილი გულისა და გონიერი კაცი იყო, როგორც მისი მეგობარი ჰერეტიკი, მაგრამ სულ სხვა ხაზი კაცი გამოდგა. მან ეკვიით შესაქმნა კოლეუმბის პრაქტიკა და არ ეცადა, რომ ხელმწიფეს მიეღოთ ამ გვარად კოლეუმბის მრთელი წაფხული და შემოდგომაც ლოდინში გაატარა, მაგრამ იმედი მანაც არ დაუკარგავს.

მისდა საუბედუროდ, ისპანიის მოგომარეობა მამინ ისეთი იყო, რომ მისთვის აჩაკის ეცადა. ისპანიელებს ჰქონდათ მამინ ფიცხელი ბრძოლა მკრებთან (აჩაბები), რომელთაც თითქმის რვა საუკუნის განმავლობაში ეპყრათ ხელში ეს ქვეყანა-

ნა. როცა კოლეუმბი კარდოვასში მივიდა, ფერდინანდო მასთან იქ
 ან დაუსვდა: ის ქალაქის ლეხის ასაღებად იყო ჯარებით წა-
 სული; დედოფალი იხსებულა კი, მართალია, იქ იმყოფებოდა,
 მაგრამ ჯარებისა და მათი სურსათის მისაღებაში იყო და კო-
 ლეუმბისთვის ან ეცალა. კოლეუმბი მოთმინებით უცდიდა უკე-
 თეს დროსა და თან ემზადებოდა. ამას გარდა, მან ამ დროს
 ბევრი წარჩინებული და გაკლენიანი პირებიც გაიცნო, რომელ-
 თაც შემდეგ შემწეობა აღმოუჩინეს. სხვათა შორის მან
 გაიცნო მამინ ჰაპის ნუნცი ანტონი—ჟეოგრაფი და მისი
 ძმა ალექსანდრე. მათ მიიღეს მონაწილეობა მის საქმეში და
 წარუდგინეს ის ისპანიის მამინდელ დიდ კარდინალს. კარდი-
 ნალი ძლიერ დაახლოებული პირი იყო სელმწიფებისა და დიდი
 გაკლენაც ჰქონდა მათსე. კარდინალი მამინათე შეატყობინა
 ხელმწიფესა და დედოფალს კოლეუმბის ამბავი და ითხოვა წა-
 რედგინა მათთვის თვითონ კოლეუმბი. ამ გვარად კოლეუმბი
 მიღებული იქმნა ხელმწიფეთაგან. ფერდინანდმა გაიგო, რა დიდი
 მნიშვნელობა ექნებოდა სასელმწიფოს დიდებისთვის კოლეუმბის
 პროექტის ასრულებას. ამიტომ მან პატივცემით მიიღო კო-
 ლეუმბი, ქების სიტყვებით გამოისტუმრა, მაგრამ გადაწყვეტი-
 ლი პასუხი ან მიუცია. ჯერ იმას უნდოდა შეეტყო თვისთ
 სასელმწიფოს მეცნიერთა აზრი იმ საფუძველთ შესახებ, რომ-
 ლებზედაც კოლეუმბის პროექტი დამყარებული იყო. ამისთვის
 მან ბრძანა მეცნიერთა შეკრება. ამ კრების შედეგმა მადლო ტა-
 ლაკურას, რომელიც ზემოდ იყო მოხსენებული. ტალაკურამ
 მოიწვია კრებაში მასწავლებლები ასტრონომიისა, კოსმოგრა-
 ფიისა, მათემატიკისა, გეოგრაფიისა და კიდევ რამდენიმე მა-
 ლალი წოდების სასულიერო პირნი.

კოლეუმბს იმედი ჰქონდა, რომ ადვილად დაუმტკიცებდა

კრების წევრებს თვისი პროექტის სიმართლეს; მან არ იცოდა, რაკაკი ამო მოწმუნობითა და უძეტრებით ივენენ მოცულნი ზოგიერთნი მათგანი; ის მათგან მოკლდა მეტნიერულ მსჯელობას, ის კი არა თუ, მათ წამოუდგანეს კოლეგებს სამღეთო წერილის ადგილები და წმინდა მამთა აზრები, რომელთაც ეწინააღმდეგებოდა, ვითომც, მისი პროექტი. როცა კოლეგები პირველად წარსდგა კრების წინაშე, ცოტა არ იყოს შეკრთა, რადგანაც არ მოკლდა, რომ საღმთო-წერილით აღიჭურვებოდნენ მისი აზრების მოწინააღმდეგენი, მაგრამ, რაკი ვაიგო, რა ხალხთან ჰქონდა საქმე და რა საფუძვლებით უნდა ელაპარაკნა მათთან, გადასდო კარტები, გლობუსები და საღმთო წერილიდამ დაუმტკიცა მოწინააღმდეგეთ მათი შეცდომილება და ეტყვის უსაფუძვლობა, თუცა კი ბევრი ვერც ამითი დაწმუნა. კოლეგების მხარე ეჭირათ მხოლოდ ზოგიერთ წევრებს და ისიც დომანივის ორდენის სწავლულ ბერებს.

ომიანობა არ გათავებულა; მეფე და დედოფალი ამიტომ ერთი ქალაქიდან მეორე ქალაქში გადადიოდნენ. კომისიის მუშაობა შეწყდა, რადგანაც დედოფალს თავისი მოძღვარი ტალაპერა თან იასლა. კოლეგების შესახებ მეფემ ბრძანა, რომ კარგად მოპყრობოდნენ. სახელმწიფო სადგომი და საკმაო ხარჯის ფულიც ეძლიათ. ამას გარდა კოლეგებს ნაბძანები ჰქონდათ ეტყვიანობა, სადაც ხელმწიფენი მიდიოდნენ, ზოგიერთ ომებში კოლეგებმაც მონაწილეობა მიიღო და ბევრჯერ თავი ისახელა მამაცობითა და მადლი ნიჭით.

1489 წელში კამისია ხელახლა დაუბრუნდა კოლეგებისაგან წარდგენილ პროექტის განხილვას, მაგრამ საქმე კიდევ ისე გაგრძელდა, რომ მხოლოდ 1491 წელში წარდგინა მეფეს მისი გადაწყვეტილება. კამისიის განხილვებში იყო ნათქვამი,

რომ კოლეუმბის პროექტის აზრი, ვითომც შესაძლო იყოს
 დედა-მიწის გარეშე მოკვლა და ინდოეთში მისაღწევად
 ზღვის გზის პოვნა, შეუძლებელია, და ისეთმა გამორჩენილმა
 ხელმწიფემ, როგორც თქვენა ბრძანდებითო, არ უნდა მიაღობს
 ესეთ საეჭვო საქმეში მონაწილეობას. ეს აზრი კუთვნოდნა
 კომისიის წევრების უმეტესობას. უმცირესი ნაწილი, რომელ-
 საც უფრო განიერი და სწავლული პირები კუთვნოდნენ, სულ
 სსკა, წინააღმდეგი აზრისანი იყვნენ და კოლეუმბის პროექტის
 სსსარგებლოდ სჯიდნენ. ამას გარდა ზოგიერთნი მათგანი ცდი-
 ლობდნენ შთაგონებისათ მეფე და დედოფლისათვის კოლეუმ-
 ბის პროექტის დიდი ღირსება და მნიშვნელობა. ამ უკან პი-
 რებს კუთვნოდნენ დიდი კარდინალი მენდოზა და ერთი სწავ-
 ლული დომინიკანელი დიეგო-დეცა. იმათი გავლენის წყალობით
 მეფემ მიანდო ტალაუერს, რომ კამასიის აზრს არ
 დაუმცირებია ის მის თვალში, მოუთმინა მინამ რმიანობა გა-
 თავდებოდა და იმედი ჰქონოდა, რომ შემდეგ მის პროექტს
 ჟერკანს ყურადღებას მიაქცევდნენ. ამ გვარად ბერძნმა ხანმა
 განაწი კოლეუმბისათვის უნაყოფოდ. ამიტომ იმედი დაკარგა
 ისპანიის ხელმწიფეებზე და მოინდომა ისპანიიდან წასვლა ჟერ-
 საფრანგეთში, მერე ინგლისში. მაგრამ ჟერ ის წავიდა რაბი-
 დის მონასტერში, სადაც შეიღო ჰუვადა დატოვებული, რომ გა-
 მოთხოვებოდა მას და თავის მეგობარს პერესს. ამ განათლე-
 ბულ ბერს ძლიერ ეწინა, როცა შაიტყო, რომ კოლეუმბი ის-
 პანიიდან სსკაგან აპირებდა წასვლას და სიტყვა ჩამოართო,
 რომ მინამ ის და მისი მეგობარი არ მოიფიქრებენ და რჩევენ
 არ მისცემენ, ასმად არ წასუფიყო. კოლეუმბმა აღსარუ-
 ლა მისი სურვილი. პერესმა მაშინათვე მისწერა წერილი თვის
 მეგობარს, დოქტორ გარსიას, შეატყობინა კოლეუმბის მოსვლა

და სთხოვა მალე მოსულიყო. გარსი, მართლაც, სანქსარდ-
მოვიდა, და სამივე მეგობრები შაუდგენ სამუალებს გამოკვლე-
ვას. იმათი მოსაზრება ის იყო, რომ სუან-პერეცმა მისწრა-
წვილი დედოფალ იზაბელას და აუწყა, რომ კოლუმბი თავს
ანუბნის ისპანიასა, რომელმაც აჩუიითარე შეძწობა არ აღმო-
უჩინა და სხვა სასჯელმწიფოში აზირებს წასვლასო. ეს წერი-
ლი გაუგზავნა მან დედოფალს ერთი ბერის ხელთ, რომელ-
მაც თვითონ მიაჩთვა მას ეს წერილი და ორი კვირის განმავ-
ლობაში შესუნიც მოიტანა. დედოფალი მადლობას სწერდა
ზრიორს პერეცსა და უბრძანებდა გადაეცა კოლუმბისათვის,
რომ მას ცოტა მოეთმინა და იმედი ჰქონოდა, სანამ ასა-
ბრძანებას არ მიიღებდა. იზაბელამ, მართლაც, მიიღო თავის
მოვარკვლობაში კოლუმბის საქმე, თან ბრძანა, რომ კოლუმბის-
თვის გაეგზავნათ საჭირო ფული, რათა რიგინად გამოწყობი-
ლიყო და წარსდგენოდა დედოფალს.

1592 წელს კოლუმბი მივიდა სასასლესი, სადაც ის
დიდი პატივის ტყობით მიიღეს. მისდა ბედად, იმავე დროს ის-
პანიელებმა აიღეს ქალაქი გრენადა. ეს ქალაქი იყო მარკების
სატახტო ქალაქი და მისი აღებით სრულიად გათავდა მარკებ-
თან ბრძოლა, და ისპანია განთავისუფლდა. მეფე და დედოფა-
ლი და საზოგადოდ მრთელი სალხი დიდ სინარულსა და გან-
ცხრომაში იყვნენ. ამანუდ უკეთესი დრო აღარ შეიძლება
კოლუმბისთვის, რადგანაც ესაა აღარაფერი არ აბრკოლებდა
ისპანიის მთავრობას მიექცია ჯეროვანი ურჩადლება მისი საქ-
მისთვის. და მართლაც სელმწიფემ ბრძანა შედგარიყო კომი-
სია და შეეკრათ პირებს კოლუმბთან. ამ კამისიის თავსმჯდო-
მარე ისევე ტალავერა იყო, რომელსაც მამინ ასალი აღებული
გრენადას ქალაქის აოქიებისკოზობობა ებოძა.

რადგანაც კოლუმბს ეჭვი არ ჰქონდა თავისი პროექტის
 ზღვარების შესახებ, ამიტომ მან მოითხოვა ისპანიის მთავ-
 რობისაგან შემდეგი პირობების შეკვრა: 1) მისთვის უნდა მი-
 ენიჭებინათ წოდება ადმირალისა, 2) ის უნდა ყოფილიყო მთა-
 ვარ-მართებლად (ვიცე-ვარლად) ყველა ამ ქვეყნებისა, რომ-
 ელებსაც ის იპოვიდა და 3) შეათე ნაწილი ყოველ-გვარი შემო-
 ხვედრისა მას უნდა რეკებოდა. ამ გვარმა პირობებმა ძლიერ გა-
 ხვედრებს კომისიის წევრები და მათ უარ-ჰყვეს ისინი. ისპანიის
 მთავრობამ მსხვა პირობები დაუდგინა კოლუმბს, მაგრამ მან
 არ მიიღო. ეს ჯიუტობა კოლუმბისა მითი აიხსნება,
 რომ მას თითქმის გადაწყვეტილი ჰქონდა ისპანიიდან წასვლა
 და კიდევაც გამოეთხოვა თავის მეგობრებს. კოლუმბის მეგობ-
 რები და ნაცნობები ძლიერ სწუხდნენ, რომ ამ გვარად თავდა-
 ბოდა მისი დიდი საქმე, და ამიტომ რამა მათგანმა იყისრეს
 ურთხელ კიდევ მოლაპარაკებოდნენ ამ საქმესე დედოფალს იზა-
 ბელას. ნახვის დროს დაუსატყა დედოფალს, რომელიც ძლიერ
 ღვთის მოყვარე აღამანი იყო, სურათი სულ ახალი უცხო
 ხალხების პოვნისა და მათი ქრისტეს საწმინტობით განათლე-
 ბისა. ამ ხასის ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ღვთის მო-
 ყვარე დედოფალზე, და მან თანსობა გამოაცხადა კოლუმბის
 პირობების მიღებაზე. მაგრამ საქმე ამითი კიდევ არ გათავებუ-
 ლა, რადგანაც მეფის ფერდინანდის თანსობაც საჭირო
 იყო. ეს მეფე საზინას უფროსი იღებოდა, რადგანაც მამინ,
 კომანდობის გამო, ისპანიის ფინანსები ცუდ მდგომარეობაში
 იყო, და ძლიერ უარსედ იდგა, რომ სახელმწიფო საჭრით
 კოლუმბისთვის ექსპედიცია გამოეწყო. მაგრამ იზაბელა გაჯავრ-
 და ამ გვარი თავისი მეუღლის სიმუნწით, და წამოიძახა: «თუ
 ასეა, ჩემი საჭრით გაკმართავ ექსპედიციასო და, თუ ფული

დაძაქლდა, ყველა ხემ ძვირთვისს ნიეთებს დაკავრავებოა. შემდეგ ამისა ფერდინანდის დათანხმდა, და საჩქაროდ გაუგზავნეს კოლეუმბს უწყება და დაბარეს. ესაა ვი ის სასასლემი უფრო ვარგად მიიღეს. როცა ამ გვარად საქმე გათავდა, მასთან ისპანიის მთავრობამ შეკრა კოლეუმბთან შემდეგი პირობა:

1) ქრისტიანულ კოლეუმბს და შემდეგ მის მემკვიდრეთა და შთამომავლობას უნდა ჰქონოდათ უაჩინებელი ტიტული ადმირალისა, ყველა იმ ქვეყნებში, რომლებსაც ვი კოლეუმბი იპოვიდა ანუ დაიპყრობდა რკინაში.—

2) ის უნდა ყოფილიყო მთავარმმართველად (ვიცე-როვალად) და გენერალ-გუბერნატორად ყველა იმ ქვეყნებისა და უნდა ჰქონოდა უფლება დაენიშნა თანამემკვიდრე.

3) მას უნდა რგებოდა მათედი ნაწილი ყოველგვარ შემოსავლათა და ნაპოვითა ძვირთვისთა ქვითა და მანუფაქტურათა.

4) ის ანუ მისი მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო მსჯულო, თუ რადემე ისპანიის მთავრობისა და ნაპოვნი ქვეყნების მცხოვრებთა შორის უთანხმოება რამ მოხდებოდა.

ამ პირობებს მოაწერეს ხელი ისპანიის მეფე დედოფალმა 17-ს აპრილს 1492 წ. შემდეგ ამისა მათ გამოსცეს ბრძანება გამოეწყოთ ათი დღის განმავლობაში სახელმწიფო სარჯით კოლეუმბისთვის რჩი გემი, მატროსები და საჭირო სურსათი მოგზაურობისთვის. ამას გარდა კოლეუმბის უმიჯნოსი ვაჟი დიეგო დანიშნეს მემკვიდრის პაჟათ.

კოლეუმბი გამოეთხოვა ხელმწიფეს და საჩქაროდ წავიდა პალოსის ნავთ-სადგურში, სადაც უნდა მოემზადებინათ მისთვის ეკსპედიცია, მაგრამ აქაური მცხოვრებლები ისე შიშინდნენ,

როცა გაიგეს, სად ემზადებოდა წასასვლელად კოლუმბი, რომ უკვლავ უარყო იდგა წაყოლოდა მას და იმალებოდნენ, რომ მთავრობას ძალით არ დაეჭირა და არ გაეგზავნა ისინი. საჭმე ისე გაჭირდა, რომ მართლაც მთავრობამ ძალა ისმარა და ერთი ჰატარა გემი და მისი ჰატრონი დაიჭირეს. მაშინ ჰალსის მცხოვრებლებმა აჯანყება დააპირეს. ამ გვარი გაჭირებული მდგომარეობიდან გამომდინარე კოლუმბი ორმა ძმამ პინზონებმა ისინი მდიდარნი და გამოცდილნი უღვით მოგზაურნი იყვნენ და, როცა დაინახეს კოლუმბის გაჭირებული მდგომარეობა, თვითონ გამოაცხადეს სურვილი დახმარებისა და წაყოლისა. ერთს მათგანს ერქვა მარტინი, მეორეს ვიცენტი. რაჟი მათ გამოაცხადეს სურვილი წაყოლისა, მაშინ სხვებმაც დათამამდნენ, მბაძეს მათ, და ამ გვარად ერთი თვის განმავლობაში გამოაწვეეს ორი ჰატარა და ერთიც უფრო მოზრდილი გემი საჭირად მატროსებით, ოსტატებით და სურსათით.

III

მარიაშობის თვის სამს კოლუმბი და მისი თანამოგზაურნი გამოვიდნენ პალოსის პორტიდან. იმ გემს, რომელზედაც კოლუმბი იმყოფებოდა, ერქვა სანტა-მარია. მეორე გემის უმთვრესად, რომელსაც სახელად პინტა ერქვა, იყო მარტინი პინზონი, მესამე გემს ნინას მართვიდა მეორე მისი ძმა ვიცენტი. ნათესავები და ნაცნობები ტირილით ეთხოვებოდნენ უკვლას, ვინც კი კოლუმბს მიჰყვებოდა, რადგანაც არ ეგონათ, თუ ისინი ცოცხალი დაბრუნდებოდნენ. თვითონ მოგზაურებიც კი შიშ-ჭკუშ იყვნენ: მათ სთქვამს აღსარება, ეზიარენ და ისე

გაემგზავრნენ. პირველად კოლუმბმა მიმართა კანარის კუნძულებს. აქედამ 8-ს ენკენისთვეს გამოვიდა კოლუმბი და გასწია დასავლეთისაკენ. მეორე დღეს მოვიყარა თავადამ კანარის უკანასკნელი კუნძული ფერო და ამ გზაზედ მოგზაურები გაუდგნენ საშინელ ბუკანეს, რომლის დასასრულიც არ იცოდნენ. მინამ ხმელეთი თავადამ არ დაგარკეს, მატროსები მხნედ იყვნენ, მაგრამ შემდეგ კი დაღონდნენ, დაგარკეს მხნობა და დაიწყეს მწუხარება და ტარილიც, რადგანაც კვლანთ, რომ ველარ ელირსებოდნენ ველარც სამშობლოსა და კერც მშობლების ნახვას, და დაიღუპებოდნენ სადმე უფსკრულ ბუკანში. კოლუმბი კი ამხსნებდა და უხატავდა იმ ქვეყნების სიმდიდრეს, რომლებსაც ისინი იმოყნიდნენ. ამას ვარდა, რაკი ხედავდა, რომ თანამხლებულთა უკმაყოფილება სულ თანდათან მატულობდა, არ უცხადებდა გავლილ მანძილის ნამდვილ სიგრძეს, რომ ვიდევ უფრო არ შეშინებოდათ. ამ გზაზედ მარეს მათ რადენიმე კვირის განმავლობაში; ვზახე ბუკანში ბევრი ისეთი ზღვილები შეხვდათ, რომლებიც სრულიად დაფარული იყვნენ მტენარებით, თითქო მინდორიყო, და ბევრი სხვა და სხვა ნაირი ფრინველები დაინახეს. ეს გარემოება ცალკედ იმედს აძლევდა მატროსებს, რადგანაც კვლანთ, რომ ხმელეთი ახლოს უნდა იყოსო, მაგრამ მათა იმედი სულ ტყუილი გამოდგა. მაშინ მატროსები ვიდევ უფრო აღელვდნენ, ისე რომ ზოგს მათგანს განძრახვაც ჰქონდა კოლუმბი ზღვაში გადაეკლათ, რადგანაც ის უკან დაბრუნებაზე არ თანხმდებოდა. კოლუმბი არ შესწინდა მათ ბოროტ-განზრახვას; ის ხან უყვავებდა, ხან ვიდევ გაბედვით ესაუბრებოდა. ამე სრულიადაც არ შეშინია სიავდილისო», ეუბნებოდათ, «მაგრამ ქვენ ვარკად მოიფიქრეთ, რასა-სატან ქველი მოგუფით, რომ-

ცა ისპანიაში დაბრუნდებით, თუ მე მომკვლათ და ან არ და-
მემოწიანდებით.»

ენკენისთვის 25-ს, მზე ჩასუფი იყო, რომ ანონზო
პინზონმა თვის გემზე დაიყვირა გასაწებულმა და შეატყობინა
კოლუმბს, რომ სმელები გამოჩნდა. კოლუმბს მართალი
ეგონა, დაინახა და მადლობა შესწინა ღმერთს; ყუფა მატრო-
სებმა ერთ-სმად დაიწყეს გალობა: «დიდება მალალოა შინა
ღმერთსა.» მართლაც ყუფას სმელები მოეჩვენათ და არც
ძლიერ შორს იყო. კოლუმბმა ბრძანა, რომ იმ მხრისაკენ მა-
გმართათ გემები, საიდანაც სმელების მზგავსი წაღაც მოჩანდა.
მაგრამ მთელი ღამე იარეს, ოცდასუთი მილი მკეტი გაიარეს,
გათენდა კიდეც, და სმელები კი არსადა ქსნანდა. თურმე შე-
კუმშული ღრუბლები მოსჩვენებოდით ქორიზონტზე სმელებ-
თად. მატროსებმა სელახს დაიწყეს ყაყანი და დრტვივა.
მაგრამ კოლუმბის მოხერხებულმა ბასმა კიდეც დაამოძვინა.
გადიოდა დრო, მთგზაურები სულ წინ მიტყუარდნენ, სმე-
ლები კი არსადა სჩანდა. მხოლოდ შვიდ ოკტომბერს, მზის
ამოსვლისას, «ნინა» გემზე ერთბაშად დროშა ამართეს და პა-
ტარა წაბრახანი გაისროლეს ნიშნად მისა, რომ, კითომც,
სმელები დაინახეს, მაგრამ ესეც მოჩვენებად გამოდგა. მატ-
როსები მოთმინებიდამ გამოვიდნენ და უარს ამბობდნენ წინ-
წასვლასზე. კოლუმბი ჟერ დაყვავებით არიკებდა მატროსებს და
ამხნეობდა მომკვალი ჯილდოს აღთქმით. მაგრამ მატროსები
თავისას არ იშლიდნენ, და ეტყობოდით კიდეც, რომ აჯანყე-
ბას აპირებდნენ. მაშინ მან სულ სხვა კილოთი დაუწყო მათ
ლაპარაკი და გადაწყვეტით გამოუცხადა, რომ ჩვენ ხელ-
შწიფემ გამოგვგზავნა ახალი გზისა და ქვეყნების სამეხსელა-
თადა და, რაც უნდო მოხდეს, მე უკან არ დავბრუნდები ხელა

ცარიელია. ზოგჯერ თი მწერლები ამბობენ, რომ ვითომც კო-
ლეუმს ვინაობა მიეცეს მატროსებისათვის, რომ თუ სა-
მი დღის განმავლობაში სმელეთი კერ ვიზოკოთ, მაშინ უკან
დაკბრუნდებიო, მაგრამ ეს არ მტკიცდება უფრო ნამდვილის
გამოკვლევათ.

თითქმის შუა ოკტომბრამდის იარკეს მოგზაურებმა; სმე-
ლეთი კერ კიდევ არსადა სხანდა. მხოლოდ 11-ს ოკტომბერს
დაინახეს ისეთი ნიშნები, რომლებიც ესლა ვი ნამდვილად
ამტკიცებდნენ სმელეთის სიასლავებს: ზღვაში დაინახეს ისეთი
მცენარენი, რომლებიც მდინარეებში იზრდებიან, და არა ზღვა-
ში, შენიშნეს ისეთი თევზები, რომელნიც მხოლოდ ზღვის
გუნაპირს კლდეების მახლობლად არსებობენ; ვანტის მატრო-
სებმა ამოიღეს ზღვიდან მოჭრილი ლერწამი, ერთი გათლილი
ჯოხი და ფიცარიც. ამ კეთილ-საიმედო ნიშნებმა გამოიწვია
საზოგადო სიასრული, მატროსება დამშვიდნენ და ყველა იმა-
სა სტდილობდა, რომ სხვაზე უწინ მას დაენახა სმელეთი,
რადგანაც ამ გვარ ვინა ჯილდო ჭქონდა აღთქმული. ყველანე
წინ მიდიოდა გემი პინტა. ამ გემის ერთმა მატროსმა, რომ-
ელმაც ანძაზე იყო ასული, სხვებზე უწინ დაინახა სმელეთი
და მაშინათვე შეატყობინა კოლეუმს. როცა კოლეუმი დაწმუნ-
და, მართლაც, სმელეთი მოჩანდა, შეკრება ყველა თანამოგზაუ-
რები, წარმოსთქვა მათ წინაშე ალექსებით სიტყვა და მადლო-
ბა შესწირა უფაღს, რომელმაც ხელი მოუძარტა და დაა-
გვირგვინა მისი შრომა. მატროსებმა, რომლებიც ისე აწუხებ-
დნენ კოლეუმს მოგზაურობის დროს და სიკვდილსაც უში-
რობდნენ, ბოდიშის ჭნდა დაუწუეს, კოლეუმმა ბოროტისათვის
ბოროტი არავის მიავა. ღმირს ორი საათი აქნებოდა, რომ
მიუახლოვდნენ სმელეთს, კოლეუმმა ბრძანა იაქნებოდა ჩამო-

შესთ და დაესვენათ ვათენებადის. კოლუმბს ეგონა, რომ შემოიარა დედა-მიწის ნასვეარი ზურგი და მიადგა ზღვის ინდოეთის ქვეყანას.

IV

რომელიც კოლუმბეს, დილით, კოლუმბმა ახსენა ღმერთი და გავიდა ახლად ნაპოვნ გუნძულზე, ხელში ეპყრა მას ისპანის კაროლის დროშა, და ორივე ძმები პინზონები გვერდთ უდგნენ. ეს გუნძული იყო ერთი ბალამის გუნძულებთაგანა, რომელსაც იქაურმა მცხოვრებლები ღვანანს უწოდებდნენ. კოლუმბმა გი დააჩქაა მას სან-სალვადორი, ესე იგი მაცხოვარი-როცა იქაურმა მცხოვრებლებმა დაინახეს ევროპელები, საშინლად გაკვირდნენ, მოგროვდნენ და განცვიფრებით უწყქრდნენ მათ. ევროპელებსაც გაუკვირდათ იმათი ნახვა: ისინი იყვნენ სულ ტიტელები, ტანი შელებილი ჭქონდათ ზოგს თეთრად, ზოგს შავად და ზოგს წითლად. ფერით არც თეთრი იყვნენ და არც ნამეტანი შავი, თმები ისეთი გრძელი და მსხვილი ჭქონდათ, როგორც ცხენის თათარი. რვინის ხმალება არ იცოდნენ; მათ იარაღს შეადგენდნენ უბრალო ჯოხები, რომელთაც თავში თევზის ძვლები ჭქონდათ ჩაჭობილი. ევროპელები მათ ზეციდან ჩამოსულები ეგონათ, და რაღა თქმუნდა, მოწიწებით მიეგებენ. კოლუმბმა აჩუქა ზოგიერთ მათგანს რაღაც უბრალო ნივთები. მათაც არ დაიშურეს თვისთუცხ სტუმრებისთვის რაც გი რამ ებადათ: სიხარულით მოყავდათ მათთან ბაიუშები, მოქონდათ ბამბა და სხვ. მაგრამ საზოგადოდ ისინი ძლიერ ღარბნი იყვნენ, და მათი ცხოვრე-

ბა ბეკრად ან განიჩხეკოდან გელური სალხის ცხოვრებიდამ. ისპანიელები კი სისხრებით ადევნებდნენ ოვალს, იქნება სადმე ოქროს ანუ ვერცხლი ვი.გუაოთო. ზოგიერთ იქაურებს მართლაც უბოკეს ცხვირის ნესტოებზე ჩამოკიდებული ოქროს ნამკრეკები. ისპანიელები ბეკრი ეცადნენ როგორმე გაეგოთ მათგან, სად იბოკებოდა ოქრო. იქაურებმა, როცა გაიგეს, რომ ევროპელებს ოქრო მოსწონდათ, ნიშნებით უჩვენეს სსკა ქვეყნების აჩსებობა, სადაც ოქრო იბოკებოდა. 14-ს ოკტომბერს კოლომბმა შემოუარა გარშემო მოსსენებულად გუნძულის ნაპირებს. მეტი აღაჩნია ადგილი და ახლო ერთი ზატარა ციხე. შემდეგ კოლომბი შეუდგა სსკა გუნძულების ძებნას და გასინჯვას. მართლაც მან ბეკრი გუნძულები იბოკა. უკვლად გუნძულებზე ბუნება საკვირველი მდიდარი იყო, სალხიც მშვიდობიანი. 16-ს ოკტომბერს მიადგა ერთ დიდ გუნძულს, რომელსაც ევროლანდინა დაარქვა; 19-ს იბოკა მეორე დიდი გუნძული და დაარქვა მას იზაბელას სახელი. ორივე ეს გუნძულები მშვენიერი და მდიდარი ბუნებით იყვნენ შემკულნი. ამ გუნძულებზე ისპანიელებმა ნახეს მრავალი ისეთი ფრინველები და მცენარენი, რომელნიც სრულად განიჩხეკოდნენ ევროპიულ მცენარეთა და ფრინველთაგან. 24-ს მიმართა მან სიპანლოს ანუ ესლანდელ კუბის გუნძულს, რომელიც კოლომბს შეცდომით ერთი იაპონიის გუნძულთაგანი ეგონა გუბა იყო. ერთი უმთავრესი და უმშვენიერესი ანტილიის გუნძულთაგანი. აქ კოლომბი ზღვიდამ შავიდა ღრმა და ახვარა მდინარეში. ეს ისეთი მშვენიერი მდინარე იყო, რომლის მსგავსი ჯერ არა ენახარა კოლომბს. ორივე მის ნაპირებზე ჩამწვრილებული იყვნენ სსკა-და-სსკა ნაირი ხეები და ბუჩქები, დატვირთულნი სსკა და სსკა გვარის მშვენიერი ხილებითა და ყვავილებით. მრავალ-ნაირი და მშვე-

ნიჭიერი ფერინველები ატეობდნენ თავიანთი ჭიკჭიკით და გაღობით სძენას. სუბო შოჩის განსაკუთრებით შესანიშნავი იყვნენ ბზის სუბი, რომელთაც ისეთი დიდი ყოთლები ჭქონდათ, რომ მცხოვრებლები ქოხების სასურავად სმარობდნენ. ნადავს ძლიერ ნაყოფიერა და გვარინადაც შემუშავებული იყო. ამას გარდა კვროპიელებმა პირველს შანიშნეს იქ ერთი საკვირველი ჩვეულება: რგორც მამა-კაცები; ისე დედა-კაცები რაღაც ბაღასს ეწოდნენ და ბოლს ცხვირიდან უშვებდნენ. ეს მცენარე კახლდათ თამბაქო, რომლის ჩმარება კვროპიელებმა ჯერ არ იცოდნენ.

12-ს ნაემბეკს გამოვიდა კოლუმბი კუბიდან და წავიდა ახალ კუნძულის სახასავად და გასასინჯავად, რომელსაც მასთან მყოფნი ინდოელები ბაბეის კუნძულად უწოდებდნენ. გზაზე იმდენი კუნძულები შეხვდა, რომ ვერც ვი დასთვალა. ამ კუნძულებზე, სხვათა შორის, მალაღი მთები შენაშნა, რომელთა წვერები თითქმის რამდის აღიოდნენ. შემდეგ დიდი ხნის მოგზაურობისა, კოლუმბი მიაღვა ბოლოს ერთს დიდსა და მშვენიერს კუნძულს, რომელსაც დაარქვა ისპანიის კუნძული (ესპანია). ამ კუნძულს ესლა ეპასონ სან-დომინგოს. აქაური მცხოვრებლები, თუმცა ტიტულები იყვნენ, მაგრამ გაშენებული სოფლები ჭქონდათ და თავიანთი მთავარი ანუ კაცკი ჭყანდათ. მამინდელ მათ კაცივს ერქვა ღვანაგარი. მან ძლიერ კარგად მიიღო კოლუმბი, დაჰპატიჟა და თვითონაც ეწვია სტუმრად კემსე. რაღა ის კოლუმბთან მოვიდა, მთს კაცს მოჭქონდათ ტრახტრუკანით და ორასი კაციც უკან მოსდევდა ამაღად. კოლუმბმა გაცნო ის კვროპიულ სასმელ-საჭმელებს, ბეკრი ელასარავა თვისი ხელმწიის შეძლებასუ და ცოტა საჩუქრებიც მიაწვია. კაცივმა თავის მხრით აჩუქა კო-

ლუმის ორი გაბტყელებული ოქრო. იქაური მცხოვრებლები
 ძლიერ გააკვირნ კერძოებულის იანადმა. როცა კერძოებულებმა
 თხოვათ გაიხროლეს, ისინი ისე შაშინდნენ, რომ შიწასე პირ-
 ჭვე დაემსვენ, სმლებზედაც სელები დაიხრეს, როცა სინჯავდენ,
 რადგანაც არ ეგონათ, თუ მტრულნი იყვნენ. სან-დომინგოს
 ნაპირში კოლუმბს ერთი მოულოდნელი უბედურება შეემთხვა.
 მისი გემი სანტა-მარია გაიჩია ქვიშასე და ძლიერ დასიან-
 და, ისე რომ კოლუმბმა მატროსება პატარა გემსე ნინაზე
 გადასვა. ამ განადრებამ ძლიერ შესწუნა და დააფიქრა კოლუმ-
 ბი; საუკეთესო გემი გაუფუტდა და მატრო ერთი პატარა გე-
 მის სიმატა დატნა, რადგანაც მესამე გემის პინტას უფროსი-
 ანტონ პინსონი, მისდა დაუგითხავად, ხუმად მოშორდა მას
 და ცალკე წავიდა კუნძულების სამებნელად. როცა სან-დომინ-
 გოს კაციკმა შადტო კოლუმბის უბედურება, ძლიერ ეწეინა,
 მაშინათვე მოაშველა ხალხი და თვითონაც მოვიდა. თუმცა
 გემსე ეველსეური უნებლად გადაანჩინეს, მაგრამ თვითონ გე-
 მი ისე დასიანდა, რომ სასმარად აღარ გამოდგებოდა. კაციკი
 ანუგეშებდა კოლუმბს, რითიც კი შეეძლო და ორი სადგომიც
 დაუთმო. კოლუმბმა კი, მადლობის ნაცულად, ერთი პატარა
 ციხე ააშენა მის სამთავროში, მისივე ქვეშეკრძომებას შემწეო-
 ბით, იმ განზრახვით, რომ დაპატრონებოდა სანდომინგოს
 კუნძულს. იმ ციხეში მან ოც-და-ათი კაცი დასტოვა და ერთი
 პატარა ზარბაზნიც მისცა. აქ კოლუმბი ორს იანკრამ-
 დის დატნა (1493 წ.) მუტმე გამოეთხოვა თავის მეგობარ
 კაციკს და დააპირა სხვა კუნძულების სამებნელად წასვლა. ამ
 დროს მატრინ პინსონიც დაბრუნდა თავისი გემით, კოლუმბს
 ეს ამბავი ძლიერ იამა და, თუმცა მისი ამხანავი საყუდურისა
 და დასჯის ღირსიც იყო, რადგანაც დაუგითხავად მოგორდა.

მაგრამ კოლუმბს ეშინოდა კიდევ არ მომშობდესო, და ამიტომ არა უსაყუდურა-რა. გადასწევიტა ვი მალე დაბრუნება ისპანიისა, რათა ეუწყა ქვეყნისთვის თვისა ბედნიერი მოგზაურობის შედეგი და ახალი ქვეყნების პოვნა. მაგრამ მინამ წამოვიდოდა, იმ დღელების დასახედავად წავიდა, რომლებიც მარტინ ალონსოს ენასა უძიისოთ. რამდენიმე დღე იარეს სანდომინგოს გუნბულის გვერდით და ბოლოს მიადგენ ერთ კონტინოს (NUEVO), რომელსაც კაბრონა ერქვა; როცა იმას ჩამოუარეს, შავიდნენ ერთ ვრცელ ნავთ-საყუდელში. აქედამ მათ დაინახეს ნაპირსე ისეთი ხალხი, რომლებიც ძლიერ განირჩევოდნენ უწინდელ ხალხს ხალხთაგან. იმათ ქქონდათ გრძელთმიანთა, შავიული უკან ბურთივით და შემეული ფრინველების ფრთებით. შესედულებით იყვნენ სპინელი, ამასთან ტანოვანი და მამანნი. აღსურვილნი იყვნენ ისინი მშვილდ-ისარათ და სპინელი მაცარი ბრის სრძლებით. ისრებს თავში ჩასმული ქქონდათ თევზის ძვლები და კბილები. ისინი მტრულად დახვდნენ ისპანიელებს და პატარა ჩხუბივთ გაიმართა მათ შორის. მაგრამ, როცა ისპანიელებმა ორი ვარა დასჭრეს, სხვები შაშინდნენ და გაიქცნენ. ამით გათავდა კოლუმბის პირველი მოგზაურობა.

18-ს იანვარს 1493 წ. დაბრუნდა უკან — ისპანიისა. თვითონ იმეოთებოდა იმ პატარა გემზე, რომელსაც ნინა ერქვა. ორი ძმა პინსონები პინტზე ისდნენ. ეს უკან მოგზაურობა ძლიერ ძნელი და საშიში აღმოჩნდა. ძნელი მითი, რომ, როცა ისპანიელები ამერიკისკენ მიდიოდნენ, ქარი შეელოდათ, რადგანაც სურვილი უბერავდა. ესლა ვი ეს ქარი პირისპირ ქქონდა და უშლიდა მათ პატარა გემებს თავისუფლად დარყას რკინეში; საშიშიც კიდევ მითი იყო, რომ კოლუმბს

თავისი მოსრდილი და უფრო საიმედო გემი სანტა-მარია აღარა ჰქონდა. ამას გარდა ამიდიც ძლიერ ცუდი დაუდგათ გზას. 12-ს თებერვალს ატყდა ძლიერი ქარი და დაიწყო ზღვამ საშინელი ღელვა. ეს ქარი და ღელვა სულ თანდითან მატულობდა. 14-ს თებერვალს ორი შატრა გემი, ნინა და პინტა უნებლოთ დაშორდნენ ერთმანეთს, და არაინ მათზე მეოფი აღარ ფიქრობდა, თუ კიდევ დაუღუპავი გადაარჩებოდნენ. კოლუმბი საშინელ მწუხარებაში იყო. მას გონა, რომ პინტა და პინტონები თავიანთი მატროსებით დააღუპნენ. თავისი შატრა გემის იმდიც აღარ ჰქონდა, თურცა ყოველი ღონისძიება ისმარა, რომ რაგორმე გადაურჩინა დაღუპვისაგან. ის თავის სინჯობასზე კი არა ფიქრობდა; ამას მოლოდ ის აწუხებდა, რომ თუ დავიღუპნით, ამდენი შრომა და მეცადონება ამოდ ჩაივლის კაცობრიობისათვისაო. ამ გვარ საშინელ ძღვრებებში მან ერთი საშუალება-ღა იპოვა, რომელითაც ფიქრობდა მშვეტყობინების ევროპელებისთვის თავისი მოგზაურობის შედეგი. მან აღსწერა ერთ თაბას ზერგამენტზე (ტყავის ქაღალდი) მოკლედ თავისი მოგზაურობა და ნაპოვნი ადგილები, დაბეჭდა, ზედ დააწერა ისპანიის კაროლის ადრესი და თან დაუმატა, რომ ვინც ამ წერილს იპოვას და ისპანიის ხელმწიფეს მიართმევს გაუხსნელად, ის ათას დუკატს საჩუქრად მიიღებსო. წერილს გარს შამთავრს გასამთღული ტილო, შემდეგ ჩსდო შატრა ზოხვასი, დაურთა შრობა და გადაადლო ზღვაში.

მაგრამ, მისდა ბედით ცამ მოიწინდა, ქარი ჩაღვა და ღელვაც თანდათან დაწყნარდა. ამ გვარად კოლუმბი და მისი გემი გადაარჩნენ დაღუპვას, მეორე გემს კი რა მოუვიდა, არაინ იცოდა. 18-ს თებერვალს კოლუმბი მიუახლოვდა ერთ

ახორის გუნძულს, რომელსაც წმინდა მარიამის გუნძული ჰქვია. მოგზაურები იყვნენ საშინლად დაღლილი და დამძუღნი. კოლუმბი კი, ამას გარდა, ნამეტანი ტანჯვისა და უძილობისაგან, ავადაც იყო და ძლივს დაისვენა საბრალოდ. ახორის გუნძულები ზოტუგალიის სასულეშეთოს ეკუთვნოდნენ. წმ. მარიამის გუნძულის გუბერნატორმა ისე ცუდათ მიიღო კოლუმბი, რომ მისა მატროსები დაატყვევა. კოლუმბმა წაბრუნა მას თვისი ქაღალდები, რომლებიც ისპანიის ხელმწიფისაგან იყვნენ სულ-მოწერილი და ძლივს განათავისუფლა თვისნი თანამგზაურნი. 24-ს ოქტომბერს კოლუმბი მივიდა თვითონ ლისაბონში. აქ ის ხელმწიფემ და სალხმაც დიდის პატივისცემით მიიღეს. მაგრამ ზოგაერთი უგუნური და უსარცხილო კეზიები ურჩევდნენ თავიანთ კორწულს იოანე მე-II-ს, რომ მოკლავს კოლუმბი და თვითონ ესარგებლას მის მიერ ნაპოვნი ქვეყნებით. ხელმწიფემ ზიზღით უარ ჰყო იმათი უვატურა წიქვა.

ზოტუგალიაში კოლუმბი 13-ს მარტამდის დარჩა. ამ დროსვე ის გაემგზავრა ისპანიაში და მეორე დღეს თორმეტ საათზედ მივიდა პედროსის ნავთ-სადგურში, საიდანაც გამოვიდა წარსულ წლის სამს აგვისტოს. პედროსის მცხოვრებლებს, როგორც თავში იყო ნათქამი, არ ეგონათ თუ ცოცხალი დაბრუნდებოდნენ კოლუმბი და მისი თანამგზაურნი, და ამიტომ, როგორც კი გაიგეს იმათი მოსვლა, მრთელი ქალაქი შინყა, დაუწყეს ზარებს რეკა, როგორც აღდგომის დღეს, სალხმა დაანება თავი საქმეს, დაკეტეს დუქნები და მალაზიები და ყველანი, ქალი და კაცი, დიდი და პატარა მიემუხრებოდნენ ნავთ-სადგურისაკენ, რომ დაენახათ მოსუენი. როცა კოლუმბი ნაპირზე გავიდა, სალხი შამოქვია და დიდის აზრით გაა-

ჭაღა სობორში, სადაც კოლეუმმა პარაკლასი. გადაახდევინა, ერთი სიტყვით ვადოსის მცხოვრებლები, რომლებიც პირველად წინააღმდეგნი იყვნენ კოლეუმის მოგზაურობისა და ვინაღმ აჭყულებს არ მოასდგინეს, ესლა ღმერთს მადლობდენ, რომ მათ შინიეს მონაწილეობა მის მოგზაურობაში, და ისეთ პატავსა სტემდენ კოლეუმს, როგორც ხელმწიფეს.

ვადოსიდან კოლეუმმა გაუგზავნა წერილი ისპანიის ხელმწიფეს და შეატყობინა თვისი მძვიდობით და გამარჯვებით დაბრუნების ამბავი. კოლეუმის შემდეგ ანოზო პინზონიც მოვიდა თვისი გემით ვადოსის ნავთ-სადგურში. კოლეუმი ამ ამბავმა ძლიერ გაასახრა, რადგანაც იმას უწინ ის დაღუპული ეგონა, თვათონ პინზონს ვი ასე ეგონა, კოლეუმი დაიღუპავო, და მოინდომა მისი ღვაწლით თავა ესახელებია. ამ განზრახვით თვათონ მისწერა ხელმწიფეს წერილი და აცნობა თვისი მშვიდობით დაბრუნება. მაგრამ, როცა გაიგო ვადოსში, რომ კოლეუმიც მშვიდობით დაბრუნდა, ის სიბრძნევით უელს გაშინდა და იძალებოდა, მინამ კოლეუმი ვადოსიდან არ წაედა.

კოლეუმის წერილმა ძლიერ გაასახრა ისპანიის მეფე და ჯედოფალი, რადგანაც მის ღვაწლს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მათის მეფობის დიდებისათვის. კოლეუმი სევილიის ქალაქში იყო, როცა ვასუნი მიადო. ხელმწიფე მას დიდ ქებასა და მადლობას სწორდა და სთხოვდნენ მალე მისულიყო სასანსაკად სასახლეში. ხელმწიფეები მამინ ბარსელონში სცნოვრებდა. ხალხი გზაზე ყველგან დიდის ამბით ეგებებოდა. კოლეუმს. ყველას უნდოდა ღირსებოდა მის ნახვას. ამას გარდა ზალხს ძლიერ აკვირებდა შავი ინდოელების ნახვა, რომლებიც კოლეუმს თან მოჰყავდა. ბარსელონში კოლეუმი მივიდა 15-ს

აპრილს. ფერდინანდი და ისაბელა მოემზადნენ მის მისაღებად. უკლავ დიდებულნი და წარჩინებულნი ისპანიის გრანდები (თაკადები) წინ მიეგებენ კოლუმბს ხელმწიფის ბრძანებით. როცა კოლუმბი ფერდინანდს მიახლოვდა, მაშინ ის ტასტზე იჯდა და თვისი ამაღა თავს ადგა. კოლუმბმა თაყვანი სცა და ხელზე აკოცა. ხელმწიფემ მოჰკვიდა ხელი, მოისკა გვერდით და დაუწყო ხასია მას საკვირველ მოგზაურობაზე. შემდეგ ხელმწიფემ ბრძანა გაეცილებიათ კოლუმბი მისთვის მომზადებულ მშენიერ დაწახაში. ამ დღიდან დაწყებული კოლუმბი ისე იყო მიღებული სსსახლეში და ისე ემსახურებოდნენ, როგორც გვირგვინოსანს ვისმეს. მაგრამ ნუ დავივიწყებთ, რომ კოლუმბს ეიცეკაროლის ტიტული ჰქონდა მინიჭებული, პირობის ძალით. ნადიმობასა და პატიუობას დასასრული აღარა ჰქონდა ბარსელონში. უკლავ დიდი ხარისხის კაცები ბედნიერად რაცხდნენ მიეწვიათ კოლუმბი. ამბობენ, ერთხელ, როცა კოლუმბი დიდ კარდინალ მენდოზასთან იყო მიწვეული, სადილობის დროს ჩამოკარდა ლაშარაკი მის შესანიშნავ ღვაწლზე. ერთმა სტუმართაგანმა ჰკითხა კოლუმბს: «განა სხვას ვი არავის შეეძლო ეს საქმე?» კოლუმბმა, ზასუხის ნაცვლად, მოითხოვა ერთი კვერცხი და უთხრა სტუმრებს, აბა ვის შაუძლია ეს კვერცხი ისე დასვას სტოლზე, რომ არ წაიქცესო. უკლავა, თურქე, ბერის ეწვალა, მაგრამ კვრავან ვერ მოახერხა. მაშინ კოლუმბმა თვითონ აიღო კვერცხი, ხელა დაარტყა ბოლოთი სტოლზე და ამ გვარად დასვა. ეს ხომ ადვილიაო და უკლავს შაუძლიაო, დაივიწყეს ერთ-ხმად სტუმრებმა. მართალია, ესა ადვილია, როცა გაჩვენეთო, უზასუხა იმათ კოლუმბმა.

ამ შესანიშნავ კაცზე და მის საკვირველ ღვაწლზე გაკარ-

და ხმა მთელ კეროზში. და კოლუმბი მიაჩნდა ყველას საკვირ-
ველ კაცად. მაგრამ, სამი გასსკვთ, რა ნაირ მდგომარეობაში
იყო კოლუმბი შვიდი წლის წინად, როცა ის თავისი პატარა
გაყით, დატყუთილ ტანისამოსში, მშვირ-მწყურაღი მიადგა კა-
რებზე რაბიდის მონასტერს და პური ითხოვა ბერებისაგან.
ესლა კი ის თვისი ნიჭისა და ღვაწლის წყალობით, თაყვანის
საცემი გახდა, მაგრამ ვნახოთ კიდევ, რას უმზადებს მას და-
უდგრომელი ბედი.

იმ დროს, როცა კოლუმბი ისპანიაში დაბრუნდა თავისი
პირველი მოგზაურობის შემდეგ, ის სამოცი წლის კაცი იქნე-
ბოდა.

(შემდეგი იქნება)

გოგოს ჭირივე...

(მეურმის სიმღერა).

გოგოს ჭირივე, გოგოსი, ჭირივე ერთად-ერთისა,
ზაწა გოგოსი, დიღის მზის, ჭირივე იმის ღმერთისა!
გოგოს ჭირივე, გოგოსი, ჭირივე ლელწამ-ტანისა,
ფუნთუშა, ძუძუ-კოკობის, ჭირივე გულ-წამტანისა!
გოგოს ჭირივე რამ ღუის, როგორც რა თურქაშა-ული,
პირს რად მარადებს, იმასთან რა მსჭვს მე დანაშაული?!...
გოგოს ჭირივე, გოგოსი, ჭირივე იმის გულისა,
იმის ყუყუნა თვალების, კალამით დანატულისა!...
რა ვქნა, რა წყაღში ჩავარდე, არ მეკარება გოგონა,
სხვის დანიშნული თუ არი?... მე კი... მე—ჩემი მეგონა!...
ნუ მეღავ, გოგონავ, წყეულა, ნუ ამარადე პირია,
თავი რამ მეკრდზე მოგანდო, შენთვის რა გასაჭირია?!...
ნუ მომკლამ დედის-ერთისა, ღმერთი იწამე, წყეულა,
ნუ მომკლამ, გოგოვ, ნუ მომკლამ, ჩემს გულში შამოჩვეულა!...

თ. რაფ. შრინთავი.

12 მაისი, 1885 წ.

კოლხიდაში

(მეზაერის შენიშვნები.)

არტურ ლეისტისა

I

დიდი ხანია, რაც თვალმდგან დაკვარგე ჩემი თანა-
შეზავრი, მშენიერი ქერა ქალი; დიდი ხანია, რაც აღარა ვუნ-
სავ იმ ყვავილის სუნს, რომელიც მან მომცა სახსოვრად, და
თვით მისი სახეც კარგად ვეღარ წარმომიდგენია, სახე მომ-
ხიბლავი ვარშაველის ქალისა, რომლის პირიდან ეგანასკნელი
პოლშიური სიტყვები გავიგონე. მე შორსა ვარ იმ ქვეყნიდან,
სადა შრიალი გააქვს ნაძვის ტყეს, და მწვანე ბზა ზედ დაჭყუ-
რებს ანუარა წყაროს.

ღუზა ახსნეს და ჩვენი ტრეხლით მატარებელი (სომალ-
დი) შორდება ნაპირს და მიდის ბათუმისკენ, სადა ოთხ დღე-
ში უნდა მივიდეთ. მაღე შიგ ზღვაში ვიყავით, იმ თვალ-გა-
უწვდენელ წყლის სივრცეში, რომელიც დღეს ისე მშენიერადა
ბრჭყვინავს თიხათვის მზის შუქისაგან. ტალღები ძლიერს ქანაო-
ბენ, და სიჩუმე არის ზღვაზე, როგორც ჭაერში, აგრეთვე
თვით სომალდზედაც, სადა ორი დიდი ოთახი უჭირავს რამ-

დენსამე მგზავრს. პირველ კლასში რვა სული ვართ: ერთი ნამდვილი პრუსიელი, 1 სპანსელი, რომელსაც ცხვირი ცხვირისას მიუგავს; 1 ამერიკელი, რომელიც სულ წერილებსა სწავს და თავის ლაპარაკს აჩაგის აღიარებს; ორი რუსი, პეტერბურგი-დამ გამომგზავრებული და ერთიც ახალგაზრდათა ანუ ნუგბართა წყვილი, ესე იგი ქალი და კაცი. მშვიდ ტალღებზე მცურავთ უკან მიუხედავად, და გუცქერით მშვენიერ ცისფერს სი-წერეს და კელაპარაკებით ერომანეთს. სპანსელი ბევრს რასმე გვიამბობს თეირანზე და ისეთი მშვენიერი ფრანციულის ენით ლაპარაკობს, რომ კაცს ადვილად ფრანცუზი ეგონებოდა, ვიდრე რომ ისეთი შავი ანა ჭქანოდა და ცხვირიც რომ ცხვირისას ან ჭკვანებოდა.

საღამო დადგა. მთვარე ამოვიდა ისე, თითქო ზღვიდამ დაიბადო და განათა ზღვა თავის კერცხლის ფერი შექვით, რომელსაც უკვლანი ოცნებაში მოჭკვანდა. ხომალდზე სიჩუმეა; ყველა ჩემად წამე სიძღვრას დამღერის; ხმა-მადლა თითქმის აჩაგინ ლაპარაკობს, და მარტო ორთქლის მამინის და ბუჩღის ხმაურობა ამ სიჩუმეს ან ეშისაბამება. დილით, როცა მზე კარგა მალა იყო ცაზე, სევასტოპოლის ნავთ-საყუდელში შეკედით. რადგანაც აქ რამდენჯერმე კუოფილგარ, ამიტომ მე აღარ გამოვედი ნაპირას; ამასთან საშინელი სიცხე და მტკერი, რომელიც ქუჩებში იდგა, კერაფერ სანასავს წარმოადგენდა. სევასტოპოლში ხომალდი ო საათი დგას, ესე იგი სწორედ იმდენი დრო, რამდენიც საჭიროა უსაქმო მგზავრისათვის, რომ რაც ვი ხომალდზე, თუ რამ სადმე ან ლუწმანია, ან ნახვრეტი, სულ დასთვალოს. შუადღის პირველი საათი იქნებოდა, როცა მამინამ ქმინვა დაიწყო; ჩვენ ხელახლად შეუდგებით გზას. ხერსონესის ნახევარ გუნბულს რომ მიუვარდებით, ჩვენმა ხომალდმა

ღაწათიანად ქანაობა დაიწყო, ასე რომ ბევრი ჩვენგანი ზღვის
 ავად-მყოფობით გახდა ავად. ნაპირები ამ ადგილას კაი შესა-
 ხედავი არ არის, რადგანაც მარტო ცარიელი ხრიოკი კლდეები
 სჩანს, რომელთაც ტალღები დიდის სმაწობით შეესეტებინ
 ხლდმე. ბაღაკლავიდან ვი ნაპირები მართლაც რომ მშვენიერად
 შესახედავია, რადგანაც აქ უიწიმის სამოთხე იწყოება და სჩანან
 მთები და უიწიმს ჩრდილოეთიდან ჭყვარავენ. რამდენიმე სას-
 თის შემდეგ, ჩვენ მოუსვიეთ პართენიტის ნასკვარ გუნძულს,
 და ჩვენ თვალს წარმოუდგა იალტის ყურე, რომელსაც განმა-
 მო არტყია მდინარი კარების ვილუები (სასახლები), რომელთ
 პატრონებიც ატარებენ აქ საფხუფსა და შემოღობის, სუნ-
 თქამენ მშვენიერ მთების და ზღვის ჭყვარით. ჩვენი სომალდი
 დადგა ყურეში, ნაპირიდან ნასკვარ ვერსტის მანძილზე, მათი-
 ნათვე ნაპე ჩავსხედით და ნაპირსკენ წავუდით. ნაპირზე ბევ-
 რი კვიპაჟი დგას, მგზავრების წასაყვანად ერთ-ერთ მვირ სსს-
 ტუმროთავანში. ჩვენ ჩავსხედით კვიპაჟი, მაგრამ იმისთვის
 ვი არა, რომ სსსტუმროში წავსუფლიყავით; მთებისკენ მივდი-
 ვართ, რომ იქიდან ჩვენს თვალს წარმოუდგეს მშვენიერი სა-
 ნასავი მთლად ყურეს არქმისა. მივდივართ მასანდრას, რომ-
 ელიც იალტიდან სამ ვერსსუა, და იქ, პლატანების და კაკლის
 ხეების ქვეშ ბუნების სიმშვენიერეს ვაკვირდებით. ჩვენ წინ გა-
 დაშლილია იალტა, რომელსაც ანათებენ უვანასენელი სხივები
 ჩამამავალის მზისა; იალტას იქით მშვენიერი ნაპირი მოჩანს,
 და კიდევ იმას იქით, ჭოწიზონტის დასასრულამდის გამდი-
 ლია მშვიდი, მშვენიერი ზღვა, რომელიც ბჭყვარალებს საფ-
 ხუფის მზის თვალთმაქცი შუქისაგან. საღამოს 9 საათზე გზას
 შევუდგეთ, მაგრამ მალე დამე დადგა და აღარ შეგუძლდა და-
 გვენსა მშვენიერი ნაპირები, რომლებიც თითქმის იყო დღისამ-

დის კაი სანახაკები არიან, თუმცა მთები თანდათან უფრო ვატარებდებიან.

გუშინდელსაკით გაოცებულნი ვართ მთვარის შექით, რომლის სხივებიც ბანაობენ ზღვის სივრცეში. ადამიანს ეგონება, რომ წამ და უწუდ მოცურავს ოქროს ნაკადელი, რომელიც თერს იცვლის მუდამ და ვსკურიალებს, ხან გაქრება უცრად, რომ ხელახლად უფრო ძლიერ დაიწყოს ვსკურიალი.

იალტაში ჩვენ საზოგადოებას ეიდაც სჭედი ფრანცუზი მოემატა, რომელიც კავკასიაში მიდიოდა, სანა დიდი ხანია ჩემი სიძე სცხოვრობსო.

— Vous connaissez donc mon beau frère? *) კითხება ის ყველას:

— როგორ არაო, ყურში მიხურჩულებს ერთი პეტრობურგელი, რომელიც ჩვენთან არის: განთქმული მტარკალი, რომელიც შეუბრალებლად ჭეკლეფაკს ხადსს.

მალე ფრანცუზსა და სპარსელს შუა დავა ასტყდა?

— ჩვენ მალე წინ წაგიყვანთ, თქვენცა და თქვენს ქვეყანასაც, ეუბნება ფრანცუზი: ეს კია, თქვენმა შანკიმ უნდა მეტი თავისუფლება მოგვცეს.

— დიაღ, დიაღ, როგორ არა, ამბობს სპარსელი: თქვენ მალე ტყუას გაგვაძრობთ; თქვენი წყალობით მალე მოწყალების სათხოვრად წავალთ.

— ხა, ხა, ხა! იცინის ფრანცუზი: თქვენ კიდევ ბევრი სიმდიდრე გაქვთ; თქვენ ლურსმნით ცოტას ამოსჩიჩქნით მიწას და ყველაფერი ხარობს ამ მიწასუ. ჭო, თქვენ ჯერ სამოწყალებო

*) თქვენ ხომ იცნობთ ჩემ სიძესაო?

აწა გიჭინთ. აწა. თქვენთვის საჭიროა განათლება, რომელსაც მარტო ევროპელები მოგცემენ.

— ეგ თქვენი განათლება მხოლოდ გკლუზავს ჩვენ, უზასუ-სებს სპარსელი მწარე დიმილით; თქვენ ჩვენ განათლებაზე სრულ-ლებითაც აწა ფიქრობთ; თქვენ მოდისაწო ჩვენთან მხოლოდ იმისთვის, რომ გამდიდრდეთ და ჯიბეს რომ გაიტენათ, შინ დაბრუნდებით და ამბობთ: *après nous le déluge.* *)

სპარსელი და ფრანცუზი ბასობენ ვიდევ, ჩვენ ვი წავუ-დით დასაძინებლად. დილით მოტიტველებული და სრიავი ნა-პირი დაინახეთ, რადგანაც მთები დიდი ხანია მხედველობიდან დაკვარკეთ და თვალის გასაწოლობი აწაიყრია. ესეთია სანახა-ბანი კერხამდე, სადაც შუადღისას მოკედით. ჯერ კერხთან არ მივსულიყავით, რამდენსამე კერხზე ვიყავით, როცა ბერძნ ბე-მები და ხომალდები გვხვდებოდა, რადგანაც ეს ქალაქი, ოდე-სის შემდეგ, მეორე პორტი არის შავ ზღვაზე, ვაჭრობს ვარ-გად, მომეტებულ ნაწილად პურით, მატყლით და ტყავით.

კერხი მდებარეობს ამავე სახელის ყურეს პირად და კარ-გი შეხედულობა აქვს, რადგანაც კარგა მძალაი მთები არტეის გარშემო, სახლები სულ ქვითკირისაა, ქუჩები განიერია და მო-მეტებულ ნაწილს ფიცარი აქვს დაგებული, თუმცა ქალაქის გა-რეშამო მცენარე არ არის ბლომად. კერხში სცხოვრობს ყოველ გვარი ხალხი ევროპისა და აზიისა, მაგრამ, მომეტებული ნაწი-ლი ამთგანი, იგონი, ბერძნები არიან, რადგანაც ელლადის შვი-ლებმა მთლად აქაური ვაჭრობა ხელში ჩაიგდეს. ერთ ერთ ქუჩა-თაგანზე არის ბეგლი, რომელსაც მიტრიდატის ბეგლი ჭქვიან. გარდმოცემა ამბობს, რომ პონტის დიდი ბეგე აქ გარდაიცვა-

*) ჩვენს შემდეგ ქვა-ქვაზედაც წულარ იქნებაო.

და და აქ არის დამარხულია. ძელ დროს აქ, რასაკვირველია, ბერძნის კოლონიები იქნებოდა; ამას ამტკიცებენ სხვა და სხვა მიწაში ნაპოვნი ნივთები.

კერძო იკენი უარსხილი რამდენიმე საათი დგას. საღამოს ექვს საათზე ხელახლად გზას შეუდგებით და ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის მხარეს წავედით. შორიდან სჩანს ნახევარ გუნძულადი ტამანი, რომლის ნაპირები დახალა და თვალისთვის არათუ არის სასიამოვნო არიან. მეორე დღით შემოვარდა ჩემს კაიუტაში ურუსიელი და საყუდური მითხრა ამდენი ხნის ძილისათვის.

— გრცხვენოდეთო, მითხრა: კავკასიის მთები სჩანს, და თქვენ კი მაგდენი ხანი გძინავთო, — ეგ არ გეპეტებათო.

მაშინვე უაღუბაზე ავედი და, მართლაც, მშენიერი სახსავი წარმომიდგა: მთები, რომლებიც ჩანს ნაპირზე, არ არიან ძლიერ მაღლები, მაგრამ შორ-დამხსკვებელ შუშის შემწობით კი ჭხდავთ თოვლით-მოსილს ბუმბერაზთ. ამ მთებზე დაბურული ტყე სჩანს ყველგან, თვით ამ სიმაღლეზედაც კი, საცა საუგუნო ყინულსა და თოვლს შთენია სუფევა; ეს მშენიერი მხარე არის შავის ზღვის კავკასის ნაპირი, მაგრამ მის მწვენი, სამოთხის მინდვრებში სიჩუმე მეუობს; არა სჩანს აქ არც სოფლები, არც ქალაქები. მხოლოდ ხანდისხან ზედ ნაპირზე გამოჩნდება რომელიმე სოფელი, მაგრამ ძლიერ იშვიათად, რადგანაც ეს მხარე, მას შემდეგ, რაც ჩერქეზები ოსმალეთში გადასახლდნენ, მთლად დაცარიელდა. კოშკები, რომლებიც მოჩანს თითქმის მიუდგომელ მთებზე, დანგრეულები არიან; მათთან მისასვლელ გზაზე დაბურული ტყე არის ამოსული. რადგან აქ ცხოვრობდნენ დაუმარცხებელი გმირნი, თავადნი სხვა და სხვა თემისა; აქ ისმოდა საკრავთა და სიმღერათა ხმა. ესლა კი

მარტო აწვივი იკეთებს იქ ბუღესა, და მასთანვე ერთად მრავალი გველი და სკლივი. რაღ უფრო სამხრეთისკენ მივდივართ, იმდენი უფრო ძალაღი მთები მოჩანს, და იმდენად უფრო მშვენიერი სურათები გვიდგება თვალ-წინ. იმ მთებზე, რომლებიც შუათანა სიმაღლისა არიან, თოვლი მარტო ხეკვებში არის; უფრო ძალა—მთელი მინდვრები ჩანს თოვლისა, და უფრო ვიდრე ძალა—იგი წარმოადგენს საუფუნო ვინუჯს, რომელიც შეადგენს მშვენიერ გვარგვინს ამ მთის ჭედისას.

ჩვენ სომალზე რამდენიმე მგზავრი მოგვემართა კერხიდან და ნოვოროსიისკიდან, ეს მგზავრები ნამდვილი აღმოჩნდნენ— მთის წარმომადგენლები არიან: აქ იყვნენ ოსმალები, რომლებიც მიდიან ტრავნიზონში და რომლებიც ჩვენ, ევროპელებს, უნდობლად გვიყურებენ. ამათ გაჩნდა, პალუბაზე წიანან ბუკრი ბერძნები; ერთ-ერთ ამათგანს სათვალეები აქვს გაკეთებული და ხმა-ძალა წიგნსა კითხულობს, რომელიც სანტერესო უნდა იყოს, რადგანაც მსმენელები ყველა სიტყვას დიდის ყურადღებით მოისმენენ. მთელი დღის განმავლობაში ნაშარი თვალ-წინ გვიდგას; წამ და უწუმ უფრო და უფრო მშვენიერი სურათები იძლება ჩვენ თვალ-წინ, ახალი და ახალი მთები და მინდვრები; მაგრამ ყველგან ისევ ის სიჩუმეა, და არსად არა სჩანს ადამიანის საცხოვრებელი ადგილი. ბოლოს, მეოთხე დღეს, დღის 4 საათზე, ბათუმის პორტში შევკედით, რომელიც ერთი საუკეთესო პორტოგანია მთელ შავ ზღვაზე, რადგანაც გაჩნდნენ სულ მთები ატყვია. ჩვენთან ერთად შემოდის პორტში უსაქმისარი ფრანციელთა პარასოდი «სამეგრელო», რომელიც მარსელიდან მოდის.

ბათუმის პორტი ძლიერ განცხოველებულია; ვაჭრობა აქ გარკვეულ მიდის. გამოკედით თუ არა ნაშარზე, მაშინვე მოკვ-

ცივიდნენ ოსმალნი, რომელნიც ჩვენი სვიკების წაღების ნებას გოთხოვდნენ. რადგანაც დროს დაკარგვა არ გვინდოდა, მივეცით მამინეკ ჩვენი ბარგი-ბარხანა, რომელიც ღონიერ მსრებზე გადაიგდეს, და ჩვენ გავუშურეთ რეინის გზის კოკზაღისაკენ, რადგანაც ორთქლას მატარებელი თბილასისკენ ძალე უნდა წასულიყო.

II

ბათუმი უფრო ოსმალურა ქალაქა, თუმცა მას შემდეგ, რაც რუსეთის მფლობელობაში გადავიდა, შესამჩნევად იცვალა ფერი. აქ ბევრი ევროპული ვაჭარი სცხოვრობს, რომელნიც მომეტებულ ნაწილად ნავითთა ვაჭრობენ, რადგანაც მთელი ბათუმის ავლა დიდება ნავითა. ამიტომ აქ სულ ნავთზედ ლაშაკობენ და ჩასაც მიეკარები, სულ ყველას ნავთას სუნა უდას. მე თითონ ვშიშობა, რომ ჩანს მაგიერად ჩემთვის ნავთი არ მოეცანათ, მაგრამ ჩემდა საბედნიეროდ, გადაკურნი ამ უბედურებას. ნავთას გაქდა ბათუმს სხვა განსაკუთრებული თვისებაცა აქვს—დიდ-ძალი ჭაობები, რომელნიც ქალაქს ვარშემო არტყიან, ეს ჭაობები ვარჯა მოზღაღებია არიან და ამათის წყალბით მრთული წლის განმავლობაში ციებ-ცხელებას გავრცელებული, რომელიც ერთ გვარად მოქმედებს, როგორც ადგილობრივს მცხოვრებლებზედ, ისე მოსულებზედ.

ამ მიზეზებისა გამო, მე ვამჯობინებდი ჰანანოვსში (პოლშის სამეფოს მიყრუებული ადგილი) მრთელი ორი კვირა დაკრჩინილიყავ, ვიდრე ბათუმში ერთი დღე, თუმცა უნდა გამოვტყდე, ჰანანოვას არე-მარე თავის-დღეში ვერ შეედრება.

ზათუმიძისას, სადაც ზღვის ნაპირები შემოსილია მტენარობით და ხენი და ბუჩქნი სამხრეთისა გაუგაღს ტყეს წარმადგენენ.

მაშ ეს აჩის კოლხიდა! კიფიქრე, როცა მე და ერთი სომეხი ვაგონში ჩავჯექით; მაშ აქ მოვიდა იაზონი ოქროს მატყელისანი კერძისათვის და გზად მოიტაცა მედია, რადგან ოქრო და ღამაში ქალი ორივე ერთად კარგია. ქალებს უყვართ ოქრო და სომეხებს უფრო მეტად. ეს მოგზაურობა აჩგონაგუტებისა, როგორცა სსანს, ზღაპარი ყოფილა და თვით იაზონი უსათუოდ ვაჭარი იყო და აქ მოსულა მხოლოდ სავაჭროთ, სოლო, როცა შეიძინა ოქრო და ღამაში ქალი, სანქაროდ გაიქცა და, ვინ იცის, იქნება, სასტუმროს დანახარჯიც არ მიუცია. ქართველები ამბობენ, რომ ძაგისთანა იაზონები დღესაც ბუკნოდ მოდიან კვლავიდამა.

ჩემი თანამოგზაური სომეხი, ნემეცებისა არ იყოს, იყო თავისებური ანუ უკეთ ვსთქვათ თავის ქვეყნის ein wahres Prachtexemplar. იგი მოდიოდა ერთი რუსეთის უნივერსიტეტიდამ საზაფხულად, ფრანციულად კარგად ღაპარაკობდა და ეტყობოდა მდიდარი, რივიანი კაცი იყო. მაგრამ ამ ღირსებათათვის გი არ დავარქვია Prachtexemplar-ი, არა, ჩემი თანამოგზაური ამასთან ძალიან თავაზიანი იყო და, როცა შემეტყო, რომ მე ბარგის ზრუნვაში ვარ, დამაკალა და თბილისამდის ბიჭუთი მივიდა, მაგრამ ბიჭუთი რომ მომიტანა, მითხრა, რომ კასახსთან ერთი მანათი დავკარგე და არ ვიცი, ჩემი იყო თუ თქვენო. — მაშ ჩემგან მიიღეთ ნახევარი, ბატონო! ვუთხარი მე ჰატილსანს მდიდარსა და გადავუთვალე ათი შაური.

სომეხი არც გი დაუყოფდა და მშვიდად გამოძარტვა ჩე-

ში წვლილი. თურმე ურთი გასვრეტილი ახასიანი ყოფილიყო და ის უგანვე დამიბრუნა: ამისთანას კაკასიაში არ იღებენო. გაუფროდი კი და ზიზღით ზურგი შეკატეო და მომაგონდა რომ ჩვენში მთხოვარა, რასაც მისცემ, გამოგართმევს და მალეობასაც გეტყვის მოწყალებსათვის და სომეხი კი ასე არ მოიქცა.

რვა საათზედ თბილისისკენ გავემგზავრეთ. გზა ჟერ ქალაქის ძველს ოსმალურს ნაწილში გაივლის, აქ ძველი უხეირო სახლებია და აჩაფერს საინტერესოს არ წარმოადგენენ: ჩვენთვის უფრო საინტერესონი იყვნენ ოსმალონი, რომელნიც კაკვირკუბით შემოგვტყუდნენ. მათ შორის ჩვენ დაკინახეთ ოსმალელი ქალი, რომელიც თავით ფეხამდის ჩადრში იყო გახვეული; ამიტომ ჩვენ იმისი პირის სახის დანახვა ძალიან მოკეინდა, მაგრამ ვინ იცის, იქნება მისი სილამაზე ერთ ფარდაც არა ღირდა!

ბათუმიდანვე იწყობა მთები და ხშირი ტყეები, მთებ შუა კრცული ჭაობებია, მოფენილი მცენარეობით. მატარებელი დიდ ხანს მიჭჭრის ზედ ზღვის ნაპირას. მეორე მხარეს გაუგალი ტყეა, რომელშიაც კვინებ მზის სხივი ვერც კი ჩადის, ისე მიშენივრად და მჩაკვად იზრდება აქ ყოველივე, ისე ძლიერად მიდის მალეა ყოველი სე და ბუჩქი. თითქმის ნასკვარ-საათი მივდიოდით. ამ ხნის განმავლობაში გულს გვიხარებდა ლაყვარდი სივრცე ზღვისა; შემდეგ მისი ბრწყინვალე წყალი ამომაგალი მზის სხივოსან შუქში ინთქება და ჩვენ შეკდივართ უფარ-მარტ ტყეში, რომლის დაბურულ ხეთა შორის უთვალავი ბუღბუღები სტკუნენ. იმათი სტკუნა ისე ძლიერია, რომ, მატარებელის გამაურუბელი გრიალის მიუსუდავად, კაფიოდ გვესმის თვითოეული ხმა.

ამ უზარმაზარ ტყეში ადამიანის სადგურის კვლიც კი არსად სჩანს, მხოლოდ ალაგ-ალაგ შეხვდებით მალაღ ბოძებზედ დამართულს ქოხებს, რომელნიც უთუოთ ნავის მკეთებელი მუშების ღამით თავ-შესაფარია. ქოხებს ასე მალაღ უთუოდ იმიტომ ჰქმარათენ, რომ გველეზი და მავნებელნი ქვე წარმაგალნი ბლომად არიან აქა. აქაურს ტყეებს არაგვარი მგზავსება არა აქვსთ ჩვენებურ ჩრდილოეთის ტყეებთან; ხე და ბუჩქი სწორედ აქაურის ჰავის შესაფერია. აქაურ ტყეში შეხვდებით კაკლის-ხეს გარეულ კაშლის ხეს და თელას. თავისუფალი ადგილი სრულებით არ მოიპოვება ხეებს შუა, რადგან თითოეული თესვის დადგმა ალაგი სშირი ბუჩქებით არის მოფენილი და მათ შორის გაბმულია სხვა და სხვა ხეული მცენარე, ანუ დგანან შქერნი (როდოდენდრონი) და უზარმაზარი (ვაპროტონიკები) გვიმბრანი. კონე კაცის ხელი ჯერ არ შეჭსებია ამ გაუვალს და უდაბურს ტყეს, რადგან დიდ წამოჭრულ ხეებთან იზრდებიან ახალ-ახალნი, რომელნიც ძლიერად მიდიან მალაღ, თუმცა გარშემო მრავლად ჰურია. დამპალი ხეები და ჯირკები.

პირველ სტანციასე ჩვენ კავონში ჩაჯდა ქართული ქალი, ნაციონალურის ტანსაცმელით—ეს პირველად შეგვხვდა ჩვენ ასული კოლხიდისა. უნდა ვსთქვათ, რომ იგი ძალიან საშიშარ თავლთმაქცსა ჰგავდა. იმასთან ერთად შემოვიდა ორი კაცი, მეგრულად ჩაცმული, ორთავენი, ჩვეულებისმებრ, შეიარაღებულნი იყვნენ. მეგრელებს აცვიათ გმელი ჩოხები, როგორც ჩერქეზებს, ჰურჩაუთ ტყავის ქუდი, არტყიათ ვერცხლის ქამრები და ძვირფას ქაჩქაშისანი ხმლები.

ორის საათის სიარულის შემდეგ, ტყე დაიღია. ესლ-ორთავ მხრით გვარტყია მშენიერი მთები, ნორჩი მცენარეობით შემოსილი. პეისეუი ყოველ წუთს იცვლება მუდამ ახალ-

ახალი მთები სჩანან. ახალი სეობანი ჩნდებიან და დიდი სხვა და სხვაობა გვიმხარულებს მხედველობას.

ხანდისხან ვხედავთ რომელსაჲ სოფელს, ამწვანებულ სომინდებს, საძოვრებს, სომალდებზედაც სძოვს მრავალნი ფარანი ცხვრისა და კამბეჩებისა, ანუ ჰატარა მდინარეს, რომლის წაპირებზედ შრიალობენ ნერვები და მაგონებენ ჩემს შორეულს სამშობლოს — ჰოლშას და მის ბვირფასს, სუნსელოვან უბნებს.

ლიანდაგის მარცხენა მხარეს მიმდინარეობს რიონი, ერთი ჩხარი მდინარეთაგანი კაკასიისა. ახლა დიდ ხანს იქნება იგი ჩვენი თანამგზავრი, რადგანაც რეინის გზის ლიანდაგი მისდევს მას და სხვა მსრავ გასაყალი არა აქვს მთებში.

რამდენს უკრსსაც გაგივლით, გარეშემო არე-მარე უფრო და უფრო მშვენიერია, სხვა და სხვაობით სავსე, სურათივით დახატული. თამამად შეიძლება ვსთქვათ, რომ ეს გზა ერთს უმშვენიერეს გზათა რიცხვს ეკუთვნის ევროპაში. ძნელია სადმე შეხვდეს კაცი ასეთ გულს-მიმტაცს მწვანე და მალალ მთებს, ასეთ მშვენიერს სეობებს, ასეთს უხვს მცენარეობას. — ყოველ სტანციაზე თან და თან იზრდება ადგილობრივი საზოგადოება, ჩვენ ვაგონში ახლა უკვე ოთხი ქართველი ქალია, მაგრამ ამაოდ ვეძებ იმ ლამაზებს, რომელთა ქება ჭჭუხს მთელს დედამიწის ზურგზე. სტანციებზე გლეხები შემოგვთავაზებენ ალუბალს, მარწყვს და ვარდებს, ბუფეტებში ბევრი კოხტად მართული ადამიანია, ჰბრწყინავენ ხმლის და ხანჯლის ვერცხლის ქარქაშნი, ანათებენ ვუნაჰუტავით შავი თვალებით ასულნი სამეგრელოსი, კახური ღვინო გაღმადის წყაროსაკით. — თან და თან ძლიერ გრძნობ, რომ შესდინარ მშვენიერ რომანიულ საქართველოში, იმ მზიან ჭვეყანაში, რომელიც სავსეა დაუნებით,

წინდებით და ძველ ცისკ-დასრბაზებით. — ქუთაისს — იმერეთის სატახტო ქალაქს რომ უახლოვდებით, ჭხუდავთ დაცემულს მინდორს, რომლის აქეთ-იქით მუდამ მთები მოჩანან. ეს მინდორი წამდენიმე ასი კუჩის სიგრძისაა სივანით, მისი ამწვანებული უფრო ვანები და ჭალები ცხადად მოწმობენ მის ნაყოფიერობას და სანეტარო ჭავას. ხე და ბუჩქი აქ მუდამ მწვანება, დეკემბერში ჭვევის ვარდი და მზე შესთამაშებს ამწვანებულს ჭინხასულს. რიონის სტანციაზე გარკვა ხანს ჩერდება მატარებელი, რადგან აქედამ მიდის გზა ქუთაისისკენ, სულ შვიდის კუჩის მანძილისა. ამ გვარად ჩვენ ვიმყოფებით ახლა იმერეთის, ამ საქართველოს მარგალიტის, თვით გულში. ამ ქვეყნის ქება-დიდებას შეადგენენ ვარდი და გონების-მიმტაცი ჭალები. — ამათ სადღეგრძელოდ შეესვით თითო წყვილი სტაქანი კახურისა, ცალი თვალით გადავხედეთ სტანციაზე მოსიერნი ლამაზ იმერლის ქალებს და გაკქანდით თბილისისკენ. რიონი ესლა მარჯვნივ მოგვეჭრა და მუდამ ვხედავთ მის ტურფა კლდოვან ნაშირებს, შემოსილთ ყვავილებითა და მდიდარის მცენარეობით. სასიამოვნოა ცქერა ამ დიდებულ მთებისა, ამ ხშირ ტყეებისა, დიდროვანის კლდეებისა და მათ მიწში აჭაფაფაფებულის რიონის ზვირთებისა; საერთოდ ამ სანახაობას აზის ბეჭედი ერთის დიმილისა, ერთის დიდებულის მზის ბრწყინვალეებისა და, კვონებ, რომ თვით სტკენა ბულებულებისა, რომელიც ჩვენ გვესმის შორიდან, თავის სხვა და სხვა გვარხმის მიმოხვრით, მხოლოდ ერთს სიტყვასა ღაღადებს: სამოთხე! სამოთხე!

შუკდივართ კიდევ მთებში, რომელნიც უფრო და უფრო მალალები, მაგრამ მუდამ მშვენიერნი და ტურფანნი არიან. ღიანჭავი მალა-მალა მიდის ახლა, გადის ორს სვრელში და

შიიკლავნება მთის წვერობებზე ესრედ წოდებულ სურამის აღმართზე.

ვისაც თვალი აქვს, უყუროს ახლა, ვისაც გული აქვს, იგრძნოს, რადგან მის წინ იშლება სიზმარშიაც ვი უნახავი, ყოველ რცხებათა უმშვენებრესი წაღვართი თვით შემოქმედისა, ყოველის სისრულითურთ. გარშემო ისმის ღაღადება: რა სასწაულია, რა მოთება, კლდენი, მინდორ-ველნი, ტყე, ქალაქები უკავილი, ანგარა წყარონი, რა მზეს, რა ბრწყინვალეა, რა შუქიაო!

ფონის სტანტიდაში ლიანდაგი კვლავ ძირს დაეშვება და—ნახევარ საათის მგზავრობის შემდეგ, მინდორზე ვართ, საცა ახლა ჩვენთან ერთად მოგზაურობს მტკვარი—ეს მეფე კავკასიის მდინარეთა. მტკვრის წყალი ვი მღვრივს და თუ ქართველი პოეტები დამღერაინ მას, უთუოდ მის მშვენებრ ნაპირებისათვის და არა ანგარა გამსჭვირვალის ტალღებისათვის. მაგრამ დიდს მდინარეებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ მის ნაპირებზე მცხოვრებთათვის და ამისათვის შეიყვარებს სოლმე ისე ძლიერ ხალხს მშობლიურ მდინარესა. ამისათვისთვე ქართველები, რომელთაც თვალები უბრწყინავთ, თავიანთ მშვენებრის აკრძარეს ცქერით, დამღერაინ თავიანთ მშობლიურს მტკვარს, თუმცა მისი წყალი მღვრივს და ტალღები ტალახიანი. მაგრამ მაინც მტკვრის ნაპირებზედ გადაჭიმულნი არიან მშვენებრი ყანები, დგანან ძველებური ციხე-დარბაზები და სასახლეები, მტკვარი ბანს აძლევს ნაღვლიანს მათს სიმღერებს და შავთვალა ქალები მუდამ დღე ზიდავენ იქიდან წყალს და კიდებზედ ჰკრეფენ უკავილებს.

მიკვრივართ ვაკეზედ, რომელიც თუმცა კიდევ მშვენებრია, მაგრამ ბინდში ესკვას: ჩამოლამება აქ ერთბაშად იცის და არა ისე ნელ-ნელა, როგორც ჩვენი ჩრდილოეთისკენ. მზე ჩავს თუ

არა და ღამე მოიტყავს კიდევ მრთელს არე-მარეს.

შორს, წის დასავალზედ ელვა გაჭფანტავს ღამის სიბნელეს და გაანათებს სოფელს ჯადოსნურის ბრწყინვალებით ამ მშვენიერს ჩაძინებულს მინდვრებს ძვირფასის საჭაჩოველოისას. ცაზედ ვარსკვლავები ჭჭრებიან და წის სიმრგვლივ რაღაც ჯადოსნური სინათლე ჩნდება; ეს მოკაგონებთ იმ განთიადს, რომელი და ჯუღაღიტი ბაგონზედ რომ ისდნენ და თავიანთს უბედურს სიუკარულზედ ლაპარაკობდნენ. სწინდებიან მწვანე ხეები და აუვაკბული ვარდის ბუჩქები, მაგრამ იგინი თვალს ეფარებიან და მხოლოდ ცაზედ მოკამკამე ვარსკვლავებსღა ვხედავთ.

მუქ ლაყვარდს ცაზედ შემდეგ დიდებულად ამოვა მთვარე და მოკაშვამე სინათლეს ჭყუნს და ანათებს მიდამოს.

ჩვენ უფრო სწრაფად მივჭრივართ და გუასლოვდებით თბილისს. ჩვენს უურამდის აღწევს რაღაც ვაუგებარი ყრუ ხმაურობა და გამოურკვეველი ყვილ-სივილი, ვხედავთ სინათლეებს მივდივართ რაღაც სახლების გვერდზედ, ხმაურობას უფრო ცხადად ვარჩევთ, სინათლე ემატება, ერთქლიმავლად უსტვენს, დგება და ჩვენ თბილისში ვართ.

III

თბილისი.

თბილისს არას დროს არა სძინავს და თუ დაიძინებს, დაიძინებს შუადღისას, როდესაც მზე აცხუნებს მის ქუჩებს და თავში მზის ჩავარდნის შიშით უკვლას ძალა-უნებურად სახლში ამწყვდევს. ამ დროს სიჩუმე სუთვეს ქუჩებზე, თანჯრები დახურულა, დუქნებს ფარდები აქვს ჩამოფარებული, ცხენები,

ვირები ღ კამბეჩები სადმე ჩეროში განისვენებენ; ბაზრებში სიარული ღ ვაჭრობა ისპობა, ვაჭარნი ან თავიანთ დუქნებში წვანან ან ვიდუკ—როგორც მაგ. სპარსელნი ღ თათარნი—თავიანთ ტანისა. მოსს ანთავისუფლებენ მწერთაგან:—ეს—ამბობენ—იმათ ყოველ-დღიურ საქმეს შეადგენსო. საღამოს ექვს საათზე, როცა მზე გადაიხრება—სიცოცხლე კვლავ გაიღვიძებს. თანჯრები დაიღებთან, ქუჩებში მოსიარულენი და ეტლნი ჩნდებიან; უგანას-გნელთა მწერივი მიდის მუშტაიდისკენ ან სხვა საყვარელ განაპირა ბაღებში. ამ დროდგან დაწყობილი ხმაურობა აღარა თავდება გათენებამდის, ქუჩებში ყურთა-სმენა აღარ არის ეტლთა რიხინისაგან, ბაღებში განუწყვეტელ მუსიკისა და სიმღერის ხმა ისმის. ქართველებს უყვართ ქეიფი და თან ხანგრძლივ დადიდის ამბით ქეიფობენ, ისე რომ ზაფხულის მთავარიან დამეებში. სანთელი არა ჭჭრება ბევრ სახლებსა და ბაღებში. ამ გვარ ღამეში ჭლიჩს კაცი ავიდეს ახლო-მახლო მთაზე და დახედოს ძირს ამ ზღვა სინათლესა, რომელიც ინთქმის მიხვეულ-მოხვეულ ქალაქის ქუჩებში, ან მბრწყინავს მრავალ და მშვენიერ ბაღების ჩრდილებში. სანასაობა სწორედ მშვენიერია. მეტადრე როცა მოწმენდილი ცა მთვარის შუქს აფრქვევს ამ სურათს და ავსებს სიტუროთ.

სახოგადოდ თბილისი ძალიან კარგი შესახედავია, რადგან მთა გორიანი ადგილი უჭირავს და დადს სხვა და სხვაობას წარმოადგენს. მშვენიერი სასახლენი და სადგურნი, კვლე-ლიანი და ბაღები სხვა და სხვაობას აძლევენ ნაცრის ფერს ამოვითვატრს ქუჩებისას. სასახლენი და სადგურნი—ვერობიულ ნაწილშიაც ვი მომეტებულ ნაწილად ქართულს გემოვნებაზე არიან აშენებულნი, ერთ სართულად; წინაც და უგანაც ბაღკონები აქვსთ, რომელთ მოაჯირები წარმოადგენენ. საკმაოდ ღამის ჩუქურთმიან ნამუშავსს. ამ გვარად ხის ჩუქურთმის ნა-

მუშევარის ნიმუში, კგონებს, სპარსეთიდან უნდა იყოს აღებული, რადგან იგი ძალიან აგონებს კაცს სპარსულს გემოვნებასა და უაღრეს და უკანასკნელისავით შესდგება სხვა და სხვა სურათებისა, აჩაბესებებისა, ფერადებისა და ფორმალთ-სახეთაგან. ბაღკონები დასურულებია: სან და სან საკმაოდ ძალიან სვეტებზე დახლოდითა ვტყეული ჭკვი, რომლის კარნიშები და ფრინშებიც აგრეთვე ჩუქურთმით აწის გამოყვანილი. ამ ბაღკონებზე, რომელთაც სახლის ბრთავ მხრით იმისთვის აკეთებენ, რომ მიუღი დღის განმავლობაში ჩრდილი იყოს სადმე, სადამოაბით ნასავთ ბეგრს ღამაზ ქალებს. ყოველ საღამოს დატუნტულობენ აქ ის მარჯვე ფეიები, რომელთაც ოდესმე ბოდენშტეტი შეაქება. ამ შოკტის სახელი ყველა განათლებულმა ქართველმა იცის, თუმცა კი ყველას არ წაუციოთნავს მისი პოეტური ქმნილებანი. ქალთა-შორისაც ბეგრს შესვლით ისეთს, რომ პატისა სცემს ბოდენშტეტსა, რომელმაც შოკტით საკსე სიტყვებით ასწერა მათი მშვენიერება და სიტუარფე.

შინაგანს მოწყობილობას ქართველთ სახლებისას, აღარ ეტყობა თავისებურება, რადგან ცოტადანად შეძლებულა ქართველი ევროპიულად სცნოკრობს და სახლიც ევროპიულად აქვს მოწყობილი, ხოლო დაბალი ტახტები, რომლებზედაც აწევია ცილინდრის მსგავსი ბაჭიშები (მუთაქა), სპარსული ხალიჩები და მებელის გადასაკრავები, თავიანთი აჭრელებული ფერით, მიაგონებენ კაცს, რომ აღმოსავლეთში იმყოფება. — რომელი უს საღონების აჩგანი, — როგორც მას უძანდა ჭინე, რასაკვირვლია, შეადგენს საჭირო სამკაულს ცოტად თუ ბევრად შეძლებულის ქართველისა და სომეხისას. შავკერძანი ასუფნი აღმოსავლეთისა საკმაოდ მარდად უკრავენ რომელს, მაგრამ მათ დაკრას მხლოდ მაშინ მოჭყავს ევროპიული აღტაცებაში.

როცა როგორღაც ისმის ხასკერობით გაჩუქული და ხასკერობით მიწუსაჩე სმები ხალხურის სიმღერებისა.

ძველებური ქართული სახლები ჩვეულებრივ ერთ-სართულიანები არიან და მათში ორის ოჯახის მეტი არა ცხოვრობს; ამასთანავე თითოეულს სადგომს თავისი საკუთარი მისაჯალი აქვს ქუჩიდგან, საკუთარი კიბე და საკუთარი ბაღიანი.

მომეტეხული ნაწილი ამ სახლებისა ძველ ქალაქშია, რომელსაც აზიურ ქალაქსაც ეძახიან. აქ, ასის წლის განმავლობაში, ე. ი. საქართველოს რუსეთის მიღობულობაში გადასვლას შემდეგ, — არაიერი არ შეცვლილა: სახლები ძველები არიან, ქუჩები ვიწრონი და მიხვეულ მოსკეულნი. ამ ნაწილში მართლაც რომ ჯერ ისევ აზია სუფევს მთელს თავისი სსკა და სსკა გვანი, აჭრელებული, გაჭკალებული თავისებურობით. ამისათვის ეკროზიული მხელად შეისვლავს სოფლე აქ, და, თუ შეივლავს, მოსოფლად იმიტომ რომ ცნობის-მოყვარეობა დაიკუმოფოფოს. ძველი ქალაქი მტკვრის ორთავე ნაპირებზეა იმ მთებამდე, რომელნიც ქალაქს უფველს მსრინდამ არტყიან, რისათვისაც აქ ძალიან სიცხეები იცის. ქუჩები ძირს ვიწრონი არიან და ძალზე უფრო ვიწროვდებიან. სახლები ამფითატრადკით კლდის გვერდებს გაჭკვრიან აქ საშინელი ვიწროობა და სახლები ჭერებზევით არის ზედი-ზედ მიერთილი, ზრ ვინც ეს შერცხლის ბუდეები კლდეებზედ წად არის მიკრული, რომელსაც ძირს, დაბლობზე, სსკა ესვრა ეკროზიული ნაწილია, იმდენი თავისუფალი ალაგი იქნეოდა ჭკერი ამ ნაწილში წამსდარია და ეკროზიულისათვის მხელად ასატანი, ამ ბინძურობას რომ უყურებ სახლებისას და ქუჩებისას ძველ ქალაქში, იჯერებ აღწერას იმ უამისას, რომელიც მძვინვარებდა აქ 1797 წ. და რომელმაც დიდი ზარალი მიაყენა საქართველოს. ეს იყო მამინ, როცა

ქვეყანა შინაური არეულობისაგან იყო შეწუხებული და სანეუროსახლში თანხმობა აღარა სუფიქვდა, როცა სპარსელები განუწყვეტლივ თავდასხმას ეძუქებოდნენ, როცა მშვიდობისა და პირადის უვნებლობის ადგილი დაიჭირა შურმა და მოწინააღმდეგეთა ურთიერთ შორის შურის-ძიებამ. და აი სწორედ ამ საშინელ დროს ღუთის-ჩისხვასავით მოეუღინა საცოდავს საქართველოს ყოველ ომზე უფრო საშინელი ცუცხლი—ჭირი და გასწყობა მცხოვრებნი. რა საცოდაობა დატრიალდებოდა ამ მისკეულ-მოხვეულ, ვიწრო ქუჩებში მამინ, ამ აურთლებულ, ხალხით მოფურსფურს სვრელებში, რომელსაც ცხარე მზე ცუცხლს უკიდებდა, ამას ვერავითარი გალამი ვერ ასწერს. ძველი ქალაქის ზოგერთი ნაწილები, რომლებიც იქვე მტკვრის ახლო მდებარეობენ, უფრო სუფთად ინახებიან და ჭკარიც აქ უფრო საღია. მტკვრის ნაპირები ძაღლებია და პირდაპირ არიან დაშვებული, ისე რომ ხშირად სახლი თითქმის ჭკარში გონწილობსო, ისე გეჩვენება. აქ ბაღებიც ბევრია და კარგი დეკორაციასავით შინს აძლევენ მტკვრის ნაპირებს.

ქუჩის ცხოვრება თბილისის ძველის უბნებისა, რასაკვირველია, უფრო ბევრს განსაკუთრებულს თვისებას წარმოადგენს, ვიდრე ევროპიულ ნაწილში, სადა დასავლეთის ჩვეულებანი და ტან-საცმელი მეფობს. როგორც ყველგან აღმოსავლეთში, ისე თბილისშიაც, ხალხი ცხოვრობს და მეუშაობს უფრო გარეთ, ცის-ქვეშ, ვიდრე სახლებში, ისე რომ გამეფულ-გამომეფულს ადვილად შეუძლიან დაათვალიეროს ყოველივე ავლა-დიდება მცხოვრებლებისა. ჭკარავენ, რეცხენ და დროს ატარებენ ბაღკონებზე, პურსა სჭამენ ღია ფანჯრებიან ოთახში, ხელოსნობი მეუშაობენ ეზოებში, ან ვიდრე ქუჩის პირას, ვაჭრები ალაგებენ თავიანთ საქონელს სტოლებზე, რომელნიც აგრეთვე ქუ-

ჩის შიძის აწიან გამოდგმულნი, ერთის სიტყვით, ეგელა უკ-
ველ-დღიური მუშაობა სრულდება ცის-ქვეშ, გამკლელ-გამომ-
კლელთ თვალ-წინ. არავის არა სცხვენინან აქ თავისი სიღარ-
ბისა, რადგანაც ეგელამ იცის, ვის რა აქვს და რა არა. ისიც
ვი იცის, ვინ დადინ მის მეზობლებთან, რა საკმელ-საქმელი
აქვთ, როგორ აქვთ მოწყობილი სახლი და სხვ.

ხელოსანთ შორის შესვდებით ზოგიერთს განსაკუთრებუ-
ლის სახის კაცს და ტიპს, რომელიც ხშირად მოგაგონებთ
თავისი გამომეტყველებით და წამოსადგობით პოლშურ ტიპებს.
ასწალები, რომელიც წააგავს ჩამარკას და ჩოხა, რომელიც კან-
ტუშს მოგაგონებთ, ძალიან ამგვანებს ქართველს პოლიაკსა, მე-
ტადრე როცა წვერს ამახსავს და მხოლოდ უღვაშებს იტოვებს.
რომ ვაცქერდებოდე ზოგიერთა ხელოსნების სახეს, და ვხედავ-
დი იმ მეტყველებას, ცოცხალს, შავს თვალებს და ხშირად
მოდიმარე ტუჩებს, უნებლად მაგონდებოდა პოეტური ქმნი-
ლებანი ბოდენშტეტისა, რომელმაც ეგელა ასალ პოეტებზე უკედ
შეიგნო ძალ-დაუტანებელი იუმორი და მასვილ-გონიერება აღ-
მოსავლეთის მცხოვრებთა. იმის ლექსებში სჩქეფს ეს იუმორი,
— მართლდა, ცოტა ნაზის სახით და არა ისე ტლანქად, მაგ-
რამ აზრის შინაარსი და თვით გამოხატულებათა წესი ვი სწო-
რედ კავკასიის მცხოვრებლებისა ატუვია მის ნაწერებს.

ბეკელის ქალაქის ადგილებ შორის, რომელნიც უფრო მო-
მეტებულად იზიდავენ ცნობის-მოყვარეობას, არის ბაზარი. ბა-
ზარი დილით საღამომდე განუწყვეტელ მოძრაობას წარმოა-
დგენს და ნამდვილი სურათი არის თბილისის ცხოვრებისა.
აქ შეიძლება ნახოთ კავკასიისა და დასავლეთის აზიის ეგელა
ტიპები, ისე რომ ეს ბაზარი თითქო მასკარადიაო, ისე მოქ-
მედობს კაცზე. ვეიროლი, ხმაურობა, ევილ-ხივილი ყურთა-

სმენას ართბუკს კაცს. მკვიდრ მცხოვრებთ გარდა, ბევრია სხვათა მხარეთაგან მოსული ხალხი; თუ სოფლებიდან და თუ კავკასიის შორეულ კუთხეთაგან; ცხენები, ვიწები და ურმები, რომლებშიაც კამეხებია შებმულნი, უფრო აძლიერებენ ვიწრობას და ხანდისხან, სრულებითაც შეჭკრავენ ხოლმე გზას.

აი აქ მოძრაობს ჯგუფი თათრებისა, რომელთაც უზარმაზარი ტყავის ქუდები ჭხურავთ, თითქმის პირამიდებ დაუდგამთ თავზედაც; იმათ იქით მადის ჩერქეზი, თავით-ფეხამდე იარაღით შელესილი და ამაყად შესცქერის მონგოლებს, რომელნიც მას გზას აძლევენ; აცვია ჩერქეზს თავისი მოხერხებული ჩერქეზკა, ჭხურავს კობტა და სპეშიოდ დაიალი ტყავის ქუდი, წელში გარჭობილი აქვს დამბახა და ხანჯალი მშვენიერ ქარქაშიანი ღამაზად ჰკიდია ქამარზედ. მერე მიდის წვეროსხანი ლეკი—ეს დროებით შინ დათხოვნილი ავაზაკი, რადგანაც პირველ მოწოდების შემდეგვე მზად არის თავს დაესხას კახეთის სოფლებს, წასხას თხა-მცხარა და ღამაში ვასათხოვარი ქალები. ქართლელი გლეხი, რომელიც მიდის დინჯად და რომელსაც ხანჯლის გარდა სხვა იარაღი არა აქვს, მუქარით უცქერის ლეკს, რომელიც უხსოვარ დროთაგან მისი შეურიგებელი მტერი იყო. აგერ შორს მიერეკების ცხენებს ხმდებით შეიარაღებული ხეკურები ჯგუფად სოსანი ფერის ჩახებით და გაწვილ ბეწვის ქუდებით. ცხვირის ტყავის ქუდები ხშირად შეინიშნება აქ სულ სხვა და სხვა სახით და განუმარებელივ ადევთ თავზე, თუნდა ძალიანაც ცხელადეს და ოფლი წუწწროით ჩამოდიოდეთ პირისახეზე. იოლანი თათარი ჩამოიფხატებს ხოლმე ფაფასს და ღამ-ღამობით უკეთესი ბაღში აღარც კარუნდა. დაბნეული და ცბიერი სპარსელი, რომელმაც უკვლავად კარგად იცის, როგორ შეიტყუოს კაცი თავის დუქანში, ნუ-

წავს ზგროთვე შავს მძალას ცხვირის ტყავის ქუდს. უნდა ვი-
თქვას, რომ იმას უფრო მოუსდებოდა მეფის ტყავის ქუდი
რომ დაესუნ, იმიტომ რომ ეს ტუბილ-მოლიმანი და უფრო
ვიდეკ ტუბილად მოუბანი გაიძვერა — დიდი ავასავიწდუბა, რომ-
ცა საქმე ფულის შესება; ამიტომ სპარსელთან თუ მეგობრობა
ტაქეს, ფულის საქმე არ უნდა დაიწყო. ამ სხვა და სხვა ჭრუ-
ლის ტიპების რიცხვი ამით ვიდეკ არა თავდება; შემოთ ჩამო-
თვლილ წარმომადგენელთ გარდა სხვა და სხვა ტომებისა, სხვა-
ბევრი დაესეტება ვიდეკ თბილისის ბაზრებში; კავკასიაში ხომ
ბარე 40 სხვა და სხვა ტომის დამკვიდრებული. ეგელს ამით
წარმომადგენელს შეიძლება შესვდეს კაცი თბილისის ქუჩებში,
აქ ებრაელებიც არ ავლიან თვლამი, თუმცა საზოგადოდ კო-
ურბები ძალიან ცოტანი არიან კავკასიაში და მხოლოდ ქუთაის-
ში მათი რიცხვი საკმაოა, ისე რომ ცალკე უბანი აქვთ გაშენე-
ბული. კავკასიის მუზეუმში, რომელიც თბილისშია, შეიძლება
ნახოს კანცა ეგელა გვარი ტანისამოსი მოხსენებულის ტომე-
ბისა.

მომეტებული წილი ბაზარში მოვაჭროთა — სომხები და
სპარსელები არიან, ქართველები მათ შორის ცოტანი ურევან
და, რადგან ვაჭრობის ნიჭი ნაკლები აქვთ, უფრო ხელოსნო-
ბას მისდევენ, სამაგიეროდ სომხები და სპარსელები განსაკუთრ-
ებული სიღისით ეძლევიან ვაჭრობას.

კაცების გარდა, ბაზარში ბევრს შესვლებით ქალებსაც —
მომეტებული ნაწილად ქართველ და სომხის ქალებს, ტანსაცმე-
ლი ამით ერთ-ნაირი აქვთ და განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან
მხოლოდ სახით. დაბად წოდების ქალებს აცვიათ თითქმის
მუდამ თვართუ მუჭი, ან სულ თალხი კაბები, თავზე გვირგვინის
მხგავსი სამკაული ადეეთ უგანგადაცდებულის ლეჩაჭით. სძირად

ლენჩის ალავს იჭერს მუქი თავსუ-მოსასხვევი, მაგრამ ეს უკანასკნელი სრულიად არა შვენის. მე ვილახვარავე ზემოდ ქართველ ქალების სილამაზესე. ყველა აქაური ლამაზი ქალები აქ თითქო ერთმანეთსა ჰგვანანო: თვალები მუდამ შავი, დიდრონები და მიბნედილები აქვთ, მისვრა-მოსვრა ძალიან მძიმე; სინდონსლე აკლიათ თითქო და იმათი შავი თვალები ძალიან იშვიათად ბრწყინავენ იმ ცუცხლთ, რომელიც ასეთ უშესა და სიტუირთეს აძლევს ყოველს ლამაზს სახეს! როცა ქართველი ქალი გაცოცხლდება თამაშობის დროს, მაშინ მშვენებია, მაგრამ სამაგეროდ იგი მკვლარს დაემსგავსება ხოლმე, როცა ჩუმად და გაუნძრევლად ზის სკამზე და თვალებით ძირს იცქირება. ქართველის ქალის მშვენებება ცოტას ხანს გაგრძელდება. იმათთვის მხოლოდ გაზაფხული აჩსებობს — ზაფხული კი იმავე დროს შემოდგომად გადაექცევით ხოლმე. 25 — 26 წელს რომ მიადწევს, ქართველი ქალი იწყობს ჭენობას და ჭენება სწრაფად, როგორც ყველა ლამაზი ყავილი საქართველოს ცნა. რე მზის გავლენით.

ჟერ არავის არ მოსვლია ფიქრად აწერა დამჭენარ-კარდების სიუკითლისა და ამიტომ მეც აღარ აწერავ დადმენჭილს სახეს დამჭენარის ქართველის ქალებისას. სამწუხაროდ ამ ნაირები აქ ბევრნი არიან, რადგან აქაურ ჰავაში ძალიან ცოტანი არიან ისეთნი, რომელთაც თავანთი სილამაზე შერჩეთ ოცდაათ წლამდე. სომხის ქალები ვერ დაედრებიან სილამაზით ქართველ ქალებს. ამათაც შავი თვალები აქვთ, მაგრამ უფრო მატარაბი, ვიდრე ქართველებს. ფერი შავი დასცემი და კისკერი ხომ თითქო გარუფულები აქვთო. მაგრამ ამ შავგვრემანობასაც შავ სქელ ზმებთან ერთად თავისი უში აქვს.

საჭირო იყო მეთქვა რამე ვიდრე თათრისა და სპანსელე-

ბის ქალებზე, მაგრამ სამწუხაროდ, ივინი ძლიერ გულ-მოდგი-
ნეთ ეხვევიან ჩადრებში—და არ ეჩვენებიან კაცებს.—მე ამნაირი
ქალები მხოლოდ ორი ვნახე და ისიც შემთხვევით.—ეს მოხ-
და სრულიად მოულოდნელად, თითქმის უცებ, რადგანაც არც
ზუღუენამ და არც ფატმამ არ იცოდნა, რომ იმათ ბაღკონ
ქვეშ ვილატ ფრანგი დახეტიალობდა. ზუღუენამ შეენიერა შავ-
გრემიანი ქალი იყო ტყვედებით თვალებით, გამოვიდა ბაღკონ-
ზე შინაურულად, ე. ი. უჩადროდ, ცოტად გულ-აკსნილ
და უნდოდა ტასტით წყალი გადაეჭვია ქუჩაში, მე რომ დამი-
ნახა, უკან დაიწია, ხელები აუგანაკადა და... ო, ქსანტიპა!
ნახევარი წყალი მე გადმოქსხა.—*Merci, ma belle fille*—
შევძახე მე. ზუღუენამ ვარდივით გაწითლდა ფატმა დაუნახე
სარკეს წინ, როცა ნაწნაუბს ისწორებდა. ამ ორის მარგალი-
ტის გარდა, მანქმადანთ ქალები აღარ მინახვანან. მაგრამ მე
ეს არ მაჯავრებს, რადგან კარგი აზრი მაინც დამრჩა იმათ
სილამაზეზე. ბეკრი კი რომ მენახა, იქნება, შემეცვლოდა ეს
აზრი სპარსულთ ქალების სილამაზეზე.

ამ ტიპების გარდა, რომელნიც ბაზარში ტრიალობენ,
როგორც აქტიორები სცენაზე, ბეკრი რამ ხელება ვიდევ თვალს
მიმზიდველი. ყველაფერი, რაც კი საჭიროა აღმოსავლეთის
ასულთათვის იმათ მშუენიერების გამოსახენად, ყველა მდიდრუ-
ლი სამკაულნი, რომელნიც მშუენივრად არიან გამოფენილნი,
კლიან მსუიდეკვლებს. ოქროს საყურეები, გულის მკერდის მძი-
ვები მშუენივრად ნამუშევარნი, სამაჯურები, ბეჭდები, კერცხლის
ქამრები და ქალური ხანჯლები ბწწეინახვენ მაცდურად ყოველ-
მხრივ და დღეში ასჯერ გადადიან ქალების თეთრ ხელიდაჲ
ხელში. მეორე აღაგას აწევია აბრეშუმის ფარჩეულობა, სხუნ
და სხვა ფერისა. სპარსული ხალიჩები, შალები, ჩადრები, მე-

რე კიდევ ოქროს ძეწებები, ფანჯრები, ხმლები, ღილები სულ სკვადით და მშვენივრად ნაკუთები. მერე კიდევ სურები სხვა და სხვა სახისა, ტუფლები, ბალიშები, ტყავის ქუდები და მთელი გროვა სხვა და სხვა წვრილმანის ნივთებისა. აღმოსავლეთი ჭკელან, მდიდარია და ბრწყინვალესა; აღმოსავლეთი შესტრფიან-ლებს ფერადებს, ბრწყინვალესა და უფროს ძლიერი მღელვარე-ბა; აღმოსავლეთს ეჯავრება შიდა, რადგანაც ფერების შეცვლა, შეტა ბრწყინვა, მეტი მღელვარება უფრო ძლიერ მოქმედობს, ვიდრე შეცვლა ფასონისა და გამოჭრილობისა.

IV

ბასაჩხვად ნაკლებს ანტერესს არ წარმოადგენს ჩრდილო-მხრით მოსულისათვის ბაყლების დუქნები, რომლებიც მწვან-ნილს და ხილს ჭყიდიან. აქაც იმავე აჭრელბუფს სურათულს სანასაობასა ჭსუდავ, რადგანაც, მართალი უნდა თქვას გრძმა; სასიამოვნოა, იმ ხილისა და მწვანილის ზვინებსა და მორკვს რომ უფურბი. იმისთანა ქვეყანაში, როგორც საქართველსა, სავა ჭვა ისე ხელს უწუობს მტუნარობას, მწვანელი და ხილი, რასაკვირველია, რომ სულ უოკელ-ღლიურს, ჩვეულებრივს და იაფს სახეობებს წარმოადგენს. უეულა ესეები ჩამოაჭვთ, რომ გორც წესია, რთ-თვლიან ურმებით, ან და გოდრებით, რომელნიც ჭნრებსა ჭყიდიათ. წერობივით გამწვრივებულ ვირებს სშიარად ერთად უკან-მიმყოლილი მისდევს; ამ ჰატარ-ჰატარ-ქარკანებს დტვირთულს ცხაკვლებსას რადაც უცნაური სახე სდევს, მეტადრე მამინ, რაცა შეხუდება იმათ სადმე ბიებში, უდაბურ და უგატურს ალაგას. მაგრამ თბილისის ქუჩებში კო

წები ჩვეულებრივი სანასკიას. ამას უაღვეოროთ კამბობთ. ამას ვარდა ვიწებით მოაქვთ თბილისში თივა, ნახშირი, წყალი და შუშა; ისე რომ შუადღემდე სხვსა ვიწებით ქუჩები და მოედნები.

განსაკუთრებულის სახისაა აქ მენახშირე. აქაური მენახშირე მენახშირეა par excellence, რადგანაც არა თუ ტანისათვის, პირის-სახის თერიც კი შავი აქვს; შავი აქვს ავრეთვე თმები. მეორე განსაკუთრებულის სახის სულეერი არის აქ მწველე, შავი, დამწვარი და მზე-მოკიდებული, გაბმით მავიწილი: აი წყალი, წყალი! ისეთის ხმით, თითქო თავად იტანჯვის წყლის წყურვილითაო. წყალი დააქვს დიდის ტყავის თულუხებით, რომელნიც გადაკიდებულნი აქვს ვირს ანუ ცხენის თულუხის საქონელი, უნდა თქვას კაცმა, იათი არ არის თბილისში; რადგან, კვანებთ, შიგ ქალაქში არსად არც ერთი ჭა არ არის. ამისათვის არის, რომ მეწველე უფროსილდება თავის წყალს და არა იშვიათად მოსდის ჩხუბი ქუჩის ბიჭებთან, რომელნიც ცდილობენ უფასოდ მოიკლან ხოლმე წყლის წყურვილი თულუხიდან.

ამ გვარზე თულუხები ზადვენ აქ ღვინოსაც. ეს გარემოება ცხადია, უფუტებს გემოს ღვინოს. თულუხებს ანუ ტიკებს და რუმებს აკეთებენ ვაკელთვის კამბების ანუ ცხვრის მთლიანის ტყავისაგან, ისე რომ თავის და ფეხების ტყავიც ისევე ზედ აქვს. ამ გვარად ტიკებს და რუმებს ღვინით, ან წყლით გაკსებულის პირუტყვის სასე აქვთ.

რავი ქუჩის ტიპებზე კლანპარკობთ, უნდა მუშახედვად ვსთქვათ რამე. მუშას თბილისში დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან უვეღან აღმოსავლეთში, უფრო მეტად, ვიდრე სხვაგან ხაღმე, კაცის ძალა იმპარება ტვირთის საზიდავად. ტვირთის

წოდებოდა და სიმძიმე ხან და ხან გასაკვირველია ხოლმე. და მუშის ძალაც სწორად საარაკო განვითარებას ეძლეოდა. მუშა განხორციელებს სოციალისტური ძალისა და ჯან-მრთელობისათვის მისი საჭმელი ფრიად მარტოვია და ჩვეულებრივ პურისა და ხილისაგან შესდგება. ასეთის უბრალო საჭმელით იკვებება, მაგრამ ნამდვილს ჰკრეკუფებს გი ჰგავს. დადის საკმაოდ სწრაფად თავის ტვირთით და დაძლიერებს რომელსამე გულსაკლავს სიმღერას, რომელიც, რასაკვირველია, სისარულს არაჰსატავს. მუშებს აქ უფლებანი შესდგება; და რადგან სწორად მთელი დღე ელოდებიან საჭმელს, სხედან ამ მოლოდინით ჯგუფ-ჯგუფად ჩერებში, ან დუქნების კარ-წინ.

მეტის-მეტად მრავლად შეკრებილის უბრალო ხალხის ნახვა შეიძლება ჭიდაობაზე, რომელიც უფრო სწორად იმართება რომელსამე ქალაქის განაპირა ბაღში. ამ კართობის დროს გამოდის ორი მკლავ-ძლიერი ფაფაკანი და ცდილობენ ერთმანეთის წაჭტყვას. ჩემს თბილისში ყოფნის დროს ყოველ ორს დღეში ერთხელ გადიოდა საჭიდავოდ მთელს საქართველოში განთქმული ფაფაკანი გლდანელი და ყოველთვის გამარჯვებულად ჩებოდა. ხალხი დიდის აღტაცებით ეგებება გლდანელს, როგორც გამორჩენილს არტისტს ვისმე; ხოლო თვით გლდანელს, დიდ ღონესთან, სასიამოვნო შესდგურებასაც აქვს, მართებულად თავი-დაჭერით იფერებს ამ თავყანის-ცემას და მხანგრძობელად თავის დაკვირვებულ მადლობას უცხადებს ხალხს. ამ კვარცხანტის ბრძოლა ანუ ჭიდაობა დიდის ხნიდგან არსებობს საქართველოში.

როგორც ყოველგან, ისე თბილისშიაც საზოგადოებრივს ცხოვრებას თავისი განსაკუთრებული თვისებანი აქვს, წარმოადგენს მცხოვრებლების წოდებრივ განჩევანთან; ამასთანავე აქ სხვა თვისებაც შეინიშნება, რომელთა მიხედვით ჩვენს ორს

სხვა და სხვა, ერთანეთისათვის უცხო ელემენტების არსებობა, ევროპიულისა და აზიურის ელემენტისა. ეს უგანასკნელი ქალაქის ევროპიულ ნაწილშიც კი განცალკევებულია; აქ არამც თუ ქუჩის ცხოვრებას, არამედ სადგურებისა და სასახლეების გარეგნობასაც კი ორ-გვარი სასიათი აქვს. ბოდენშტეტი შეაქებს ძველს თბილისს, როგორც ქალაქს სასახლეებისა და მართლაც აქ სასახლეები მრავლად არის, რადგანაც ყველა მდიდარს შემამულეს თავისი სახლები აქვს და არა თუ ზამთარს, არამედ ზაფხულის რადენსამე ხანსაც აქ ატარებს-

მოწყობილობა ამ სასახლეებისა საზოგადოდ სკამოდ მოხდენილია, თუმცა ნამდვილი აღმოსავლეთის სიმდიდრე იშვიათად შესვდება კაცს. სადგურთა მოწყობა ქართული ძლიერებისა ამტკიცებს მათ განკითარებულს გემოვნებას, ხოლო ევროპიულისა და აზიურის საღხის სამკაულის ხრეკა კარგს შთაბეჭდილებას აწარმოებს. დაბალ ტახტებისა, ხაღინებისა და სხვა წვრილმან გუთვნალებათა გარდა კი, უნდა ითქვას, არათყრი არა არის-რა ისეთი, რომ აზიას მოაგონებდეს კაცს. შადრევანები, რომელნიც ბლომად შეგხვდებათ მაჰმადიანთა სახლების წინ, ჯერ—სრულებით არ არსებობენ საქართველოში.

განაზირა ადგილებში კიდევ შენახულა ადგილობრივი მოწყობილობა სახლებისა. იქ ბეკრნი ქართველნი სცხოვრობენ ჯერ ისევ ძველებურად, ე. ი. იოლად მდიდარს უსკამებოდ, დამართული აქვთ გძელი და განიერი ტახტები, რომლებსედაც სხედან, რასაკვირველია, თათრულად.

ესლა ძველ ქართულ სასახლეებთან ერთად ქალაქის ევროპიულ ნაწილში ბეკრი შნოინაჲ სახლი იპოვება, ამენებული ევროპიულ უაიდაზე და თავისი ჭამაზი გარეგნობით ბევრად უძველობესნი არიან ძველ სასახლეებსე. ესევე ითქმის საზოგადოებრივ

სახლებზე, რომელთა შორის საუკეთესონი აშენებულნი არიან ვეროპიულის გემონებით. აქ სრულად შეიძლება დაგვიწყდეს, რომ იმყოფები აღმოსავლეთისკენ. მაგრამ ესეები მხოლოდ რაზისებს წარმოადგენენ თბილისის უდაბნოში, საცა საჯარო ბაღებშიაც კი აღმოსავლეთი ბრწყინავს თავის სურათულის მოსდენილობით.

ნამდვილი ვერა აჭაურის საზოგადოებრივის ცხოვრებისა ჩრის მუშტაიდი და მის ახლო მდებარე ბაღები. აქ ყოველდღე საღამოს 5 საათიდან შუადამედიან ჩუთუებს განცხარებულად დროს-გატარება; დროს-გატარება, ჭეშმარიტად, რომ მხიარული და ერთის მხრით, დაუწყნარებელიც, რადგანაც ქეიფის დროს ქერთველებს უყვართ მუსიკა, სიმღერა და სიმ-მადლა ბასი. მუშტაიდი ჭჭკიან ვრცელს და მშენიერს ბაღს, რომელიც მტკვრის პირზე მდებარეობს და დაყოფილად მრავლად გაყვანილი ალეებით, ეტლთა და ფენით მოსეირნეთათვის. ყველა ალეის აქეთ-იქით ხეების გარდა ღობესავით ბუჩქები აქეთ არიან გებულ-ჩარბებულნი—თუ გარეულ ვარდებისა და თუ სხვა გვარ მცენარეთა. ალეის წარმოადგენს სეივნებს, რომლებზედაც აყვანილი არის ყურძნის ტყვებით დატვირთული ვაზები. ამ ამწვანებულ, დაჩრდილულს ბაღში იკრებება ყოველ-საღამოს თბილისის საუკეთესო საზოგადოება, ალეებში მიჭჭკიან ეტლნი, მიტყვებენ ცხენოსნები და ამაზონებები, სეირნობს ჯგუფ-ჯგუფად სკლბი.

ამ დროს აქ შეიძლება ნახოთ. ყველა-გვარი ჩაცმულობა გაკვასიელთა; ყოჩაღი ახალგაზდობა, რომელსაც რანდული შეხედულობა აქვს, დასეირნობს გრძლად გამწვანებულს სკამებს შუა, რომლებზედაც თითქმის გაუნძრევლად სხედან შვენიერი და წყნარნი ასულნი საქართველოსანი. ბევრ მათგანს

დუნაქები ჭხურავთ, სსკები სრულად ევროპიულად აწიან ჩა-
ცმულნი. გასაოცარნი მათნი შავნი თვალნი ბრწყინავენ ახალ-
მოდას შლიაზის ქვეშ, რომელიც არა ჭთარავს გველებს გად-
მოყრდელ დაჯალებს გუბრივით შავის თმებისას. სეირნობა მუშ-
ტაიდში მიწინააღდება ხალძე, ჩვეულებრივ, სალამოს 10 საა-
თისათვის; მაგრამ სხვა ბაღებში გრძელდება განთიადამდე. იქ
შურონა გვრგვინავს მთელის ღამის განმავლობაში, ჭეიფობენ
მხიარულნი გამპანები, გაისმის სიმღერა, ხაჩხარა, გაბმულია
ფეკური, ეს საყვარელი თამაშობა ქართველებისა. მოწმენდილ
მთვარის ღამეში დროს-გატარება ამ ბაღებში უფრო საინტე-
რესო სდება.

ამ გვარ ღამეში ღიხს, რომ ვატი დადგეს მტკვრის ჩა-
ვირას, რომელიც მიღუდუნებს ზედ ბაღების ვეერდზედ, და
უწყებოდეს მთვარის შუქზედ იმის ჩქარს, ვერცხლებრივ
მბრწყინავს ზეირთებს. გაღმა ნაპირის მთაზედ სჩანს ნანგრევი
ძველის ციხისა, რომელიც ოდესმე ფარი იყო საქართველოს
სამეუფო ქალაქისა და მოწამე მისი განდიდებისა, და აგრეთვე
თანდათანის დამსობისაც. რამდენი სატრიუმფო მსგულლობა
უნახავთ ამ ძველს კედლებს, რამდენს დარბაზობას დასწრების
აზიის ხალხებზედ გამარჯვების გამო; რამდენი სააჩაო სიმ-
დიდრე დაუცავთ თამარის რაინდულ დროს; და მასთან რამ-
დენჯერ დაუქუნია მათ თავზე ყოველ-გვარ უბედურობას, სიმ-
შინობას და აოხრებას! ვინ იცის, იქნებ, ამ ჩრდილოკან ბა-
ღებში, დასეირნებდა რუსთაველი, ეს ტასო საქართველოსი,
თვით უუდიდესი მგოსანი კაკასიისა და მოტრფიალუ შვენიე-
რის მეფის თამარისა!?

რუსთველი და თამარ — ეს ორი სახელი მესმოდან განუ-
წყვეტლივ, თითქო ყურში ჩამჩურჩულებდა ვინმე, როცა ვიჯე-

ქი ამ ჩრდილოეთის სეიფების ქვეშ და ზურხა უკრავდა მწუხარე წინსულში გამტაცებელს ხმებს.

საერთო მუსიკა ქართველებისა, რომელიც ძლიერ განიჩქვავა ევროპიულ მუსიკისგან, შესდგება სკრიპის მსგავსის ჩონგურისა და ზურხისაგან. ზურხას ზედ ერთვის დოლი და დუდუკი. ეს უკანასკნელი ჰკავს კლარნეტს. პირველად ეს მუსიკა უბრალო ხმაურობად ეჩვენება კაცს, ხოლო თუ ჩაუკვირდება, ადვილად შენიშნავს, რომ ჰარმონიის ერთ-გვარს განიხილეს ემოციონება და მტკიცედ გარკვეულს მელოდებს შეიცავს. ეს მელოდები, თითქმის ყველანი, მწუხარენი არიან, ხანდახან უნუგეშონი და ერთ ვილოვანნი. ამ მელოდების ნაკლულებად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე ის გარემოება, რომ ნელის ხმით არა თავდება, ხშირად სიმღერა წყდება მაღალ ხმაზედ, რაიცა ევროპიულზედ უსიამოვნო შთაბეჭდილებას აწარმოებს. როგორც აკკომპანიმენტს, ჩონგურს ხმარობენ, რადგანაც ეს საკრავი, სხვაზე უფრო ნაკლებ მაღალ-ხმოვანია და უფრო გარკვეულ ითვისებს გულის-თქმით სავსე და მელანხოლიკურს მუსიკას ქართველთ სიმღერებისას. ზურხასე, სხვათაშორის, უკრავენ ქართულს სამხედრო მარშს, რომელსაც თავისი მაღალ-ხმოვანის მეტად თავ-დაუჭერელის მელოდით ყველა ალტაცებაში მოჭყავს და ევროპიულშიაც კი აღვიძებს რაღაც გასაოცარს ენტუზიაზმს. იმ ხმის დროს ყოველი ქართველი განიჭვავს ისურვის წყობით შექნილს ევროპიულობას და ერთის წუთით გარდიქმნება ხოლმე სულით ადბორკებულ და გაბედულობით სავსე ძედ აზიისა. ამ დროს პრიალებენ ხანჯლები, ტყვიან ზურხუნებს, გრგვინავს სიმღერა, სიმღერა ხმა-მაღალი, გრძნობით სავსე, გულის მიმტაცი. თავ-დავიწყება მოიცავს ხოლმე მთელს საზოგადოებას. წარმოითქმინს სადღეგრძელონი

იგონებენ წარსულს. ვინც აცის ეს წარსული, მხოლოდ მათ შეუძლიანთ იგრძნონ მოქმედება ამ სიმღერათა. ამ ქვეყნის წარსული მდიდარია დიდებით, მაგრამ რამდენი ვაკლასი და მწუხარება უნახავს მას იმ დროს! ათჯერ და ოცჯერ თბილისი და სხვა ქაღაჭები გადაუბრუნო, სოფლები გაუნაწირობათ, დედა-კაცნი ტყვედ წაუყვანიათ სპარსეთში და ოსმალეთში. მამაკაცთ თავი დაუღვიათ ბრძოლის ველზე, საცხოვრებელი წარუტანიათ, მინდორი და ვენახები გაუნადგურებიათ. საქართველოს დამოუკიდებლობის უგანასგენჯს დროს ამ გვარი უბედურება მას ისე ხშირად ეწვეოდა ხოლმე, რომ ქვეყანა რამდენსამე ათის წლის განმავლობაში ძაძით იყო მოსილი და აწავითარი სსივი სინარუფის ან უნათებდა. აი ამ გვარ შავს დროს შეიქმნენ ქართული სიმღერები ისეთი მწუხარები, რადგან სიმღერას მოსთქმიდენ მაშინ დედანა. შეილების დამკარგველნი, ქვრივნი და ობოლნი, უპატრონოდ დატოვებულნი, სახლობანი, რომელთაც დაჭკარვოდთ ძმანი და დანი; მოსთქმიდენ დედა-კაცნი თავიანთ ახსრებულ სახლ-კართა შორის, თავიანთ სახლების ნახვრევთ შორის, საცა ველარ გაიგონებდენ, ბრძოლის ველზედ საუგუნოდ დაღუბულთ თავიანთ გულის საყვარელთა ხმას. ასევე მწუხარედ მოსთქმიდენ სპარსეთსა და ოსმალეთში ტყვედ წაყვანილნი ქართველნი.

მწუხარებივე არიან სუფრულნი სიმღერანი, თუნდა მათი შინაარსი სამხიარულაც იყოს. არც ერთი ნადიმი ქართველებისა უსიმღეროდ არ გაივლის. ჩვეულებრივნი სადღესობელნი ლექსად წარმოითქმიან და ყველანი სვამენ. ნადიმის დაწყების დროს ირჩევენ ტოლუმბაშს ანუ უფროსს, რომლის მოკაღვე-

ბაა შესაფერხი სადღეგრძელო წარმოსთქვას ოკეთოეულის სტუმრისათვის. ჭარბეულები თითქმის მუდამ ეველა სადილზედ მყოფის სადღეგრძელოს სვამენ და ამიტომ, როდესაც სტუმრები ბეკინა არიან, დიდ-ძალი ღვინო დაილევა სოლმე. ამასთანავე ტოლუმბაში გულ-მოდგინეთ ადევნებს თვალს, რომ ეველამ უსათუროთ დასცაღონ თვალა, თუმცა შეიძლება რომ სტაქანი ნაკრულიც იყოს. როცა ეველა სადღეგრძელოება გათავდება, ტოლუმბაში უფლებას ჭკარგავს და ვისაც რა სადღეგრძელო უნდა იმას დალევის, დასდგამენ ოთხს სტაქანს თეფშზედ და სვამენ ოთხსავე კრთად. დიდი ნადიმის დროს მთავარ სადღეგრძელოს სვამენ ჯიხვით, რომელშიაც ხანდისხან 3 - 4 ბოთლი ხადის სოლმე, მაგრამ ამას მხოლოდ გამომჩენილი მსმელი შესძლებს. საქართველოში მეტს ნაწილად კახურ ღვინოს ხმარობენ, რომელიც ბლომით შეუძლიან დალიოს კაცმა და არ ავნებს, რადგანაც გემო წმინდაა და მაგარი არ არის. აქაური ჭკავაც სეფს უწყობს ბლომად ღვინის სმას; რადგან აქ ციება არის გაკრცელებული, ამისათვის წყალი მასწინარია. კახეთში არსებობენ ისეთი სახლობანა, სადაც სუფრასზე არას დროს წყალს არ მოიტანენ და სოვლიან მას კაცთათვის შეუფერებელ სასმელად.

ნადიმის შემდეგ მანც კადევ დიდ ხანს მღერაან მეტად-რე მაშინ, როცა სტუმრები ეშხში შედიან თარისა და ღუდუკის ხმით.

სამღერის შემდეგ დაიწყება თამაშობა. ამ თამაშობათა შორის ეველასზედ შესანიშნავი ლეკურია. როგორც ლეკურს დაუკრენ, ეველანი ფეხზედ წამოდგებიან; სოგი მათგანი თამაშობს და სოვიც ცქერით სტვება. ეს თამაშობა ეველასზედ მეტად შეუფერება ჭარბეულების ბუნებას.

ლეგურს თამაშობენ ქაღი და კაცი ერთად, მხოლოდ ხელი ხელს ვიან უკიდიათ, თამაშობა დაიწყება ხოლმე წინარად, თანდათან ცხოველდება, ჩქარდება ზღვის ლეკვასავით და ბოლოს გადაქცევა ხოლმე ლაზათით და სიმაძღვით აღისვსე გამოძაყურ სტუნაობათ. ვგონებ არც ერთი თამაშობა ასე ცხადად არ გვიდგენს თვალწინ აღამიანის სიმაძღვეს, სსეულის მოქნილობას და სრულს გარემონით შესაგებულს მოძინაობას, რომელიც ლეგური.

თამაშობის დროს ხალხი გაბრძოლია და უკრავს ტაშს, ან ვიდრე სიტყვით ატყობენ მოთამაშეთ, რომელნიც დამიღობთ ან მსუბუქი თავის დაკვრით მადლობას უხდობან. ეს მადლობა, ისეთი კეთილშობილურის მომცხრობით და შეგნებით არის ხოლმე გამომხატული, ხამეტნაკად ქალებისაგან, რომ ხშირად მხოლოდ ერთი დამიღობ ან თავის დაკვრა გამოიწვევს აღტაცებულს ტაშის-ცემას.

ლეგურს მთიულნი უფრო კარგად თამაშობენ. ხამეტნაკად ჩერქეზნი, რომელთა ქალები მთელს აღმოსავლეთში განთქმულნი არიან თავისი სილამაზით. ჩერქეზთ ქალების ტანისაძრისა, ძაბრადია, უღაზათო არის, მაგრამ, მაგიერად, თვითონ კი თავის სილამაზით ხიბლავენ კაცის გულს. მათი ბავშვები მომცხრობა სრულად არ წარმოადგება შიშისგან: შარიქით, ჩერქეზის ქაღი საკვირველი გულადია და არც ერთი მათგანი არ შეშინდება, როცა ჩერქეზი მის წინ თამაშობს სხვლებით; ან როდესაც ტყვია ზურუნით გაუბრუნებს ცკერდზედ. ეს მთების შვილი მუდამ დღე ჭკუდამს ჩაბნელებულთ უფსკრულთ და დაჭყრის ხეობებში ფიცხის ცხენით, შეჩვეულია აკნადაძვე გრიგალთ ქროლვა, ელვა-ჭექას და ნადირთ დიდილს. ამ მათს კარდმა შიში არ იცის.

დღეს ევროპულნი თამაშობანი იჭერენ ლეკურის ადგილს სალანებში და შეიძლება ისეთი დროც მოვიდეს, რომ თვატრი შეიქნას მისი ერთადერთი თავ-შესაფარი.

თბილისში თვატრი სანია, სასულდობრ: რუსული, ქართული და სომხური. მათ შორის უფრო მდიდარია პირველი, ქართული და სომხური კი დიდს გავრცელებაში არიან. და თუ აქამდის კიდევ არსებობენ, არსებობენ კერძო პირთა შეწირულებითა წყალობით. თბილისის ქართული თვატრი მთელს საქართველოში ერთადერთია, ჰქონდა დრო, როცა შეიძლებოდა თქმა, ვაჰ ბედს შეესწობათ, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ წუთიერი იმედი უკეთესის მოძაულისა. დღეს კი კერძოთა სახარბიულო მდგომარეობაშია. პირველად 1852 წ. დანახსათ. გ. ერისთავმა, ქართული კომედიების წყაღ იმან დაწყო პირველმა და საზოგადოდ ბევრი იმრომა თვისი ქვეყნის დრამატიული ხელოვნებისათვის. მთელი რცა წელიწადი არსებობს ეს სცენა, ყოველის ღონის-ძიებით ცდილობდნენ განკეთარებინათ, მაგრამ თუმცა საკმაოდ მდიდარი რეპერტუარი მოეპოვება და რამდენიმე კარგი აქტიორი ჰყავს, მაინც ძლივს სულს იბრუნებს. როგორც გრუობა ქართულს საზოგადოებას აკლია არტისტიული გამომენება, ხოლო სცენის მეთაურთ — ცოდნა დრამატიულის ხელოვნებისა.

აქამდის ქართული თვატრი კმაყოფილდება კომედიებს თამაშობით, რომელნიც უნდა კარმა სთქვას, არ შეიცავენ ნამდვილს და ხელოვნურს აღწერილობას საზოგადოებრივის ცხოვრებისას, თუმცა საკმაოდ მოიძებნება მათში მასალა ამ გვარ ნაწარმოებთათვის, ამათში მრავლათ მოიპოვება საინტერესო ტიპები, კომიკური ელემენტები მამა-პაპურის ცხოვრებისა. საჭირონი არიან მხოლოდ ნიჭიერნი და დამკვიდრებულნი მწე-

რადნი, რომ ქართული თეატრი განვითარდეს და ძალა მოი-
ცეს ნამდვილი საერო დაწესებულებასა. ამ გზაში მწერლები სა-
ქართველოს ჯერ-ჯერობით არა ჭყავს და ამისათვის წესიერ
განვითარებადვე ვერ მიაღწია.

დრამებით ხომ ქართული თეატრი უფრო ღირებია, თუმი-
ცა საქართველოს მდიდარი ისტორიული წარსული ბევრს მისა-
ლას წარმოადგენს ამისათვის. ამის მიზეზი, როგორც ერთე-
ობა მეტ ნაწილად იმის ბრალია, რომ თვით ხალხის სულიერი
მდგომარეობა ღირეულის თვისებისა: ხალხი ბევრსა ჭკობობს,
ადრეცებით სავსეა, მაგრამ საზოგადოდ რომ ვსთქვათ, არ შე-
უძლიან ნაგებობი და ნათქავე გულ-დასმით და სიწყინაობით
გამოხსტოს.

V

თბილისი დიდი ხნის სატახტო ქალაქია საქართველოსი,
ესლა იგი ნახევრად ევროპიულს ქალაქს წარმოადგენს, მისი
სიმკვლეე მოასურრებს კაცს გასინჯოს და დაათვალიეროს ნაშ-
თნი მისის წარსულისა. სამწუხაროდ თბილისში საქართველოს
სხვა ადგილებზედ უფრო ნაკლებ არიან ეს ნაშთნი დაცულნი.
რადგანაც მტერი უფრო ხშირად აოხრებდა და ყოველს ღონეს
ხმარობდა მისს დასაპყრობლად, როგორც საქართველოს შუა-
გულისა და უნდოდა ამით მრთელი საქართველო დაემორჩილე-
ბინა. ყველაზედ მეტად ოსმალი და სპარსნი აწუხებდნენ, თუმი-
ცა მეზობელი ხანებიც მრავალი წლების განმავლობაში არ ამ-
ლევდნენ მოსკუნებს. ყველა ეს ხალხი მაჰმადის საწმინდობი-
სანი იყვნენ და უნდოდათ, რომ ქართველნიც მიექციათ თვის-

გან, მაგრამ რადუნაც ქართველები მუდამ დიდს წინააღმდეგობას აცხადებდნენ, ამიტომ მტერი აოხრებდა ყველას, რაც კი ხალხისთვის ძალას და სამდიდრეს შეადგენდა.

თბილისი ძველად განიერი ქვითვირის გალავანით იყო შემოზღუდვილი და ძალადაც ადგილებზედ კი ციხეები ჭყარნულაობდნენ. ამ ციხეებს სშირად მტერი დაიჭერდა ხოლმე და სურვილისამებრ ან დაჭერდნენ ან აწა და უფრო გამძვრებდნენ თავიანთთვის. ამ სახით ეს დანგრეულნი ციხე-გალავანი აჩიან მოწამენი მტერთა ძალადობისა, ქართველთა და ქრისტიანობის მტერთა შორის ომებისა, რომელნიც მრთელი საუკუნენი გრძელდებოდნენ და თითქმის ყოველთვის კი აქ გადასწვდებოდნენ ხოლმე. დროს ჯერ სულ კიდევ არ შეუძენსრავს ეს განიერი უსარმაზარი გალავანი. იგი ერთსა და იმავე დროს უწინდელი დროს შენობის ნიმუშსაც წარმოადგენს და სხვა სასსოურებზედ უკეთ მოკვითხრობს, რა დიდს ბრძოლას სწავდნენ მტრის მოსაგვრებლად. ეს გალავანივე ამტკიცებს, რომ ძველ დროს ეს სატანტო ქალაქი ძლიერი და დიდებული ყოფილა. ამ სამაგრეთ და საქართ. უკანასკ. მეფის ირაკლის სასახლის გარდა სხვა არაფერი შენობა არ დარჩენილა თბილისში იმისთანა, რომ მოკვითხროს სამხედრო და სახელმწიფო ძლიერება საქართველოსი. ირაკლის სასახლეში რადაც სამხედრო დაწესებულებას და ძველთ მეფეთა ციხე-დარბაზისა კვალიც სომ ადარსადა სჩანს. ამობენ ამ ციხე-დარბაზში სამსამდის ოთახი იულო, გალავანში ოთხი საუდარი, მხეცების სამწვედუკი და, ბაღიო, ამით გარდა აღარ აჩიან ბევრი სასახლეები თავადთ ბაგრატიონთა გვარეულობისა, ისე რომ დღეს თბილისში იმ ხელმწიფოური დიდებისა, რის წყალობითაც მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, სულ აღარა დარჩენილა-რა. ამის მიზეზი სა-

ქართველთა არსებობის უგანასგნელი დროა. ამ დროს სშირო შინაური ომები იყო, სპარსელნი მედამ ახსრებდნენ ქვეყანას ასე, რომ თბილისს დიდის ხნის განმავლობაში განუწყვეტლად ესხმოდნენ თავს და საუკეთესო შენობათა მიწასთან ასწორებდნენ.

წარსულის საუკუნის დასასრულს, როდესაც რუსის ჯარი შემოვიდა, დაძვარდა მშვიდობა, მაგრამ შენობათა მომეტებული ნაწილი დანგრეული იყო და გადაჩენილიყო მსოფლდ უსეარო ქოხები და აწათვერი ალარ მოაგონებდა კაცს ერთსელ განთქმულს სასასალებების ქალაქისა. შემდეგ თბილისი ისევ განახლდა, როგორც სშირად ძველათაც მოუსდებოდა ხოლო, ქუჩებში სიტყვისლემ გაიღვიძა, მაგრამ სადაც წინათ ვრცელი ბაღები იყვნენ, კვროპაუფი სასალები აშენდა და ქალაქმა კვროპაუფი სახე მიიღო.

ამ თავადების და საერო დიდების სადგურებზედ უფრო მკვიდრნი აღმოჩნდნენ საწმინტოებრივნი ძეგლნი ქართველთა. ზოგიერთი ეკლესია თბილისისა, რომელნიც აქამდის არსებობენ; აშენებულნი არიან ქრისტიანობის პირველს საუკუნეებში. მათ შორის ყველაზედ უმშვენიერესი საკათედრო ტაძარია, აშენებული მე-V-ე საუკუნეში, მეფე ვახტანგის დროს, და აგურ რამდენიმე საუკუნეა საკათედრო ტაძრად ითვლება. ეს ტაძარი აშენებულია ქართულ ვიზანტიურ გემოვნებით, ყვითელი ქვისაგან, როგორც სხვა საქართველოს ეკლესიებს, აქვს 8 კუთხიანი მხარენი 8 8 კუთხიანივე გუმბათი. ესდანიდელი მისი არხიტექტურა და შინაგანი მოწყობილობა, დიდის ხნისა, მე-XIII-ე საუკუნეში დაანგრია იგი სულთანმა ჯალალად-ედინმა, მე-XVI-ე სა-

უგუნეში შაჰ-ახანმა ააოხრა თბილისი და არ დაინდო აგრეთვე სავათედრო ტაძარიც, რომელშიაც იყო მამინ სასწაულთ მოქმედი სატი ღვთისმშობლისა; შაჰ-ახანმა ბძინა ეს სატი მტკვარში გადაეგდოთ. სიონში დღევანდლამდე ინახება ყველა ქართველისათვის ძვირფასი ჯვარი კაზისა, რომელიც წმინდა ნინოსი უღოფილა და მისივე თმებით არის შეკრული. ეს ჯვარი თითქო ემბლემა არის ქართველი ეკლესიისა, რომელიც დაასრულა აღმოსავლეთის ეკლესიის წესზედ, მაგრამ შემდეგ, თუძცა ამ ეკლესიისგან არაფრით არ განიარსება, განთავისუფლდა ბერძენთ დამოკიდებულებისაგან და მრავალთა საუგუნეთა განმავლობაში ჭყავდა თავისი პატრიარხი, რომელსაც კათოლიკოსი ერქვა. ამ დამოკიდებულობის წყალობით საქართველოს საეკლესიო არსიტექტურაში შემუშავდა განსაკუთრებული წესი. შენებისა, რომელსად საფუძვლად ბერწიულ-ვიზანტიური წესი დაედო.

ამ უძიად ქართველთა ეკლესია, თუძცა ზოგიერთა გარეგანი განსხვავებაც დარჩა, შერთებულა რუსეთის მართლმადიდებელს ეკლესიასთან. ამ საუგუნის ნახევარში თბილისის ტაძარი თითქმის სრულებით გადაუკეთებიათ, რის წყალობითაც მას სრულიად დაუგარგავს ძველებური სახე. ამას გარდა თბილისში არიან სხვა ბევრი ძველი ქართველთ ეკლესიებიც, მათ შორის წმინდა დავითის ეკლესია—აშენებული ამავე სახელით წოდებულს მთაზედ; ეს საუდარი თბილისის ყველა ნაწილიდან სჩანს. აქვე მასლობლად არის ძველი რუსის მწიკრალის გრიბოედოვისა. ძველი ალგებულა მისის ცოლის, ქართველი ქალის სურვილით. გრიბოედოვსაც ლერმონტოვსავით უუვარდა მშენიერი საქართველო, და ყველა ოცნებანი მისი სიცოცხლის უგანსკნელის უძმისა საქართველოსკენე მიილტოდნენ. ქერიკს ძველზედ დაუწერინებია: «Дѣла твои безсмертны въ памяти рус-

სკოი, но зачѣмъ тебя пережила любовь моя?» დახარ-
 ხენი ქართველთ ეკლესიები ან ისე დიდი ხნისანი არ არიან, ან არ-
 სიტექტურულს მნიშვნელობას მოკლებულნი არიან. საზოგადოთ
 თბილისში სომხის ეკლესიები აღმატების რიცხვით ქართვე-
 ლებისას, თუძცა ეს გასაოცარია, რადგანაც ქართველები ჯერ
 ერთი მკვიდრი მცხოვრებლები არიან და მეორე ანც სომხებ-
 ზედ ნაკლებ უყვართ საჩემოება. თავიანთ სამშობლოდგან
 განდევნილნი სომხები საქართველოში მოვიდნენ და, რაკი ნახეს
 სტუმართ-მოყვარე მხარე, დასახლდნენ აქვე მომეტებულ ნაწი-
 ლად თბილისში, რომელმაც ხელი შეუწყო მათს ლტოლვილე-
 ბას გაჭრობის და მრეწველობისადმი. მათი რიცხვი მანც და
 მანც იმდენად დიდია რომ მათ ერთი ერის შორის შეკმლოთ
 დაუარსებინათ მეორეც სველადგანვე სომხების ხელშია გაჭრობა
 და ეს არის მიზეზი რომ უფრო და უფრო მდიდრდებიან.
 რადესაც საქართველო თავისუფალი სახელმწიფო იყო, სომ-
 ხები მამინ ქართველთაგან შევიწროებულნიც კი არა ყოფილან,
 ეს აშკარად სჩანს იქადამ, რომ სომხებს ეჭირათ თვალ-საჩინო
 ალაგები სამსახურში, მათი და ქართველების ცხოვრება ერთ-
 ნაირად მიმდინარეობდა და ბოლოს დროს ქართველებს რამდე-
 ნიმე მხრივ კიდევ გაუსწრეს. ხასიათით იგინი ძალიან განირ-
 ზევიან ერთმანეთისგან: ქართველები შემეუღნი არიან მრავალი
 რაინდულის თვისებით, სომხებს კი უფრო უყვართ შრომა და
 მშვიდობიანი ცხოვრება.

ამ ორს ხალხის ასეთი განსხვავება ხასიათისა, უტკვლია,
 აისხნება ბუნების ზედ-გავლენით.

VI

სომხეთი, სომხების საკუთარ სამშობლო, მალღობ, მცარე-ნაყოფიერ და უწყლო სერობაზე მდებარეებს; საშინელი სიცხე ზაფხულში და სიცივე ზამთარში, რომელიც აქ კარვად გძელი არის ხოლმე, ძნელი ასატანი და მომარბურებელი არის. აქ ისეთი სამოთხის სურათები არ არის, რომლებიც განთქმულია საქართველო, არ არის ისეთი ხილის სიუხვე, მიწა მცარე ნაყოფს იძლევა. ამიტომაც სომხს ღონიერი და ვეღლაფრის ამტანი სხეული აქვს და ჭკუაც უფრო ფხვიერი და გამომსატველობაც ისეთი გიჟმაჟი არა აქვს, როგორც ქართველს. რადგანაც მიწა არ იძლევა სამდიდრეს, იმას მეტი ღონე არა აქვს, თავის შრომით ან ვაჭრობით უნდა იშოვოს ლუკმა-პური. ამასთან ის არის ცბიერი კაცი, რადგანაც დიდხსნის დახატვას და დევნულებას რსმალების და სწავსულების მხრითა უნდა მოეკლათ იმაში ყოველივე გულწრფელობა, მიკვირათ ტყუებას და პირფერობით მოწინააღმდეგისათვის. ეს მათი თვისება, რასაკვირველია, საფიქრებელია მათ ამაყ და დად-გულა მოწინააღმდეგებისათვის, რომლებიც სომხებსა ჭყავთ თითქმის ყველგან, სადა კი ისინი დასახლებულან. ამ ნიწი ბრძოლა ლუკმაპურისათვის თითქმის ყოველთვის იწვევს ფულის მოყვარეობას, რადგანაც კაცი, რომელსაც მამული არა აქვს, ხვალინდელ დღისთვის ზრუნავს, ამიტომ ის მარტო იმასა ცდილობს, რომ რაც შეიძლება მეტი ფული მოაგროვოს; მაგრამ ეს უგანასკნელი თუნდა სამი იმოდენაცა ჭქონდეს, რაც მიწა ღირს, მაინც ისეთ ძალას არ იძლევა კაცს

როგორც მიწა. ეს გარემოება ყოველ სომეხს გაკვად ესმის და რომ ამის შესაფერხდაც მოქმედობს, ამის მაგალითები გვიჩვენებს სომეხებს, რომელნიც მთელ აზნაში ვაჭრობის მეფობათ განდნენ და ხელში უჭირავთ დიდი ფული, — ხალხს, რომელსაც ესე ვაჭრად ესმის თავის მდგომარეობა და ამ ნაირი თვისება აქვს, რასაკვირველია, ბევრს დიდ-ძალი მიწები აქვთესლა. მართალია, ქართველები ცდილობენ, რომ დაინახონ-უნონ თავიანთ სამშობლოში ეკონომიური უზინატესობა, რომელნიც მისდევენ ზატი-ოსნებას და სვინიდასს. სომეხებმა ისიც იციან, რომ სწავლა-განათლება დონეს უმატებს ყოველ ხალხს და ამიტომაც გუდმოდგიებით ცდილობენ გაავრცელონ იგი რაც შეიძლება, და ამ საქმეში დიდი ერთგულობაცა აქვთ. ყველგან კარგი სასწავლებლები აქვთ; დიდი ნაწილი მათი ასაფგაზდობისა იღებენ განათლებას რუსეთის და სამხლვარ გარეთის სასწავლებლებში. ამის გამო ბევრს ამითგანს უმაღლესი სწავლა აქვს მიღებული და თავისუფლად დაზარაობენ რამდენსამე ენაზე. ურთის სიტყვით, სომეხებს შუა განათლებას ისეთი მცირე ადგილი არ უჭირავს, როგორც წარმოგვიდგენია ჩვენსა. ბევრსა შეეღის ამ საქმეში ხშირად მოგზაურობა და სხვა და სხვა ხალხთაგან ალებ-მიცემობის კავშირის ქონება.

რამდენიმე ათი წელიწადი იქნება, რაც სომეხებს ყუჩნალ-გაზეთები აქვთ, ასე რომ ამ უმათ რცდა ათამდის დროგამოშეებითი გამოცემა აქვთ, უკეთესები სტამბოლში გამოდის. ამ უჩანასკნელ ქალაქში არის უმთავრესი შუაგული სომეხების სალიტერატურო მოძრაობისა. სომხური გაზეთები, რომლებიც აქ გამოდის, თითქმის საუკეთესო გაზეთები არის სტამბოლში. უჩანასკნელად რომ ვიყავ აღმოსავლეთში, მე გავიცანი ერთი იქაური სომხური გაზეთის რედაქტორი და ძლიერ გავკვირ-

კუბული დაკნინი არა თუ იმით, რომ მშკენიკრად იცოდა კერძო-
პიული ენებს, არამედ იმითაც, რომ ბევრი ცოდნა ჰქონდა და
ძლიერ თხიზელი აზრების კაცი იყო.

უძთავრესი შუაგული გონებით მოძრაობისა კავკასიელ
სომხებისა არის ტფილისი, სადა ექვსი სომხური დროგამო-
შვებითა გამოცემა იბეჭდება. ყველაზე შესანიშნავი ამათში არის
ყოველ-ღლიური გაზეთი «მშაკ», რომლის რედაქტორი არის
დოქტორი ანწრუნი, დიდი ქარვასლის პატრონი ტფილისში.
უმაღლესი სწავლა ჰქონილბურგში მიუღია და, რასაკვირველია,
ნიმენცური ენა კარგად იცის. რედაქციის ვარებზე ავრავს ვიწი-
ტის ქალაქი, რომელსედაც აწერია; Dr. Arzruni, Re-
dacteur der armenischen Zeitung «Mschak». რა
მნიშვნელობა აქვს ამ ნიმენცურ წარწერას სომხურ გაზეთის რე-
დაქციაში, მე ვერ გავიგე; ალბათ ბ. ანწრუნი ამყობს იმით,
რომ ჰქონილბურგის უნივერსიტეტის დოქტორი ჰქვიან. მეორე
გაზეთის «ნორ დარის» რედაქტორად არის ახალგაზრდა ყურნა-
ლისტი სპანდარიანი, რომელსაც სწავლა მიუღია აგრეთვე გერ-
მანიაში. მესამე ყოველ-ღლიური გაზეთი არის, «მელუ ჭიანს-
ტანი», რომელიც თითქმის ოცდა ხუთი წლის წინად არის
დაარსებული, ამ ჩამორიცხულ გაზეთების გარდა თბილისში
გამოდის სხვა და სხვა კვარის ცნობებით სავსე და დაბაის-
ლური საყოველ-კვირის გაზეთი «არძაგანკ», რომლის რედაქ-
ტორადაც არის უ. იოანისიანი, შემდგომელი და განათლებული
კაცი. საყოველთველ ყურნალი ავარყარან» არის სომხის მას-
წავლებლების ორგანი. შავთვალა ბავშვებისათვის გამოდის სუ-
რათებისანი გაზეთი «აღპიურ», ე. ი. «წყარო».

ლიტერატურისშიაც, როგორც ნაციონალურ მოღვაწეობის
სხვა და სხვა მხარეებში, სომხები იხეიან პრაქტიკულ გრძნ-

ზას. მათ ლიტერატურას ჭქონდა ოდესმე თავისი კლასიკური ეპოქა, რომელიდგანაც დაჩნებოდა ბერძენი სამეცნიერო თხზულებები, მეტადრე საღვთის-მეტყველო შინაარსისა, მაგრამ საკუთარი გამოჩენილი დიდი პოეტი სომხებს თავის დღეში არა ჰყოლიათ. — ამათი პოეზია უმთავრესად სასულიერო უფიქრადა ამ მიმართულებაში მართლაც რომ მალა მდგარა, სასულიერო ნერსეს შინაარსების, გრიგოლ ნარეკელის და სენატურ ვართაპეტის ღვაწლებით. გალობანი ამ პოეტებისა, რომლებიც შეგუდიანებულნი იყვნენ მხურვალე საწმინდოებით, ესლაც ისმის სომხის საუბრებში, და შინაარსების გალობანი ზოგიერთ კერპიულ ენებზედაც არიან გადათარგმნილი. შინაარსების დაწერა, სხვათა შორის, ღვაწლებით სომხეთის ისტორია, ჭკუენის შექმნადან თავის დრომდინ და ამის გამოკერპიული მსწავლეულები სომხის ლივიუსს ეძახიან. რასაკვირვებია, ძნელია დაწერა რომლისამე ხალხის ისტორიის ჭკუენის გაჩენილად დაწყობილი, მაგრამ სომხებისთვის, რომლებსაც ძლიერ დაწვრილებითი ცნობები აქვთ ნოესე და მის მახლობლიუ ჩამომავლობაზე და რომელთაც ნამდვილად იციან, რომ ნოე სომხურად ლაზარაკობდა, იმათთვის ეს საქმე უფრო ადვილი უნდა იყოს, ვიდრე სხვა ვისთვისმე.

კლასიკური ეპოქის სამოქალაქო პოეტებში ყველაზე გამოჩენილი არის გრიგოლ მადისტრისი, რომელიც მესუთე საუკუნეში ცხოვრობდა. სომხების სამეფოს დატყობის შემდეგ მომეტებული ნაწილი სომხებისა გაიფანტა აქა-იქა და ამათ აღმოსავლეთ და სამხრეთ კერპაში გოლობიები დაარსეს. თუმცა ესეთ დახარულ მდგომარეობაში იყვნენ, ისინი არასოდეს არ იპიწყებდნენ ცხოვრების გონებითს მხარეს და უცხო ჭკუენაშიაც კი წინ მიჰყავდათ ნაციონალური კულტურა. უკე

თესი შავალითი ამის დასამტკიცებელი არის ისა, რომ მე-16 საუკუნიდამ დაწყობილი სკენ დრომდის მრავალი სომხური სტამბა გაუხსნიათ ეკრძნის და აზიის სხვა და სხვა ქალაქებში. საცა ვი დაარსდებოდა სომხების შესამხნევი კოლონია, იქ მამინევი სტამბა იხსნებოდა და წიგნების გამოცემას იწყებდნენ, რომ სამშობლო ენა და ლიტერატურა არ დატოვდნენ.

უკანასკნელ დროს სომხური ლიტერატურა სელახად იწყებს ავტობიას და ესეა მრავალი მხნე მუშაკი ჭყავს. ყოფაცხოვრება და ხალხის ხასიათი, რასაკვირველია, ბეჭედს ასმენ გონებითს ნაწარმოების ყველა ნაყოფს; ამიტომ სკენ დროს სომხებს ზოგჯერ თხზულებები ცოტა აქვთ, მაგრამ რომანების რიცხვი ვი დიდია. ბელეტრისტული მწერლები გამოჩენილნი არიან: რაფი, ძერენც, ჰროშიანცი, ახოვანცი და ალიანცი, — ესენი სუვევლანი, თუ არა ვცდები, კავკასიელი სომხები არიან. რაფის მოახრობები ყველანე უფრო გავრცელებულია და მათი შინაარსი საზოგადოების ცხოვრებიდან არმსდება. «იდიოტა»-ში რაფი უკანასკნელი რუსეთ-რსმაღლის დროის სურათებსა სტავს, ანაზრწელებში — სტენებს იმ სომხების ცხოვრებიდამ, რომლებიც რსმაღლოში და სზარსეოში ცხოვრობენ, «ოქროს მამალში» — ცოცხალ და ნამდვილ სურათებს კავკასიელ სომხის ვაჭრების ცხოვრებიდამ.

VII

უკანასკნელ თხზულებებში სომხურ ბელეტრისტებისა ცხადად გამოიხატება რეალური მიმართულება, მეტადრე ახალ გამოხუდ რის მოთხრობებში. «მირვანზადე» და «ქარხნის

ცეცხლში. პირველ მოთხრობაში ავტორი გვიამბობს, რომის ვაჭრის ცხოვრებას, და ამასთან გვინატავს მის ზნეობით სავსაობას, ანუ უფრო მის ზნეობით დაცემას. პატარა ყმაწვილობითვე ის იჩენს ლაშრობის ნიშნს. და როცა ახალგაზდა ყმაწვილი მამის ხელქვეითად გამოდის და იწყებს მოქმედებას, ეს ნიჭი უფრო გამოჩვეული და ცხადეს ჩანს მასში. მდიდარადღას ლამაზი ქალი ჰყავს. ეს ქალი და მეტადვე იმისი ძმითვე მიჰრდგენენ ამის სურვილს, თუმიცა ამავე დროს ამ ქალის მამას სულ სხვა აზრი აქვს. მაგრამ ჩვენმა ალა არუჩანიანებმა უთუოდ თავის ნადირი უნდა დაიჭიროს, თუნდ ამისათვის საზარელი ღონის მოხმარებაც მოუნდეს. და აი ის ხმას ავრცელებს, ვითომ თავის ალას ქალთან ძლიერ დახლოვებული გავშირს ჰქონდეს. ამ ნაირად სახელს უტყვავს ქალსა და ამის გამო ქალაქის ახალგაზდა ყმაწვილები იძულებენ ქალს. ბოლოს და ბოლოს მამა იძულებული არის მიათხოვოს ქალი თავის შვირდს, რომელიც ამის გამო მდიდარ გაჭრდა ხდება და ქალაქის პირველ მოქალაქედ.

მეორე მოთხრობაში ავტორი წარმოგვიდგენს ცეცხლს ნავთის ქარხანაში ძლიერ ნამდვილის გამოხატვით და რეალური სინამდვილით. მოთხრობის გმირი, დიდძალი ნავთის ჭების პატრონი, იკანე მარუთიანცი, გაყვავით დაიბნა და ესევე მუშებს, რომ ამის ქარხნის დასასხნელად შევივდნენ ცეცხლში და დაიცვან ამისი ქონება თორემ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ამის საქმე დადუბული იქნება. ეს ეგონისტური ურცხოება მარუთიანცის მოგვაგონებს ჭინეს ტყეებით დატვირთულ გემს. ამ ნაირვე რეალიზში დრამატული ლიტერატურისმაც გამოიხატება, რომლის უკეთესი წარმომადგენელი, გრიგოლ ხუნდუკიანცი, ნამდვილი რეალისტია. ამის თხზულებები

სომხურ სტენაზე ყოველთვის დიდად მიღებულნი არიან, თუმცა აკტორს ყოველთვის უსაყვედურებენ იმის შესამობას; ამ პიესებში თითქმის მუდამ გამოხატულია სურათები ვაჭრების ცხოვრებისა, რომელიც ცუდის მხრით არის წარმოდგენილი. მაგრამ ესეთ ერთგვარ მასალას სუნდუკიანცი მრავალ-ფერობას იმით აძლევს, რომ ნიშნებს მარტო დუქნებიდამ და ბაზრიდამ ვი არ იღებს, არამედ მალა საზოგადოებიდანაც და ყველგან, სადა ვი ტიპიური თვისებები შეიძლება დაინახოს კაცმა.

სომხის სხვა დრამატული მწერლები არ არიან მაგდენად უურადლების ღირსნი ევროპელების მხრით. მაგრამ, სომხურ თეატრზედაც შეიძლება ვთქვათ ისევე, რაც ჭართულზე, სახელდობრ ისა, რომ იგი ჯერ იბრძვის თავის არსებობისათვის და მას ჯერ არა ჰყოლია ისეთი მშრომელი, რომელსად შესძლებოდეს მის დაყენება ნამდვილ არტისტიულ და სახალხო ნადაგზე. მართალია, დიდი ხანი არ არის, რაც სომხურ სტენაზე გამოჩნდა ახალგაზდა არტისტი ათამიანი, რომელმაც უფრო თავი გამოიჩინა შექსპირის როლებში; მაგრამ, რადგანაც ხედავს, რომ სამშობლო თეატრში არ აძლევს დიდს საშუალებას თავის ტალანტის გამოსახენად, ის თამაშობს იტალიანურ და ფრანციცულ სტენებზე აღმოსავლეთში, სომხური დრამა უფრო ნაკლებ წარმატებაშია, ვიდრე კომედია, თუმცა სომხური ისტორია ძლიერ მდიდარია მალა-დრამატული შემთხვევებით. ორი წელიწადი იქნება მას აქეთ, რაც ეგონებოდა კაცს, რომ ამ ხელოვნებისათვის მალე ბრწყინვალე დრო დადგება, რადგანაც გამოვიდა ისტორიული დრამა, რომელსაც მართლაც ჰქონდა ბევრი ძვირფასი თვისებები. ამის აკტორი იყო ვილც ახალგაზდა შუშელი მცირე კაჭარი. ამას დიდ მომავალს უწინასწარმეტყველებდნენ, მაგრამ ეს წინასწარმეტყველობა ჯერ ვი

არ ასრულებულა. სომხური ლიტერატურა ძლიერ მდიდარია უცხო თხზულებების ნათარგმნებით, რომლების ამოჩვენება მთარგმნელები იჩენენ ბევრს უკუტურს გრძნობას და კარგს გემოვნებას. ესაა უფრო იჩივი სათარგმნელად ნემენცურ ბელეტრისტიკას. დრამატული ხელოვნების კარდა სომხებს ლიტერატურის სხვა მხარეები არ მიჰყავთ წინ, იმ ნაირათ მანც არა, რომ ამათ მოქმედებას სახალხო მნიშვნელობა ჰქონდეს. სომხურ მუზიკას ჯერ არტისტიულ წარმატებამდის არ მიუღწევია, და მხატვრობაში კი ჰყავთ მხოლოდ ერთი გამოჩენილი მხატვარი აივანოვსკი, რომლის გვარი სომხურად აივანოანი უნდა იყოს. ამ გამოჩენილ მხატვარს ვერ შეიძლება დავარქოთ ხალხური მხატვარი, ჯერ ერთად მხრით იმიტომ, რომ ის თითონაც არ აძლევს თავის თავს ამ მნიშვნელობას, და მეორის მხრით იმიტომ, რომ იმას ამოუჩივია თავის მხატვრობისთვის ზღვა, რომელიც სომხეთისთვის სრულებით უცხოა.

ერთად სიტყვით, რომ გამოვხატოთ სომხების მოღვაწეობა, შეიძლება ვსთქვათ რომ ივანი ადვანან პროგრესის გზას, რომელსაც ისინი დიდ მნიშვნელობას აძლევენ.

ბანსხაღმბანი.

მიიღება ხელის-მოწერა გასეთს

„დროებაზედ“

1885 წლისათვის

თბილისში — «დროების» რედაქციაში; ქუთაისში — მმ. ჭილაძეების წიგნის მღაწიაში; ბათუმში — მასე ნათაძესთან; თელავში — ვანო ჩოსტომაშვილთან; გორში — ალალ თუთაყვას.

ფასი გასეთისა მთელის წლით — 9 მან., 6 თვით 5 მან.

იქვე და იმავე პირებთან, რომელნიც ზემოდ არიან გამოცხადებულნი, მიიღება აგრეთვე ხელის-მოწერა ჟურნალს

„ივერიასზედ“

ვისც წააქე დაიბარებს მთელის 1885 წლით ჟურნალს «ივერიას», უხდა გამოცხადებს წლის ხვედრი ფული შვიდი მანათი (სოფლის მასწავლებელთათვის სუთი მანათი) «დროების» რედაქციაში ამ ადრესით: Въ Тифлисъ въ Редакцію «Дროება» ანუ Въ Редакцію журнала «Иверія».

ვისაც უფრო ემარჯვებოდეს, შეუძლიან «დროება» და «ივერია» ერთის წერილით დაიბაროს და ამისთვის სვედრი ფული 16 მანათი გამოცხადებს «დროებისზე» ადრესით.

რედაქცია «ივერიისა» ჰსთხოვს მათ, ვისაც წერილების და სტატიების გამო საქმე ექმნება რედაქციასთან, მიჰმართონ თვითონ რედაქტორს უოკულ-დღე დილის რვა საათიდან დილისვე ათს საათამდე გარდა კვირს დღეებისა და უქმეებისა — ახალ ბუთოთვის ქუჩაზედ, სახლი № 1.

რედაქტორი «ივერიისა» ილია ჭავჭავაძე.

ქურნალი «ნობათი»-ს გამოცემა 1885 წელში
(წელიწადი მეორე)

საყოველთაო ყრმათა საკითხავი სურათებიანი ქურნალი

„ნობათი“

პედაგოგიურის ნაწილის დამატებით — მშობელთა და აღმზრდელთათვის — მომავალს 1885 წელში გამოვა იმავე პრინციპით, მიმართულებითა და სივრცით, როგორც 1884 წ.

ქურნალზე ხელის-მოწერა. წლიური ფასი ქურნალი «ნობათი»-ს — ქალაქში დარიგებით და გარეშე გავზავნით, დარჩნა იგივე, ე. ი. ოთხი მან. მარტო ნასუკარი წლის ხელის-მოწერა არ მიიღება. ცალკე ნომერად დიდას ათი შაური.

საფლას მასწავლებელთ შეუძლიანთ გამოგზავნონ: თავდა-პირველად ორი მან. და დანარჩენი ორი მანათიც — მასში; რომელთაც ამ რიგად ხელის-მოწერა უსურთ, პირ-და-პირ რედაქციას უნდა მიმართონ.

ხელის-მოწერა მიიღება: თბილისში — ქურნალ «ნობათი»-ს რედაქციაში, ალექსანდროვის ბაღთან, საზინის გვერდით, თუმანიშვილების სახლში № 7. და შავერდოვის წიგნის სააგენტოში. ქუთაისში — ძმ. ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში. გორში — კკ. ფურცელაძესთან და თელავში — ივ. როსტომიშვილთან.

ფოსტის აღრისი: Тифлисъ, въ редакцію грузинскаго педагогическаго журнала «Н о б а т и».

რედაქციის-გამომცემელი ი. ს. დულაძე.

გაიხსნა ხელის-მოწერა 1885 წლისათვის ქართულ სასულიერო გაზეთს

„მწყემსი“

და «მწყემსი»-ს რუსულ თვიურ დამატებაზე.

მიზანი და დანიშნულება გაზეთისა: 1) შეატყობინოს სამღვდელთა და საერო წოდებას ყველა განგაზრდულება და მოქმედება უმაღლესათა სასულიერო და სახორციელო მართებლობათა, კონსისტორიათა და მღვდელ-მთავართა, რომელთა გამომცხადება შესაძლო იქნება; 2) გაავრცელოს ქართველთა სასულიერო წოდებაში და ხალხში სალიტერატურო ცოდნა; 3) გაავრცელოს საქართველოს სამღვდელთა და საერო წოდებაში სწავლა და მეცნიერება ქრისტიანობრივი კეთილი ზნეობისა და სარწმუნოებისა და 4) აუხსნას და განუძარტოს სამღვდელთა და საეკლესიო მოსამსახურე პირთა ზოგიერთი საეკლესიო კითხვები, რომელთა ცოდნა მიუცილებელ საჭიროებას შეადგენს მათთვის მტკიცედ მათი მოკვლეობის ასრულებისათვის.

გაზეთი «მწყემსი» გამოვა წარსული წლების მსგავსად, ორ კვირაში ერთხელ, ორ საბეჭდავ ქალაქდის ფურცელზე.

რუსული დამატება «მწყემსი»-სავე პრეგნანტი და მართულებით გამოვა ორ საბეჭდავ ქალაქდის ფურცელზე — თვეში ორჯერ.

«მწყემსი»-ს ფასი მოელი წლას გაგზავნით — ხუთი მანათი. ნახევარი წლას — სამი მანათი. «მწყემსი»-ს ფასი რუსული თვიური დამატებით ერთი წლასა ექვსი მანათი, ნახევარი წლასა ოთხი მანათი. ცალკე რუსული დამატების ფასი წლასა — სამი მანათი, ნახევარი წლასა ორი მანათი.

წერილები და პირის-პირ მოლაპარაკება რედაქტორთან შეიძლება რედაქციაში, რომელიც იმყოფება დაბა უჯირილაში, რედაქტორის საკუთარ სახლებში.

გაზეთის დაბარება შეიძლება ამ ადრესით: Въ Квирилы, въ редакцію «МЦКЕМСИ». (უჯირილაში, «მწყემსი»-ს რედაქციაში.)

ОТКРЫТА ПОЛУГОДОВАЯ ПОДПИСКА
НА ЕЖЕНЕДЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛЪ
„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

издаваемый въ г. Тифлисѣ.

(ГОДЪ ПЯТЫЙ)

Подписная цѣна, съ пересылкою и доставкой, на полъ года 6 р. *полугодовые подписчики могутъ вносить при подпискѣ 3 р. и чрезъ два мѣсяца еще 3 р.*

Подписавшимся на весь годъ высылаются вышедшіе №№.

Желающіе приобрести журналъ за прежніе года уплачиваютъ за 1881 г. 8 р. 20 к., а за всѣ послѣдующіе — по 10 р. за каждый годъ. Для гг. студентовъ годовая подписка 8 р. (вмѣсто 10), а полугодовая—5 р. (вмѣсто 6).

Иногород. подд. „Юрид. Обоз.“ имѣютъ право на полученіе, чрезъ редакцію, свѣдѣній о положеніи ихъ дѣлъ въ Тиф. судеб. учрежд. — въ текстѣ журнала безвозмездно, а письменныя и телеграфныя — по соглашенію съ ред. журнала.

Пріемъ подписки, объявленій и розничная продажа: въ Администраціи журнала — въ Тифлисѣ, Сололаки, Нагорная улица, д. Мерабова, также въ Москвѣ и С.-Петербургѣ — въ книжныхъ магазинахъ И. П. Анисимова.

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“
(II годъ изданія)

Выходить ежедневно, не исключая и понедѣльниковъ,

Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой.

На 12 мѣсяцевъ	—	—	—	—	10 р.—к.
„ 11 „	—	—	—	—	9 „ 50 „

» 10	»	—	—	—	—	—	8	»	50	»
» 9	»	—	—	—	—	—	8	»	—	»
» 8	»	—	—	—	—	—	7	»	25	»
» 7	»	—	—	—	—	—	6	»	50	»
» 6	»	—	—	—	—	—	6	»	—	»
» 5	»	—	—	—	—	—	5	»	25	»
» 4	»	—	—	—	—	—	4	»	75	»
» 3	»	—	—	—	—	—	3	»	50	»
» 2	»	—	—	—	—	—	2	»	75	»
» 1	»	—	—	—	—	—	1	»	50	»

За границу на годъ 17 руб., на полгода 9 р. 50 коп.

За перемѣну адресовъ уплачивается: иногороднаго на иногородный—40 к., городского на иногородный—1 р.

Подписка принимается не иначе, какъ съ перваго числа каждаго мѣсяца.

Подписка и объявленія, на всѣхъ языкахъ, принимаются въ Тифлисъ—въ конторѣ редакціи, при газетномъ агентствѣ Шавердова; въ Петербургѣ и Москвѣ—въ книжныхъ магазинахъ «Новаго Времени.» Иногородные адресуютъ свои требованія въ г. Тифлисъ, въ агентство Шавердова.

ქართულთა შორის წერა-კითხვის გაავრცელებელის
საზოგადოების საჩვეთ-წარმოება

1884 წ. 15 მაისიდან 1885 წ. 15 მაისამდე.

საზოგადოებაში ირიცხება 326 წევრი. პირველს წელიწადს საზოგადოების დამფუძნებლისა იყო 245 წევრი. სუთის წლის განმავლობაში წევრთა რიცხვს მოემატა 81 წევრი. დამფუძნებელ წევრთა რიცხვი არის 114, მასსადამე 20 ადგილია თავისუფალი დამფუძნებლის წევრობისა, რადგან შეუტყუელი რიცხვი მათი არის 126. საპატოო წევრი არის 1, არსებული 1880 წ.—პროფესორი დ. ი. ჩუბინაშვილი, ნამდვილი წევრი ირიცხება 211 და კანდიდატნი ამ უკანასკნელთა 20, რომელნიც დღეს უნდა აირჩიოს საზოგადო კრებამ საზოგადოებისა ნამდვილ წევრებად. დღესვე მმართველობა საზოგადოებისა სთხოვს კრებას აირჩიოს საპატოო წევრად უკანათლებულესი თავადი მეგრელიისა ნიკოლოზ მისძიერ უსვის შემოწირულობისათვის საზოგადოების სასარგებლოდ.

დააკლდა საზოგადოებას 3 დამფუძნებელი და 2 ნამდვილი წევრი, რომელნიც ამ საანგარიშო წლის განმავლობაში გარდაიცვალნენ: თ. აწონ თუმანოვი, კნ. ბარბარე ილიას ასული რაზუღიანისა, ალექსანდრე ნიკოლოზის-ძე ონიკოვი, თეიმურაზ გოგას-ძე ლუკვა და ევსტათი მჭედლიძე.

საზოგადოების მმართველობას შეადგენდენ: თავმჯდომარე საზოგადოებისა და მმართველობისა თ. ივანე კოსტანტი-

ნეს-ძე მუსჩან-ბატონი, თავსმჯდომარის ამხანაგი თ. ი. გრ. ჭავჭავაძე, და წვერნი მმართველობისა: ნ. ზ. ცხვედაძე, ი. ს. გოგებაშვილი, თ. ი. გ. მახაბელი, გ. დ. ქართველიშვილი, თ. გ. მ. თუმანიშვილი, ა. ი. სარაჯიშვილი და მღვ. დ. ჯანაშვილი.

მმართველობის წვერთა კანდიდატებად ითვლებოდნენ: დ. ზ. ბაქრაძე, თ. მ. ჭავჭავაძე, ლ. მღებრიშვილი და გვ. ცაბაშვილისა.

საზოგადოების საზინადარი გ. დ. ქართველიშვილი და საქმეთ მწარმოებელი გრ. ყიფშიძე.

საზოგადოების მმართველობის მოქმედება

წარსულის წლის ყრილობამ, რომელიც 13 მაისს მოხდა, დაამტკიცა შემდეგი სია საანგარიშო წლისათვის:

ა) ბათუმის სკოლისათვის 1,700 მ. ბ) განცეც. ქირა, გათბ. და მისამ. 300 მ. გ) სეკრეტრის ჯამაგირი 600 მ. დ) საკანცელარია ხარჯისათვის 100 მ., ე) წინარეჩის სკოლა 350 მ., ვ) თონეთის სკოლა 350 მ., ზ) სელთუმის სკოლა 700 მ., ც) წიგნების დასაბუჭდად 1,500 მ., თ) შემწეობა ღარიბ სკოლებისათვის 500 მ., ი) მოულოდნელი ხარჯი 500 მ., სულ 6,600 მ.

მმართველობამ წლის განმავლობაში მოახდინა 19 სხდომა. სხდომაზედ თავსმჯდომარეობდა თ. ი. გ. ჭავჭავაძე 16-ჯერ, ი. ს. გოგებაშვილი 2-ჯერ და ნ. ზ. ცხვედაძე 1-ჯერ.

ახალი სახალხო სკოლები.

საანგარიშო წლის განმავლობაში მმართველობამ გამართა მსოფლიო ერთი სასოფლო სკოლა გარის მაზრაში, სოფ.

ხელთუბანში. დაწვრილებით ანგარიში ამ სკოლის შესახებ ცოტა ქვემოთ ცალკე მოხსენდება ვრცლად. მმართველობას ამ წელს უნდა გამართა ოთხი-ხუთი სკოლა კიდევ: თითო გარისა და დუშეთის მაზრაში, სასულდ. სოფ. მცხეთას და ვაჟაში და სამცხე ოზურგეთის მაზრაში, სოფ. სურბესა და საჭინაოში, მაგრამ მთავრობას ჯერ-ჯერობით არ დაუმტკიცებია განახლება, წარმოგზავნიდნენ სასოგადოების განცხადებაში ხსენებულ სოფელთა სასოგადოებათაგან. როგორც მოგესახლება ვრცლად, ვიდრე სკოლას გამართავდეს კერძო შირი ანუ სასოგადოება, მხუნიდა ნება-რთვა ითხოვოს, საერო სკოლების დირექტორის შეამჯავლობია, სწავლა-განათლების მმართველისაგან და მერე განახლები წარუდგინოს გუბერნატორს დასამტკიცებლად.

სასოგადოების სკოლები.

ა) ხელთუბანის სკოლა.

ხელთუბანის სკოლა გაიხსნა ამ აკადემიურის წლის დამდეგს, სასულდობრ შირველ ოქტომბერს, წარსულის 1884 წ. მასწავლებლად ამ სკოლაში დაინიშნა სასულდო სემინარიაში სწავლა დასრულებული ბ. სეით გამრეკელი. სკოლა გაიმართა სახლში, რომელიც დაუთმო სოფელს მუქთად იქაურმა მემამულემ გნ. თუმანიშვილისამ ხუთის წლით. ამ ხნის განმავლობაში სოფელი ააშენებს თავის საკუთარს სასკოლო სახლს იმ ფულით, რომელიც უოკელ-წლივ გადადება სასკოლო ფულებიდან.

მასწავლებელი წინდაწინვე გაიგზავნა ს. ხელთუბანს, და მან მოაწყო აღაგობრივ სასკოლო საქმეები. უოკელი საჭინოს სასწავლო წიგნი და ნივთი სასკოლო მეხელთ მმართველობამ გაუგზავნა მასწავლებელს, ისე რომ სწავლა არაფრით არ შეფერხებულა აქამომდე. სულ მიღებულ ბავშვების რიცხვი შირველ-

ლადვე იყო 26. ამათში 21 ქართველი და 5 სომეხი. ქალი 9 და ვაჟი 17. მძარტველობა ვალად რაცხს დიდი მადლობა გადუხადოს ე-უნა ან მის. ასულს თუძანიშვიდს, რომელმაც ამ სკოლას დიდი ღვაწლი დასდო დაარსებისა და გამართვაზედ.

მოკლე ანგარიში სკოლისა: ჯამაგირი მასწავლებელს 360 მ., მებელა 226 მ., წიგნები და ნივთები 65 — 72 კ., წერილ-მანი სარჯი 6 მან. 47 კ სულ 569 — 19. სკოლას აქვს შემოსავალი წელიწადში 560 მ. დასარჯულს საზოგადოებისა 9 მ. 19 კ

ბ) ბათუმის სკოლა.

მესხეთე წელიწადია, რაც ბათუმის სკოლა არსებობს ქ. ბათუმში საზოგადოების სარჯით. ამ სკოლასუდ საზოგადოების დასარჯვა წელს 1874 მან. 31 კაპ. შედარებით ასეთი დიდი სარჯი საზოგადოებას მოსდის უფრო იმატომ, რომ სასკოლო სახლი ქირით უჭირავს და ძალიან ძვირად უჯდება. წელს სახლებში საზოგადოებამ მისცა 450 მ. ეს გარემოება მით უფრო სამწუხაროა, რომ, რაც უფრო დრო მადის, ბათუმის მცხოვრებთ არცხვი მატულობს და სახლებს უფრო მეტი ფასი ედებათ. ამისათვის საჭიროა, რომ საზოგადოებამ მოგონებუ საკუთარის სახლს შოვნა მოახერხოს ბათუმში. საზოგადოებას ამ მხრივ იმედი ჰქონდა ბათუმის მაჰმადიანთ ქართველთაგან აღოქმულის ადგილისა, მაგრამ ეს იმედი საზოგადოებას არ გაუმართლდა ჯერ-ჯერობით; თუმცა, თავის მხრით, ყოველი დონის-ძიება ისმარა. ყოველივე გარემოება ამ საგნის შესახებ საზოგადო კრებას მოხსენდა შარშანდელის ანგარიშით.

სწავლების მხრით სკოლა საუკეთესოდ სწავლობებს წელსაც აღწინდებულად. მასწავლებელი ბათუმის სკოლისა ბეჯა-

თად და გუფ-მოდგინებით ეკიდება თავის საქმეს: მასწავლებლის სასასულოდ უნდა ისიცა ვსთქვათ, რომ ამ სკოლაში ოთხი განყოფილება არსებობს დღეს და ოთხ-განყოფილებიან სკოლას ერთი მასწავლებელი უძღვება. *) წელს სწავლობდა 67 მოსწავლე. მხოლოდ ამ მაისში შემტირდა ეს რიცხვი და დღეს ითვლება მხოლოდ 60. ამათში 30 მაჭმადიანია და 30 ქრისტიანი. მაჭმადიანებში 11 ბეგია, 6 ალა, 8 კოენდი. ქრისტიანებში 5 აზნაურია, დანარჩენები გლეხის შვილები არიან. არ შეგვიძლიან აქ ერთი გარემოებაც არ დავასახელოთ იმის დასამტკიცებლად, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ბათუმის სკოლას. უკანასკნელ სამის წლის განმავლობაში ბათუმის სკოლაში სულ 47 მაჭმადიანს და 24 ქართველთ სემეგრელოისას უსწავლია ქართული წერა-კითხვა და ცოტად თუ ბევრად გააკარჯიშებულა ქართულს მეტყველებაში. გურულებს და იმეცლებსაც რომ თავი დავანებოთ, ესეც საკმატისი. უნდა აუფოს, რომ ჩვენმა საზოგადოებამ თავისი უურადღება არ მოაკლავს ამ გვარს სკოლას. თვით ადგილობრივ ქართველ საზოგადოებას, რომელმაც მოწოდებდა იქიდან მიღებულ შემოწირულობათა რაოდენობა, სახელდობრ, წელს 331 მან. აქმნა შეგროვილი ბათუმში « საზოგადოებას » სასარგებლოდ, თან და თან, რაც დრო მიდის, უფრო და უფრო უცხრეკედება თანაკრძნობა სკოლისადმი.

მოკლე ანგარიში სკოლისა: მასწავლებელს მ. ი. ნათაძეს 800 მან.. მაჭმადის სჯულის მასწავლებელს ანუ სოჯას 240 მან. მოსამსახურეს სკოლისას 120. მასწავლებელს ჯილდო 100 მ. ქირა სახლისა 450 მ., სასწავლო წიგნები და ნივ-

*) ამ გვარი სამსახურისათვის შარშანდელმა საზოგადო კრებამ თანხმად მმართველობის წინადადებისა, დაუნიშნა ჯილდოდ მასწავლებელს 100 მან., რომელიც წელს უკვე გაუგზავნა.

თები 85 მ. 15 კ. წერილმანი ხარჯი 79—24 სულ 1874 მან. 31 კ. შემოსავალდ სკოლასა იყო 331 მან.

გ) თონეთის სკოლა.

ეს მეორე წელიწადია, რაც თონეთის სკოლა არსებობს (გამართა 28 ნოემბერს 1883 წ.). ამ უმად სკოლაში ორი განყოფილებაა. პირველ განყოფილებაში ითვლება 31 მოსწავლე: 21 ვაჟი და 10 ქალი; მეორე განყოფილებაში 25 მოსწავლე: 21 ვაჟი და 4 ქალი. სულ მოსწავლეთა რიცხვი არის 56. გვარ-ტომობით 49 ქართველია, 7 სომეხი. (ერთი ოსიც ურკვია ქალი), 53 სასულიერო გლეხთა შვილია არიან. 2 ახსნურია, 1 სასულიერო წოდებისა.

მოსწავლეებლად სკოლის დაარსებამდე არის ბ. ბ. ჭიჭიძე, რომელიც საზოგადოების სტიპენდიატად იყო და რომელმაც ამ ორის წლას წინად დაამთავრა სწავლა გორის საოსტატო სემინარიაში. ხსენებული მოსწავლეები ძლიერ ბეჯითად კვიდება თავის საქმეს და სკოლას კარგად აწარმოებენ. სახეგარეშო წლას განმავლობაში გვევსახება სკოლას საზოგადოების ხარჯით 38—90 კ. სასწავლო წიგნები და ნაგებობი. მოსწავლეებს ჯამაგირად კმდევა 300 მ. ამას გარდა მმართველობამ გულ-მოდგინედ მეკადანეობისათვის შარშანდელის წლის განმავლობაში მისცა მას ჯალდოდ 30 მ.

მოსწავლეების ბეჯითობას უნდა მივაწეროთ, რომ მან გამართა საკაზმაჟი სახელოსნო სკოლასთან, რასთვისაც მმართველობამ უყიდა საკაზმაჟი, მასწავლა და იარაღი სულ 27 მან. 93 კ. და ესღა ამ სკოლის მოსწავლეთ თითქმის ეყვამ იცის ეს ხელობა.

მოსწავლეებლადვე მომართა საზოგადოებას თხოვნით, რომ მიეცა 15 მ. სხვა და სხვა სამეურნალო წამლების სასყიდლად

და ნასყიდობის კვალობაზედ დასაწიგებლად სოფელში ავად-
მყოფის საღსისათვის. ბ. ჭილაძემე უკვდა და მაიღო ყვაკი-
ლის აწრის მოწმობა და სთხოვა მმართველობას საჭირო ღო-
ნის-ძიება ასაწიგელი იარაღის სასყიდლად. მმართველობამ შეუ-
სრულა, როგორც პირველი, ისე მეორე თხოვნა და მისცა დაზო-
რილი ბუტკად-დასმუფი დავთარი, რომელშიაჩ უნდა იწერებოდეს:
ვის, რა და რამდენი სამეურნალო წამალი მიეცა წლის განმავ-
ლობაში და აგრეთვე, ვინ და როდის იქმნა აწრილი მასწავ-
ლებლისაგან. ეს წნობანი ჯერ არ მიუღია მმართველობას.

მასწავლებლის მეცადინეობის წყალობითვე თითქმის სრუ-
ლიად გათავუბულია სამუდამო სასკოლო სახლის ასენების საქ-
მე სოფ. თონეთში. დღემდე თონეთის სკოლა ნაქარაუბის
სახლში იყო მოთავსებული. დღეს კი სოფელი შეეკრა მოიჯ-
რადრეს პირობით, რომ მან აუშენოს სასკოლო სახლი 2,000
მან. ღირებული, იმ პირობით, რომელიც ჩვენს საზოგადოებამ
გაუგზავნა, და ორის წლის განმავლობაში ჩაბაროს სოფელს.
ამ ბოლოს დროს მაღუბულ წნობებიდან სწახს, რომ მთელის
მაისის განმავლობაში მუშაობა არ შეწყვეტილა და კედლები
უგვე მალა ამოუყვანათ. ისე რომ, იქნებ მომავალ ავადმყოფ
რის წლისთვის ასალი სახლი უკვე მზად იყოს.

ყველა ამ შრომისათვის თონეთის მასწავლებელი სრული
ღირსია საზოგადო კრებისაგან მადლობისა და წაქეზებისა.

სულ საანგარიშო წლის განმავლობაში მმართველობამ და-
საწიგა თონეთის სკოლაზე 416 მან. და 25 კ. თუ მივიღებთ
მსუდველობაში, რომ თვით საზოგადოება იხდის მხოლოდ 300
მან., აღმოჩნდება, რომ საზოგადოებას თავის საშუალებადა
მოუხმარებია ამ სკოლისათვის 116 მ., 85 კ.

ამ სახით სკოლის მოკლე ანგარიში წარმოადგენს შემ-
დეგს; მასწავლებელს 300 მ., ჯილდო 30 მან., წიგნები და
ნივთები 42—90 კ., რევიზია სკოლისა 13 მან., აფთაქი,
საკაზმაკი მასალა და სხვა წვრილმანი საჩუკი 30 მ. 95 კ.
სულ 416 მ. 85კ. შემოსავალი სკოლისა არის 300 მან.

დ) წინარების სკოლა.

წინარების სკოლა ჰიბრეული სკოლაა, რომელიც მმართველობამ გამართა ბათუმის სკოლის შემდეგ. აგურ მუთხე წყლიწაღია, რაც ეს სკოლა არსებობს. ერთხელ დაგუტიდა ექმნა მთავრობისაგან, მაგრამ შემდეგ ისევ გაიხსნა. დღეს სკოლაში სწავლობს სულ 34 მოსწავლე. ამათში 20 ქალია. სკოლაში ამ სახანჯარიშო წლის განმავლობაში იყო სამი განყოფილება.

მასწავლებლად წინარეში არის ქალი საღ. მალაღოვის, რომელიც სწავლავს წმ. ნინოს სასწავლებელში შესარულა. საყოფადღებოა ამ სკოლაში ის გარემოება, რომ ქალების რიცხვი ბევრად აღემატება ვაჟების რიცხვს. ეს აიხსნება, ერთი მხრით, იმით, რომ მასწავლებლად ამ სკოლაში ქალია და მეორედ, იმით, რომ იგი ქალებს ხელსაქმესაც ასწავლის. სკოლაზედ ამ წელს დაინარჯა სულ 320 მ. 70 კ. სოფლის საზოგადოება ისდის მხოლოდ 250 მ. მამასადაც საზოგადოებამ თავის საშუალებიდან მოახმარა ამ სკოლას 79 მ. 70 კ. მოკლე ანჯარიში სკოლისა.

მასწავლებელს ეძლევა 300 მან. წიგნები და ნაგებები 29 მ. 70 კ. შემოსავალი აქვს 250 მან.

შემწეობა საერო სკოლებისათვის.

საზოგადოების ერთს მოვალეობათაგანს წარმოადგენს დახმარება და შემწეობა აღმოუჩინოს ამ სკოლებს საქართველოში, რომელნიც მეტის-მეტის სიღარიბის გამო სასწავლო ხიზთებსა და წიგნებსაც კი მოკლებულნი არიან. ეს საგანი საზოგადოების მმართველობას მუდამ თავაწიან ჭკონდა და სტდილობდა ხოლმე, შეძლებისამებრ, ხელი გაეძმართნა ღარიბი სკოლებისათვის, მაგრამ, სამწუხაროდ, საზოგადოების ღონისძიება ისე ძლიერი არ არის, რომ ამ მხრივ ჩვენს საჭიროებას გასწავდეს. საჭიროა დახმარება თითქმის ყველა საქართველოს სკოლებისათვის, რადგანაც თითქმის ყველა სკოლები ღარიბად არიან და შემწეობას საჭიროებენ. მაგრამ, ვიმეორებთ, ამას დიდი ღონისძიება უნდა და საზოგადოება კი ამ მხრივ ხელ-მოკლე იყო.

ვიდრე საზოგადოება შეგარებდეს იმდენს ღონისძიებას, რომ მიუღმივს შემწეობას გაუწევდეს ღარიბს სკოლებს, თუ ქართულის წიგნების და სასულეძღვანელოთა გაგზავნით, თუ ხიჯიების მიწოდებით, თუ ქართულის ბიბლიოთეკების დაარსებით თითოეულს სკოლაში, როგორც საზავსო და ისე სასახლად საკითხავ წიგნთა; ერთის სიტყვით, ვიდრე საზოგადოება იმდენს ღონეს მოიტყობდეს, რომ გასწვდეს ამ ვრცელს და უმთავრესს საჭიროებას ხვეწის ქვეყნისას, იმ დრომდე საზოგადოება იმულებულია მცირეოდენს. შემწეობა აღმოუჩინოს იქ, საიდანაც მას მოსთხოვენ ხოლმე დახმარებას და მოშელებას. მაგ. მან აღმოუჩინა შემწეობა განის სამრეკლო სკოლას შორაპნის მასრაში, გულ-ეკარის სკოლას სუნაგის მასრაში (სამეგრძლოში), წინამძღვარისათ სკოლას და ხარკოვის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტობას, რომელთაც, უნივერსიტეტის რექტორის შუამავლობით, ითხოვეს ქართული წიგნები. საზოგადოებამ მიიღო მხედველობაში გაჭირებული ძღვომა. რეობა ქართველის სტუდენტობისა უცხო ქალაქში, სამშობლოზედ მოშორებულისა და ვატიკა დასდო რექტორის თხოვნას, რომელიც კვითვლიდა, რომ აქაური სტუდენტობა იზრდება და ვითარდება სრულიად მოკლებული მშობლიურის ლატერატურის ნაწარმოებს, მშობლიურ მწერალთა ზედ-გავლენის გარეშე და გაუგზავნა ყოველ-ეკარი ქართული წიგნები. ზოგი მათგანი თითონა ქვანდა განცუდარაში, ზოგი დაბარებულ იქმნა ჰეტეროგენიადამ. ბევრმა წიგნის მუკდაგება და გამოძენა-ძელება უფასოდან შესწირა სტუდენტებს თავის-ძიურ დაბეჭდილი წიგნები და გამოცემანი. სულ ხარკოვის უნივერსიტეტის სამკითხველოში იქაურ სტუდენტობისათვის შესახსავად გაგზავნილი იქმნა წიგნები, 100 მან. ღირებული. ხოლო ხაღდ^ე ფული საზოგადოებამ დახარჯა ამ საგანზე 58 მან. 45 კ. წიგნების მიღების შემდეგ ბ-ნმა ხარკოვის უნივერსიტეტის რექტორმა მიდღობა შემოუთავადა მმართველობას.

სულ საანგარიშო წლის განმავლობაში საზოგადოებამ დაარბის სკოლების შემწეობისათვის დახარჯა 400 მან., იმას

გარდა, რაც ეგზავნებოდა ოთხს საკუთარს სკოლას სასწავლო-
ბისას: ბათუმისას, სეფთუბისას, თანეთისას და წინაქვისას.

საზოგადოების გამგებელი მაზრებში.

როგორც ვრეხას მოეხსენება შარშანდელის ანგარიშით, საზოგადოების მმართველობამ აირჩია გამგებელი, ანუ წევრნი დამფუძნებელი საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეში, რაცხვით სულ 27 კაცი და მათ მიანდო ზრუნვა ადგილობრივ, როგორც წერა-კითხვის გაურცელების საქმისა, ისე უოკულ-გვარ დახმარებისა საზოგადოების მოქმედების გაურცელებისათვის. მმართველობამ დაუწივა წევრო-დამსმარებელთ დასწონრილი და ბეჭედ-დასმული დაკითხები და ინსტრუქციები, რომლებითაც უნდა ესეუძმძვანელნათ გამგებელთ, თუმიცა ერთის წლას მეტი არ გასულა მას შემდეგ, რაც საზოგადოებამ ეს საქმე მოაწყო, მაგრამ ამ ცოტა ხანშიაც წევრო-დამსმარებელთ საქმარისი სამსახური გაუწიეს საზოგადოებას. ეს სამსახური ჯერ-ჯერობით უფრო იმით გამოიხატება, რომ საზოგადოებას მოსდიოდა ამ გამგებელთაგან საანგარიშო წლის განმავლობაში სხვა და სხვა კუთხეში შეგროვილი შემოსაწირაად იუული. როგორც ამ შემოსწირულობათა რაოდენობა და აგრეთვე, ვისგან და კისის მეტადინეობათ იქმნა მოგროვილი შემოსაწირაევი ხეების საზოგადოებას სასარგებლოდ, ქვემოდ იქნება მოხსენებული. აქ კა, საჭირთა, მოხსენდეს ვრეხას, რომ შირველად, წევრო-დამსმარებელთ არჩევის დროს, სხვა და სხვა განკუძობის ეამო, წევრობაზე უარი გამოაცხადა 7 კაცმა; ხლოდ დანარჩენმა ოცმა მადლობით მაილო საზოგადოების წინადადება. ამ 7 მაგიორად საზოგადოების მმართველობამ სხვანი აირჩია და ეს სხვანი უკვე დათანსმდენ იტვირთონ მოვალეობანი გამგებელის ანუ წევრის-დამსმარებელისა.

საზოგადოების მეზეუმი.

საზოგადოების მმართველობის ნება-დართვით, საზოგადოების მდიდარ ძველ-სელ-ნაწებთა ბობლიოთუკასთან დაარსებულ იქმნა, საქმეთ-მწარმობელის აზრით, პატარა მეზეუმი ძვე-

ლის ნივთებისა და ფულისა. ამ განზრახვით გაიმართა პატარა ვიტრინა, რომელშიც ხელ-ხელა და თან და თან გროვდება სხვა და სხვა ჰიროთაგან შემოწირული ძველი საისტორიო და საანსკოლოგიო ნივთი და სახუმარსმარტივო ნაშანი. უფრო ხელმად მოგროვდა ვიტრინაში ეს უკანასკნელნი. ზოგაერთი პირთ მსურველუ მოწაწილუობა მიიღეს ამ საქმეში და ხუმარსმარტივური განყოფილება პატარა მუზეუმისა დღითი-დღე იზრდება. ამ მხრივ ღირსნი არიან მადლობისა, რომელნი შემოწირულებათათვის, ისე მსურველუ თანხარბნობისათვის ბბ-ნი ი. ზ. ბაქრაძე, თ. რ. დ. ურასთავი და მღვ. პოლ. კანბუღაშვილი. მუზეუმის ნივთთა შორის უფრო შესანიშნავნი არიან: შუშის სურათი რქოვან-კარაყაიანი ზედ წარწერათ: ამეფის-ძე იულონი, სამწიქლო იარაღთა კოლოფი, ნაქანა დავით-თელავის რქოვანისა და ფულისა საქართველოს სხვა და სხვა მუზეუმთა: დავით აღმაშენებელის შვილის დიმიტრის II-ისა, თამარ-მეფისა, რუსუდნისა, დავით ნარინისა, თეიმურაზისა, ერეკლესა, გიორგი მეცამეტისა და სხვ. ფულისა შორის არიან გერმანიისა და რქოვანისა. არიან ბიზანტიისა, რომისა, ტრავნიკისა იმპერიათა, საფრანგეთისა, რსმალოთისა და სხვ.

შემოწირულობანი საზოგადოების სასარგებლოდ.

წლებადეულა საანგარშიშო წელიწადი უწიად შესანიშნავი წელიწადი საზოგადოებისათვის იმით, რომ ამ წელს მას შემოწირილი დიდი და ძვირფასი, სწორედ სამეფო საჩუქარი მის უგანათლებულესობამ თავადმა სამეცნიერო-საისტორიო დავით-ბაქრაძემ. ეს საჩუქარი არა და და ფას-დაუდებელა სამთავრო ბიბლიოთეკა ძველ-სველ ნაწირო, რომელთა რიცხვი შეადგენს 179 ტომს. ხელნაწერთ შორის, მთავრება მეტად შესანიშნავი მანუსკრიპტნი ეტრატხე VII, VIII და IX საუბუნისა, მძირთველთა თავის კაჯად რაცხს წინადადება მისთვის საზოგადო ვრების, რათა მან ერთ-სმად აღიწიროს მისი უგანათლებულესობა, რეგორც მუშანდელას შემოწირულობისათვის (მოთა-რუსთაველის ძვირფასი სურათი წარჩითი), ისე

წიგანდელის სახეობისათვის საზოგადოების სამხრეთი წიგანდ და გაუგზავნოს თავის სხედით მადლობის ტელეგრამა, კრების თავსმჯდომარის მიერ ხელმოწერილი.

ქვემოთსი ბიბლიოთეკა სამეგრელოს თავადისა დარულან საზოგადოების სამწიგნლოში, სადაც მმართველობის თავსმჯდომარის ამხანაგისაგან, ჩამოტანილ იქმნა სამეგრელოს მთავართ საზოგადო სადგომით—სოფ. გორდით თბილისში. ვატალილოგი მისი შედგენილ იქმნა ადგილობრივუ და შემოწმებულ თბილისში მმართველობისაგან ჩაბარების დროს. ამ ბიბლიოთეკის განხილვი დაცვა და მისთვის, როგორც მთლად საზოგადოების ბიბლიოთეკისა, ისე სურათებისა და ახლად დაბადებულს მუხუჟმისათვის საკუთარის ცერხლისაგან უშიშარის სადგურის მოპოვება უნდა შეადგენდეს მთლად ჩვენის საზოგადოების წმინდად მმართველობის უსაჩინოეს მოვალეობას.

ამას გარდა შემდეგი შემოწმებულობა: 1) სუთი ხელნაწერი წიგნი თ. ი. ჭავჭავაძისაგან, 2) რიხი ხელნაწერი, ერთი დაბეჭდილი წიგნი და სურათი იულონ მუფის-მისა გიორგი სამხრეთიშვილისაგან, 3) თ. რ. ერისთვისაგან სამწიგნლო იარაღი და ვით რექტორისა, 4) ხელაგნურად ნახუჭურთმევი ნასატიქლადდზედ და სამი სურათი სამღვთის წიგლის შინაარსიდან და კიდევ ძველებური მხატვრული კალენდარი; 4) მისგანვე «დროება» ერთის წლისა ცალკე შეკრული და სხვა და სხვა № № სხვა და სხვა გაზეთებისა, 5) დეკანოზის გიორგი ხელიმისაგან «სასულიერო მახარებლის» № №; 6) სოფრონ მგალობლიშვილისაგან «კადმასობის» წიგნი 2 ტომი. 7) საქმეთ-მწარმოებლისაგან ვიტრინა ძველის ნიუთის დასაწყლად, 8) მღვ. კარბულაშვილისაგან ძველი ფული, რიცხვით 30, 9) ძველი ქართული ფულივე თ. დ. ზ. ბარათაშვილისაგან 1 რქროსი და ერთი ვერცხლისა; 10) ფულივე დ. ბაქრაძისაგან (მიღებულა თ. გრიგოლ გურიელისაგან) 2 თქროსი, 3 ვერცხლისა და 3 სპილენძისა, 11) მისგანვე შვილდ-ასრის წიგნი ბრონძისა, ნაპოვნი აქსტაფასთან; 12) ივ. სულხანოვისაგან რიხი შუბის-წიგნი რეინისა, ნაპოვნი სოფ. ტარძნისში (გო-

რის მანძილზე), ძველ აკლდამსში; 13) სიმა ფული თელავიდან; 1 ვერცხლისა და 2 სპილენძისა; 14) ა. ცხველამისაგან ვერცხლის ფული რომის ამპურიისა, ნაზოკნი სოფ. საგარეჯოს. 15) ალექსანდრე გულასაშვილისაგან 16 ხელნაწერი და დაბეჭდილი წიგნი. 16) მღვ. პ. კარბელაშვილისაგან ხუთი დაბეჭდილი საისტორიო წიგნი ვაკასიის შესახებ; 17) შიო დავითისგან ხელნაწერი წიგნი (თავი და ბოლო აკლია); 18) ი. დავითაშვილისგან ძველი დაბეჭდილი წიგნი და 46 ცალი სასწავლო, შეგროვილი დურგლებში; 19) მღვ. დამ. ჯანაშვილისგან 1 ძველი ფული სპილენძისა.

აქვე დავასახელებთ, საიდან რაოდენი შესწირვა მოუვიდა საზოგადოებას ფულით: 1) სურამში გამართულის სპექტაკლიდან 199 მან. 53 კპ., 2) გორში გამართულის სპექტაკლიდან 207 მ. 33 კ., 3) ახალციხის სპექტაკლიდან 160 მ. 4) თელავის ბალიდან 222 მ. 5 კ. და 5) ბათუმში გამართულის სპექტაკლსა და კონცერტიდან 333 მ. სულ 1122 მან. 41 კ.

ყველა შემოსვენებულთ შორს მმართველობა თავის მოკვლევად სოკლის თავისი უწრთელები მადლობა განუცხადეს. მადლობას უძღვნის აგრეთვე იმ წევრთ დამხმარებულთ და გარეშე შირთაც, რომელთა მეცადინეობითაც შეგროვილ იქმნა საზოგადოების სასარგებლოდ შემოდ აღნიშნული 1122 მან. 41 კპ., რითაც ღონის-ძიება მისცეს საზოგადოებას თავისი მოქმედება გაკრძელებისა: ეს შირნი არიან: თ. ნ. დიასამიძე, ჯ. ნ. ერისთავისა, ვ. ნ. ბაგრატიონ-დავიდოვისა, სოფრონ მკლავიშვილი, ოლაზ ალექსეევ-მესხიევისა, ვ. ნინო ჩოლაყაშვილისა, მ. ი. ღვინტიისა, ს. დ. უიფიანისა და სხვანი, ვინც თუ სატყეით და თუ საქმით შეკლავდა საზოგადოებას თავის მოკვლევობის შესრულებაში. საზოგადოებამ გადასწვევი, ვმნსაკუთრებითი მადლობა გამოუცხადეს აგრეთვე იუფიას დავითის ასულს ჩხვიძისას მისი მოღვაწეობისათვის ბათუმის სკოლის საფარველად.

ქუთაისის ალექსანდრეს სათავად-ანჯიურის სკოლა

დ

მისი განყოფილება დ. ძველ-სენაკში.

წარსულთ წესთ ანგარიშიდან მოქსენება კრებას, რომ ქუთაისის სათავად-ანჯიურის სკოლა ჰედაგოგიურის მხრით ექვემდებარება ჩუენს საზოგადოებას. სკოლა შესდგება ოთხის მოსამზადებელის განყოფილებად და სამის პროგიმნაზიურის კლასისაგან. მოსამზადებელ განყოფილებათა აქვთ შარალეული კლასებიც. მეორე განყოფილების შარალეული კლასი წარსულის აკადემიურის წლის დამდეგს გადატანილ იქმნა სამეგრელოში დ. ძველ-სენაკში; იქ გაიძარბა 1 განყოფილებაც და ამ რიგად შესდგა ორ-განყოფილებიანი სკოლა, რომელსაც წელს მიემატება მესამე და მეოთხე შარალეული განყოფილება ქუთაისის სკოლისა და ამ სახით სამეგრელოშიაც დაარსდება სრული მოსამზადებელი სასწავლებელი. სულ რიცხვი მოსწავლეთა ქუთ. სათავ. ანჯიურის სკოლაში წარსულის აკადემიურის წლის ბოლოს იყო 388. რიცხვი მოსწავლეთა და აღმზრდელთა 18. ინსპექტორად არის სკოლის დაარსებიდან ბ. ა. ს. ჭინაძე. გამგებლად ძველის-სენაკის სკოლისა დანიშნულ იქმნა ბ. ს. ყიფიანი. მეორე მოსწავლელად ბ. აგლაძე.

სწავლა ქუთაისის მოსამზადებელს კლასებში სწარმოებდა იმ პროგრამებით, რომელიც განხილულ იქმნა მმართველობისაგან და დამტკიცებულა მისგანვე. რაიცა შეესება პროგიმნაზიურს კლასებს, იქ სწავლება სწარმოებს სამინისტროს პროგრამების თანხმად.

ფულის ანგარიში.

საზოგადოების შემოსევალი.

კასაში გეჭონდა 15 მაისს 1884 წელს 253 მან. 36 კაპ. ამას გარდა შემოვიდა:

1) გორდამ სპექტაკლისა 207 მ. 33 კ, 2) შარშანდელის ბაღის დანარჩენი 34 მ., 3) გუზონებით მივიღეთ

107 მ. 50 კ., 4) ბათუმის წარმოდგენებიდან 333 მ., 5) სურამიდან სპექტაკლისა 199—53 კ., 6) წინარების საზოგადოებიდან 1883 და 1884 წწ. 500 მ., 7) უკან დაბრუნებული ბათუმის სახლის ქირა 56 მ., 8) ბაბლიოთეკისთვის გადაღებულიდან დაწესა 33—33 კ., 9) თონეთის სკოლისა 300 მ., 10) თბილისის კონტრაქტიდან 300 მ., 11) თელავის ბაღიდან 222—55 კ., 12) ასაღების ბაღიდან 160 მ., 13) კანკელანიაში გაყიდულ წიგნებიდან 82—40 კ., 14) «ვისრამიანის» გაყიდვ. 124—77 კ. *), 15) წუკრთავან საწვებო ფული 388 მ., 16) სარგებელი ბანკიდან 113—71 კაპ. სულ 3,162—12 კ.

გასაველი.

1) ბათუმის სკოლა 1874 მ. 31 კ., 2) თონეთის სკოლა 416—85 კ., 3) სელთუბნის სკოლა 569—19 კ., 4) წინარების სკოლა 329—70 კ., 5) კანკ. ქირა, გათბობა და მოსამსახურე 204—70 კ., 6) სეკრეტრის ჯამაგირა 537 მ. 50 კ., 7) საკანცელარია სარჯი 100 მ., 8) დაბეჭდვა წიგნებისა 44—50 კ., 9) შემწეობა ღარიბ სკოლებს 297—60 კ., 10) მოულოდნელი სარჯი 233—55 კ. სულ 4,608 მან.

1885 წლის 15 მიისისათვის

დაგვიჩხა კასაში და კომერციულს ბანკში 2,426—36 კოცნი მომგება ბილეთი 4,000 მ., ბილეთი შემოწ. მუსრან-ბატონისაგან 1,000 მ., აღმოსავლეთის ბილეთი 300 მან. სულ 7,726 მ. 36 კ.

შემოსავალ-გასაველის აღრიცხვა მომავალი წლისათვის.

I მოსალოდნელი შემოსავალი:

1) 114 დამფუძნებელ წუკრთავან 2,280 მ., 2) 212

*) ეს ფული სრულიად ცალკე ანგარიშს შეადგენს და არ უნდა ჩაითვალოს «საზოგადოების» საერთო შემოსავალ-გასავალში.

ნადვილ წყაროებს 1,172 მ., 3) სარგებელი საზოგადოების თანხისა 250 მ., 4) ბაღისაგან 600 მ., 5) საზოგადოების გამოცემათა გასუადვით 200 მ., 6) სპეციალუბისაგან დასსუა განუსახლურელ წყაროთაგან 1,000 მ., 7) ხელთუბნის სოფლის საზოგადოებისაგან 1120 მ., 8) წინარესის სოფლის საზოგადოებისაგან 250 მ., 9) თონეთის სოფლის საზოგადოებისაგან 300 მ., სულ 7,272 მ.

II მოსალოდნელი გასავალი:

1) ბათუმის სკოლა 2,000 მ., 2) ხელთუბნის სკოლა 400 მ., 3) წინარესის სკოლა 330 მ., 4) თონეთის სკოლა 350 მ., 5) კანცელარიის ქირა, გათბობა და მოსამსახურე 300 მ., 6) სერკუტის ჯამაგირი 600 მ., 7) საკანცელარიო ხარჯისათვის 100 მ., 8) წიგნების დასახეულად 1,000 მ., 9) სასწავლო წიგნების და ნიუთების გასავსავანად ღირბის სკოლებში 500 მ., 10) ბიბლიოთეკისა და მუზეუმისათვის 200 მ., 11) მოულოდნელა ხარჯი 300 მ., სულ 6,560 მ.

თაქსმჯდომარე საზოგადოებისა და კრებისა თ. ი. მუხრანსკი.
თაქსმჯდომარის ამხანაგი ილია შავქაივაძე.

ჩეკრნა მმარტვე-
ღობისა:

ივ. მაჩაბელი.
იაკობ ბოგებაშვილი.
ზ. შარათელიშვილი.

საქმეთმწარმოებელი ბრ. შიფშიქე.

X დამატება. წლიურა ანგარიში «ქართველთა შორის
წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოებისა»
15 მაისიდან 1884 წ. 15 მაისამდე 1885 წ.

რედაქციისაგან.

შოქმა «გულჯაეა»-ის შირველი ნაწილი ისე ვერ დაი-
ბეჭდა, როგორც დაწეილი იყო, სოლო ძეგლე ნაწილი სხვა
და სხვა მიზეზებისა გამო სრულად ვერ დაბეჭდა.

უისაც «იუნიონს» ფა'ი სრულად არ წარმოუდგენია, რე-
დაქციას სთხოვს, დაახჩარონ გამოგზავნას.

Handwritten notes and signatures:
* არის იგივე
II ნაწილი
გულჯაეა
მეუ
რედაქცია
1885